

Vikerkaar

4/1999

TUHMUMATU KLASSIKA: Horatius; vein kui hingepeegel (**Anne Lill**); palju tsirkust, vähe leiba (**Mardi Valgemäe**). Katastroofifolkloor neli aastat pärast "Estonia" hukku (**Eda Kalmre**). **Triin Soometsa**, **Priidu Beieri** ja **François Serpenti** luuletusi. **Olev Remu** jutt presidendist. **Leo Luksi** proosa. **Jaan Malini** lühiproosa. Arvustuse all **Kauksi Ülle**, kes ise arvustab **Bernhard Viidingut**. **Elo Viidingut** arvustab **Hannu Oittinen**. Läti kunst. **Marek Tamm** prantsuse raamatutest. **Hanno Soans Kiwast**. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 13. aastakäik.
Aprill, 1999. Nr. 4.

SISUKORD

Fjodor Tjuttšev *Silentium!* 1
Triin Soomets *Luulet* 2
Olev Remsu *Alkoholivaba õlu* 5
President ja põhiseadus 16
Priidu Beier *Luulet* 20
Leo Luks *Healuriik* 26 *Odüsseia* 27
Telefonist tuli öö läbi sõimu 30
764 32
François Serpent *Luulet* 36
Jaan Malin *Laastud* 41
Horatius 45
Hanno Soans *Jaapan & pan-jaa ehk
kõigele jaa* 61
Anne Lill *Vein kui hingedepeegel* 64
Mardi Valgemäe *Palju tsirkust, vähe
leiba* 70
Eda Kalmre *Katastroofifolkloorist.
Estonia ja Titanic* 84

Vaatenurk

Rutt Hinrikus *Postkolonialistlik
kiresaaga* 97
Eve Annuk
Naisi nagu ilmasambaid 100
Kauksi Ülle *Miskid nii keeba* 102
Hannu Oittinen *Elo "V" ehk tükjade
lebekülgede võlu* 104
Ene-Reet Soovik *Usu ja kaalutluse
kaleidoskoop* 106

Kaleidoskoop

Priidu Beier
Läti kunstisügis Tartus 110
Marek Tamm *Pariisi kiri. Talvine
raamatuhooaeg* 113
Vikergallup 120

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar" 1999.

Esikaanel: Kiwa. 1999.

Tagakaanel: Kiwa. 1999.

FJODOR TJUTTŠEV
Silentium!

Vene keelest tõlkinud Lion Pilter

Jää tasa, sulgu ja varja
nii tunde- kui unelmatarja;
las sügaval hinge tuumis
neid tõuseb ja vaob nagu ruumis,
mis tähtede taustal on mustav;
neid imetle – vaikides ustav!

Kuis süda end teistele avaks?
kuis muuta hing nähtavaks lavaks?
mil selgineks päevade tõte –
kord öelduna valeks saab mõte.
Nii kaosele pakkumast lakka
ja talleta võtmeid – jää vakka.

Vaid endale elada oska –
eks terve ilm sinus ju koska
ideid imetabaseid sala,
nad kurdistab tundetu hala,
nad kõrbevad päikeselõõsas,
neid kuula – ja vaiki kui põõsas!

1830

TRIIN SOOMETS

Sulle ma kingiksin sydame, kuid ma ei leia
kusagilt isegi ta tulilillede lõhna,
olen ta kaotanud kuhugi, kus tuli käia
kuldsete puude all, tunda laugudel tumedat vihma.

Sulle ma kingiksin öö, kuid ma ei leia
tähte, mis tõustes kuulutaks päeva lõppu,
hommikul tuleb sul huuled mu huultel hoida,
keset päikeselist päeva mind võtta.

Sulle ma kingiksin enda, kuid ma ei leia
kusagilt isegi liiva vajunud jälge,
sul tuleb tuuli ppyda ja varjude kannul käia
kuulmatult-kergelt.

Olen tuul: kord siin, kord teisal,
ka sinu kõrval ei pysi,
kuid kui üksinda nurgal seisan,
minult midagi ära kysi.

Mulle viipa, mind suudle, kui soovid,
suru minusse hõbetera.
Läbi hämara linna ja juuni
ma niikuinii libisen ära.

Mul on tegemist linna servas,
mul on mõtlemist puude lehis,
kord naeran vihmases ilmas,
kord nutan su jalge ees rohus.

Sind kohtan igayhes, kel sama hundipilk,
su silmad säravad purpurses õielehes,
tuul meelitab mind sinu sosinaga –
ei, ära pööra pead! jää seisma nurga taga! –
su nimi lõikeheinana mu huuli salvab.

Su naerus kahestub mu nukker loomus,
kui kyllastunud kiskja, mind sa valvad.
Mu unenäos su nägu muutub koonuks.

Su hää! mu meelde toob varju,
mis jäi minust maailma maha.
Ma tahan praegu ja palju
ja kohe saan, mida tahan.

Sa ulatud sygavamale
kui su silmad lubasid.
Kuigi valgus on madal ja ere,
mul puudub mu vari.

Ma vaatan su keha,
mis rahuneb, niiske ja leebe.
See on selge siis: varju maha
minust ei heida keegi.

Sind suudlen, kuni väsin,
su viimse suitsu kysin
siis teele kaasa.

Su pilk on pikk ja paluv,
see jääbki kogu elu
mind saatma.

Ja läbi kogu elu
kihutab yle linna
pilvi ja tuuli.

Need jäävad heledana
igas aprillipäevas
puudutama su huuli.

OLEV REMSU

ALKOHOLIVABA ÕLU

Tarvis oli minna poodi õlle järele, aga naine käskis hoopis lapsed lasteaeda viia.

Režissöör Artur Saap oli koju jõudnud pool kolm, tal polnud tahtmist naisele vastu vaielda, ta lihtsalt ei sallinud kiledat kisa, pealegi asus lasteaed ümber nurga, sealt edasi polnud poodki kaugel.

Õnneks andis naine kaasa veel lasteaiaraha, sest täna oli maksmise päev.

Saap viis poisid trepist alla, sealt Tallinna piirikivi eest mööda, siis hoovitrepist alla ning oligi Suur-Ameerika tänaval.

Jäi üle vaid rühkida Toom-Kuninga märke ja Prantsuse saatkonna vastas oligi poiste lasteaed.

Jaa, tervis on käest ära, kui nii väike kungas võhmale võtab, mõtles Saap, kui ta Toom-Kuninga tõusu keskel hingeldades puhkas.

Aga kellele seda tervist peaks vaja minema?

Ainult nendele, kes kunstitegemise asemel enda eest hoolitsevad, igasugustele väikekodanlastele, kellele oma nahk on kõige tähtsam.

Neile, kes kunsti teenimises näevad omakasupüüdlikke eesmärke, neile, kes himustavad raha ja võimu. Õigetele meestele ei lähe tervist vaja, ütles endale Saap.

“Issi, me oskame siit minna küll. Meie läheme ees,” ütles Siim, vanem poistest.

“Tulen kohe,” ütles Saap ja astus edasi.

“Sina maksa kasvatajale raha ära, meie hakkame riidest lahti võtma,” ütles Siim lasteaija garderoobis.

Saap jättis poistega hüvasti, otsustas lasteaiamaksu maksta õhtul, siis, kui ta poistele järele tuleb, et nad koju viia.

Ka õhtul on tänane päev, aga päeva jooksul jõuab natuke ringi vaadata, õigustas end režissöör.

Ja näe imet! Lasteaija hoovis tuli talle vastu arhitekt Pepekala, samu-

ti kaks põngerjat käekõrval.

Kui Pepekala olid poiss ja tüdruk, siis temal, Saabil, olid mõlemad poisid.

“Teeme pärast väikesed...” ütles Saap Pepekale tervituse asemel.

“Oota, ma kohe,” vastas Pepekala ning Saap jäi otse Prantsuse saatkonna ette ootele.

Küll kohmitses see Pepekala kaua!

Ei tea, kas saatkonnas arvatakse, et ma mõni terrorist olen või, mõtles Saap, kui Toom-Kuninga mäel suure Prantsuse lipu all edasi-tagasi jalutas. Ka võisid mõned emmed aru saada, miks Saap lasteaiavärava ees Pepekala ootab.

“Kuhu me siis läheme?” küsis Saap, kui Pepekala viimaks lagedale ilmus, sest probleeme oli valikuga.

Kassisaba õllekas avati kolmveerand tunni pärast, aga sinna oli ainult 20 minuti tee.

Endla ja Tõnismäe pood olid juba lahti, aga siis pidi parki minema, et pargipingil juua.

Kõige parem lahendus oleks see, kui Pepekala kutsuks oma ateljeesse, sest Pepekala oli siin lähedal Liivalaias ateljee, aga seda ettepanekut ei saanud Pepekale teha tema, Saap.

“Lähme minu juurde. Aga ärme midagi kaasa ostame,” ütles Pepekala, ja Saap järeldas, et Pepekala on ateljees midagi head ja paremat.

Pepekala oli niisugune mees, kes armastas margiveine, ta oli selles küsimuses päris spetsialist, kuulus veinivõistluste žüriidesse, avaldas pärast televisioonis ja ajalehtedes oma arvamust.

Pepekala lemmikmark oli sama, mis oli olnud Stalinil.

Kahjuks oli Pepekala ateljee neljandal korrusel, ja selles majas ei olnud lifti.

“Arva ära, miks mina ei hingelda nagu sina?” küsis Pepekala, kui ateljeeust lukust lahti keeras.

Saap ei osanud midagi arvata, kuna Pepekala käisid tihti imelikud hood peal.

Pepekala töölaual oli pooleli uue turu projekt, turg taheti ehitada vabriku territooriumile.

Saap kuulas viisakalt Pepekala pikka monoloogi sellest, kuidas sotsialism ainult tootis, tootis ja tootis, ilma et seda toodangut kellelegi

vaja oleks läinud, kapitalism aga ainult müüb, müüb ja müüb, kuid müümine peab olema kahepoolne akt, kuna müümiseks on vaja ka ostjat.

“Ilma ostmiseta müümist ei toimu, toota võib aga ilma tarbijata nii palju, kui laod mahutavad, ja veel rohkemgi,” rääkis Pepekala, kes lisaks veiniasjanduse tundmisele oli ühiskonnateoreetik nagu enamik arhitekte.

Saap tahtis Pepekalale öelda, et meie ühiskonnas määrivad paremad pead inimesele pähe kaupa, mida too ei vaja, aga veel rohkem tehakse seda Soomes ja Ameerikas, nõnda et isegi see on teada, kuhupoole me liikuma hakkame.

Saap teadis seda täpselt, sest nii paremad režissöörid kui stsenaristid olid hõivatud kaupade pähemäärimise tööga, kuna selle eest maksti märksa rohkem kui kunsti eest.

“Küll jõuab. Päev on pikk. Muidu võib teine solvuda, kuna teeb just turgu,” mõtles Saap ja ootas, mil Pepekala oma veinid lagedale toob.

“Mina lähtun idamaise turu kontseptsioonist, kus peamine on suhtlemine, on rahuldustunne müümisest ja rahuldustunne ostmisest,” rääkis hoogu sattunud Pepekala.

“Minu teada idamaisel turul peamiselt petetakse. Ja petmise järel tunneb petja võltsrõõmu, petetu aga haavub ja muutub tigidaks. Idamaa turul püüab müüja maha parseldada ühte kaupa nii kallilt kui võimalik, Läänes vastupidi – nii odavalt kui võimalik,” vastas Saap teise teoretiseerimisele oma seisukohaga.

“Just Lääne tee viib meid hukatusse, aga Ida tee puhastab,” ütles Pepekala.

“Ei tea, kas me teeme kah midagi või?” lõikas Saap Pepekala alga-va monoloogi tüdinult katki.

“Aah, sa pead seda silmas või? Kuidas ma kohe selle peale ei tulnud?” ütles Pepekala ning hakkas ajama hoopis muud juttu.

Selgus, et Pepekala on juba poolteist kuud karsklane ja käib AA-s.

“See tähendab Anonüümseid Alkohoolikuid,” seletas Pepekala ning rääkis pikalt, kuidas nad Wismari tänaval ühe haigla keldris koos käivad ja mida nad seal teevad.

“Seal on sul ees mitu tuttavat, aga kes nad on, see on seniks saladus, kuniks sa ise tuled,” ütles Pepekala viimaks.

Saap oli kohe nõus liikmeks astuma, kuna ta oli uudishimulik inimene.

“Olgu, ma lähen teen kuskil mõned õlled, õhtul astun Wismari tänavalt läbi,” ütles Saap.

Selgus, et päev, mil sa tahad AA-laseks saada, peab hommikust saadik olema kaine.

“Eks sa vaata siis. Meie igatahes ootame sind,” ütles Pepekala uktsel, pakkus hüvastijätuks kätt, mida ta polnud vist kunagi teinud.

“No nii lihtsalt sa mind ei värba,” mõtles Saap Pepekala kätt surudes.

Saap kõndis Kassisaba õlleka poole ja mõtles, et mäng pole aus.

“Miks ma ei võiks õllega pead parandada ja õhtul kaine peaga AA-sse minna?” protestis Saap mõttes.

Kassisaba õllekas oli kinni – sanitaarpäev.

“Elame ikka veel sotsialismis, kus aina toodetakse ja toodetakse,” mõtles Saap ja siirdus mujale õllejahile.

Saap oli kimbatuses.

Teda huvitas väga, kes võiksid olla need teised AA-lased peale Pepekala, keda Saap pidi tundma.

“Seal käib pool Kuku klubi koos,” oli öelnud Pepekala.

Tõnismäe poes oli liiga kallis õlu.

“Lähen vaatan edasi. Miks ma pean ühe õlle eest peaaegu topelthinda maksma? Miks ma pean oma poegade lasteaiamaksu neile kapitalistlikele röövlitele andma?” protestis Saap.

Endla poes oli müüa odavat õlut, aga Saap otsustas koju minna ja ühe stsenaariumi kallal töötada.

Õnneks oli naine juba muusikakooli läinud, korter oli tühi.

Tööst stsenaariumiga ei tulnud midagi välja, Saap läks vanni, kammis pead massaažiharjaga ning võttis vaheldumisi kuuma ja külma dušši.

Seejärel lülitas Saap telefoni välja ning magas ülejäänud päeva rahulikult maha.

“Issi, kasvataja ütles, et sa ei ole maksnud,” ütles Siim, kui Saap poistele järele läks.

“Aga ma praegu maksan,” vastas Saap ning andis kasvatajale 2 korda 215 krooni, mõlema poisi lasteaiaraha.

“See asi läks küll ilusasti. Ega ma ikka ise ei uskunud, et ma täna maksan. Tänu Pepekalale. Tänu AA-le,” mõtles Saap, kui lasteaiakasvataja raha luges.

“Aga nii loll ma ka ei ole, et ma hakkaks AA-sse minema,” mõtles Saap, kui koos poistega Toom-Kuninga mäest alla läks.

“Kas issi maksis lasteaiamaksu?” kuulis Saap oma toast, kuidas naine poiste käest asja üle kontrollis.

“Jaa, maksis,” vastas Siim ning ei täpsustanud, kas maksmine toimus hommikul või õhtul.

“See oli viimane proov. Kui sa poleks maksnud, siis...” ütles naine ukse vahelt, aga jättis siiski täpsustamata, mis oleks juhtunud siis, kui Kassisaba õllekas poleks olnud sanitaarpäeva.

Wismari haigla keldris oli kuidagi väga hämar.

“Noh, kas oled täna tina pannud või?” küsis Pepekala ning ütles seejärel teistele:

“Täna on uus mees. Mina tõin.”

Teised andsid talle kätt, Saap oli kuidagi elevil, nõnda et ei saanud algul kohe arugi, kes on tuttav ja kes võõras.

Veidike oli Saap ainult pahane, et Pepekala pidas teda kuidagi enda omaks, aga kui teiselt poolt võtta, oli Pepekalal selleks omajagu õigustki.

“Siin kutsutakse üksteist ainult eesnimede järgi. Ja kõik, mida või keda sa siin näed, on saladus. Ja endale võid sa koguni varjunime võtta,” ütles Pepekala, kes AA-s oli ainult Ants.

Saap ei hakanud endale varjunime võtma, see tundus kuidagi liiga pentsik selle ausa asja puhul, Saap rahuldus Pepekala eeskujul oma eesnimega.

“Artur, Artur,” ütles Saap nendele, kes talle käe pihku andsid.

Alles nüüd hajus nagu udu silmade eest ning Artur Saap nägi keldris tõepoolest Kuku klubi suuri mürajaid, keda viimasel ajal polnud nagu müramas näha olnud.

Näe, arhitekt Paul, kes veel paar kuud tagasi taldrikuid vastu Kuku klubi seina pildus, pärast kõik kahekordselt kinni maksis.

Näe, näitleja Oliver, kellega Saap oli Kuku klubi laudade vahel hoota kolmikut hüpanud.

Ja kirjanik Kaljo, kellele Saap oli kümme aastat tagasi hommikul

kell seitse koju helistanud ning küsinud:

“Kas sa tänaseid lehti oled juba lugenud?”

“Jäta, kurat, jama! Ise ajasid mind üles! Mis siis?” oli Kaljo torisenud.

“Lehes on sees, et sa oled ENSV teenelise kirjaniku tiitli pälvinud,” oli Saap luisanud ning Kaljo oli padavai kiirustanud ajaleheputkasse.

Saap oli poole tunni pärast kuue õllega Kaljo poole tulnud ning pärast nii toredat nalja olid nad nädala või kauemgi koos pummeldanud.

“Kes pooleli jätab, see on reetur!” oli öelnud Kaljo.

“Permanentne jomma surmani!” oli töotanud Saap ja uute viinade järele läinud.

Oo, olid ajad!

Ants Pepekala oli toona olnud skandaaliteoreetik, kes oli ülistanud skandaale.

“Skandaal ei tohi olla labane. Skandaal peab olema midagi niisugust, mida järgmine päev kõik edasi räägivad,” oli rääkinud Ants Pepekala.

Wismari haigla keldris oli ka rahulikumaid inimesi – helilooja Harry, kes kirjutas sfääride muusikat ning vaatas öösiti pööninguluugist teleskoobiga tähistaevast, et püüda kinni sfääride muusika olemus; kirjanik Tiit, kes õhtu jooksul laua taga oli kogu aeg vait, aga kelle kohta räägiti, et ta kodus naise seina külge aheldab ning talle siis piitsaga peksa annab.

“Vaga vesi, sügav põhi,” ütlesid alati need, kes seda juttu esimest korda kuulsid.

Kellelegi ei tulnud pähegi, et vahest ei vasta see tõele, et vahest on tegemist kellegi luulu või lihtsalt kuritahtliku väljamõeldisega.

Aga enamuses olid keldrisolijad Saabile täiesti võõrad inimesed.

“Siin unustame kõikide elukutsed. Siin oleme ainult AA-lased,” ütles Ants Pepekala, pani küünla laual põlema ja alustas koosolekut, kui ainuke naine meeste seas oli kohvi tassidesse valanud.

“Alkohoolik Ants,” ütles Pepekala valjusti ning võttis juhatamise enda kätte. “Täna on meil uustulnuk, täna võtame sellepärast esimese sammu.”

Enne Saapi rääkis paarkümmend inimest, kuidas nad olid sattunud

viina küüsi ning kuidas nad tänu AA-le olid sellest lahti saanud.

Saabile ei meeldinud see, et enda kohta tuli alati öelda *alkohoolik*, samuti pidid ka avameelsusel olema piirid.

Age ei olnud. Mehed rääkisid, kuidas kõik head naised olid neid maha jätnud, järele jäid vaid litsid ja joodikud, kes aga ka kohe neile selja pöörasid, kui raha otsas.

“Näis, kas sa jääd pidama,” ütles hilja õhtul Pepekala, kui nad koos koju läksid. “AA-st käib läbi palju rahvast. Pidama jääb alla viie protsendi,” teatas Pepekala.

Saap jäi pidama.

Ta oli alkoholisisõltuvusest lahti saanud, kuigi oli arvanud, et seda ei juhtu kunagi.

Varem oli ta andnud endale lubadusi, et ei joo kuni uue aastani, et ei joo kuni kuu lõpuni, et ei joo kolm päeva, aga samas suundus ta Kuku klubisse, kus kohe tellis viina mahlaga.

“Mehel peab olema nii palju tahtejõudu, et ta suudab oma lubadusi murda,” õigustas ennast Saap.

Nüüd ei vajanud ta enam viina, ja ta pidas seda suureks imeks. Ta võis istuda oma endiste sõpradega tundide viisi koos, nendega anekdoote ja klatšijutte rääkida, kuid tema käsi ei haaranud viinapitsi ega õllepokaali järele.

“Usumeelsemad ütlevad, et seda teeb kõrgem võim, materialistid, et tegemist on rühma- ja kõneteraapiaga. Igatahes on nii, et mida avameelsem sa oled, seda paremini mõjub,” rääkis Pepekala.

Saap oligi avameelne, jutustas koosolekutel, kuidas ta ilma viinata oma elu mitte kunagi polnud ette kujutanud, kuidas täiskasvanuks saamine oli talle lapsepõlves tähendanud õigust viina juua.

Veel rääkis Saap, kuidas ta oli vihanud oma ema, kes polnud mõistnud boheemlaselu, kuidas ta oli alati arvanud, et teised talle kogu aeg sigadusi kokku keeravad, kuna tema on hea ja õige, samal ajal kui teised on lurjused ja kaabakad.

Kummalisel kombel hakkasid Artur Saabi elus toimuma suured muutused.

Kui varem oli kogu aeg viinast puudus, siis nüüd hakkas viin tema juurde uksest ja aknast sisse trügima.

Kord oli ta baarikapp äärest ääreni täis kalleid likööriptideid, mil-

lega talle oli makstud esinemishonorari.

“Õige AA-lane ei oleks pidanud neid vastu võtma,” ütles Pepekala.

Liköörist said aga haisu ninna vanad sõbrad, kes õhtuti hakkasid Saabile külla tulema.

Saap kallas neile ise alkoholi, nautis lõhna, kuid suhu ei võtnud.

Pikapeale hakkas joodikutega igav ning Saap saatis nad ära, andis likööri pudeli kaasa.

Aga sõbrad olid järgmisel õhtul jälle platsis!

“Ma ei tohi nende üle irvitada, sest ma olin ise samasugune,” ütles Saap endale ning hakkas joodikutele AA-st rääkima.

“Noh, enne ajan ma sussid püsti, kui ma sellist jama hakkab tege-
ma,” ütles vana sõber järjekordset likööri pudelit põue ajades.

“See on viimane. Homme pole mõtet tulla,” valetas Saap ning kal-
las sõbra lahkudes kogu järelejäänud likööri kraanikausist alla, kaju-
tades ette, kuidas Pepekala teda selle teo eest kiidaks.

Ka tööasjad läksid kähku ülesmäge.

Saap sai filme, mida tuli teha välismaal.

Aga muust kui reisimisest Saap ei unistanudki.

Itaaliasse lennates panid võttegrupi liikmed kõik kotid täis pude-
leid, kuna Itaalias on korralik viin kallis.

“Itaalia on veinimaa. Vein aga on lahja,” ütles peasponsor.

Ka Saabi spordikotti topiti parteist Viru Valget, kuigi Saap oli vastu
ning režissöörina oleks pidanud neid küsimusi otsustama tema, mit-
te mõni teine.

Asi oli selles, et filmi sponsoriks oli alkoholifirma Ofelia, ning kui
vanasti käsutasid režissöörid, siis turumajanduse ajal olid hakanud
käsutama sponsorid.

“Minul küll seda raha ei ole, et ma peaks hakkama ostma teile Itaa-
lias kangemat kraami,” ütles peasponsor, kes ise võtetele kaasa tuli,
nagu juba paar aastat oli kauniks kombeks.

Ja esimene viis päeva ei saanud võttegrupi teised liikmed koos spon-
soriga hotellist välja, olgugi et kõik olid elus esimest korda Roomas.

Lennukis alanud padujooming muudkui kestis ja kestis.

Saap aga tõusis kell seitse, sõi hotelli keldrirestoranis rootsi lauas
tugeva hommikueine ning läks siis linna peale uitama.

Püha Peetruse väljakul ja ümber Colosseumi jalutades tundis Saap,

et ta on õnnelik.

“Tänu Pepekalale ja AA-le. Tänu karskusele,” ütles endale Saap.

Öösel hilja jõudis ta hotellituppa, kus elas koos kogu võttegrupp. Mehed magasid põrandal risti-rästi, vann oli täis oksendatud.

Nendel meestel jäi Rooma nägemata, kuigi film sai kuidagimoodi tehtud.

Pärast Itaaliat sõitis Saap Kesk-Ameerikasse maajade püramiide filmima.

Selle filmi sponsor kanadalane Springfield oli hoopis vägev mees, tal oli väike isiklik reatiivlennuk.

Parajasti oli võtetel vaheaeg, assistendid läksid New Yorki filmi ilmutama, Saap ja Springfield lendasid Kariibi mere kohal.

Saap oli üksinda salongis, Springfield juhtis piloodikabiinis kaaspiloodina lennukit pärispiloodi kõrval.

Saap nautis just Jamaika mägede ja randade ilu, kui salongi astus Springfield, kes avas külmkapi ning pakkus Saabile 21-aastast viskit.

“See on kõige vanem viski maailmas,” ütles Springfield, ja Saap sai kohe aru, et see on kõige kallim viski maailmas.

Pudel oli tumesinises nahkvutlaris, Springfield tõmbas kinnituspitserid lahti. Pudeli kaelas rippus ilupaela otsas originaalallkirjaga sertifikaat, milles oli kinnitus, et see on kõige vanem viski maailmas.

“See on ehtsa tindiga kirjutatud. Oma käega. Seda ei ole trükitud,” ütles Springfield.

Allkiri kuulus viskifirma omanikule, kes lahkelt kutsus endale Šoti- maale külla.

Sertifikaat oli ka lubatäheks, millega pääseb viskivabrikusse paari-tunnisele ekskursioonile, mis lõpeb degustatsiooniga, kus võib maitsta ja hinnata kõiki selle firma viskisid.

Saap keeldus nii viskist kui sertifikaadist, eelistas labast kokakoolat, olgugi et ta vist solvas sponsorit, kellega oleks olnud ka edaspidi mõnus koos töötada.

“Aga mida teha? Millestki tuleb alati loobuda,” lohutas ennast Saap, kui paari kilomeetri kõrguselt kaunist Kariibi merd imetles.

Saap mõistis, et kogu ta eelnev elu oli olnud enesekiusamine.

“Kui tõe au anda, siis tahtsin endale halba, ainult halba,” ütles endale Saap. “Ma tegin halvatahtmisest isegi nagu usutunnistuse, ma

pidasin neid, kes endale head tahtsid, vastikuteks ahnitsejateks. Kas seda nimetatakse enesepettuseks või masohhismiks? Või mõlemaks korraga?”

Tagasilennul Euroopasse lubas Saap endale kolm-neli purki alkoholivaba õlut, kuigi Pepekala oli kange alkoholivaba õlle vastane.

“Alkoholivaba õlu on esimene samm kukkumisele,” ütles alati Pepekala.

Kukkumiseks nimetasid AA-lased taas viina küüsi sattumist.

Amsterdamis oli ümberistumine, edasi lendas Finnair.

Saap tellis stjuardessilt jälle alkoholivaba õlut, stjuardess tõi talle Ykkos-olut.

“See on väga madala kraadiga,” õigustas end stjuardess.

Saap kutsus enda juurde vanemstjuuardi ja laskis noorele stjuardessile märkuse teha.

Vanemstjuuard vabandas Saapi ees, Saap palus, et noorukest stjuardessi ränga eksimuse pärast töölt lahti ei lastaks.

Saap teadis, et Soome kriminaalkodeksis on paragrahv, mille järgi saab kohus karistada inimest, kes karsklase jooma ahvatleb. Seda oli Saabile öelnud Pepekala.

“Kahjuks ei ole meil alkoholivaba õlut,” vabandas veel kord vanemstjuuard.

Saap ütles, et soliidsete lennufirmade lennukeis on alati palju marke alkoholivaba õlut ning tõi näiteks KLM-i, millega ta oli üle Atlandi lennanud.

“Finnair peaks eeskuju võtma,” õpetas Saap.

Kui Saap Helsingis Tallinna lennukile ümber istus, tõi vanemstjuuard talle terve suure korvitäie alkoholivaba õlut.

“Finnair vabandab teie ees veel kord,” ütles vanemstjuuard õllekorvi Finnairi nimel Saabile andes.

Saap otsustas, et küllap teda peibutab Saatan, küllap Pepekalal on õigus, et alkoholivaba õlu on esimene samm kukkumisel, ning otsustas seda mitte juua.

Samas oli kahju ka õlut minema visata.

“Siis, kui ma oma baarikapist likööri hävitasin, olin veel noor ja roheline AA-lane, kellel tahe oli veel nõrk,” mõtles Saap.

“Las jääb külalistele. Baarikapp ongi juba kaua aega tühi olnud,”

ütles endale Saap ning tassis õlle koju.

Naine ja pojad rõõmustasid kingituste üle, lapsed lausa kiljusid vaimustusest, kui indiaani maske nägid.

Naisele meeldis üle kõige võrkkiik, mille olid pununud guahiiro indiaanlased.

“Kindlasti on see ainuke Eesti Vabariigis,” ütles Saap.

“Kindlasti,” oli ka naine nõus.

Järgmise päeva hommikul viis Saap lapsed rõõmuga lasteaeda.

Kui kergelt tõusis ta üles Toom-Kuninga künkast!

Lasteaia väravas tuli vastu vana sõber Pepekala, kes oli purjus.

“Lähme teeme mõned õlled,” pani ette Pepekala ning lubas oodata, kuniks Saap oma lapsed riidest lahti saab.

“Näe, joon juba kaks nädalat. Kogu selle aja, mil sa Ameerikas olid,” ütles Pepekala ning hakkas kohe teoretiseerima.

“Mul tekkis sõltuvus AA-st. Mina aga tahan olla vaba inimene. Ma ei taha olla mitte millestki sõltuv,” õigustas Pepekala.

Saap kutsus Pepekala enda poole ja pakkus talle alkoholivaba õlut.

“Sa tuled mulle sellist kust pakkuma! Seda ma ei joo!” ütles Pepekala ning läks viinapoodi.

Tagasi tulnud, rääkis Pepekala, et AA-s on kõige tähtsam sõnumi edastamine.

“Mina edastas in sõnumi sulle,” ütles Pepekala ja jutustas seejärel loo, kuidas Ameerikas oli üks vana jota kuulnud ühelt AA-laselt, et AA on olemas.

Vana jota oli baari läinud ja irvitanud kõikide kuuldes AA olemasolu üle.

“Kujutage ette. Nad tahtsid ka mind värvata,” oli rääkinud vana jota.

Vana jota juttu oli aga kuulnud mees, kes oli teinud momendil otsuse hakata AA-laseks, ja tegelikult hakkaski.

Järgmisel õhtul oli otsusetegija kohalikus AA-rühmas ja jäi sinna elu lõpuni.

“Järelikult oli see vana jota suur inimene. Ta edastas sõnumi. Ta oli sama suur kui mina,” ütles Saabi vana sõber Pepekala ning kallask endale suure klaasitäie viina kurku.

PRESIDENT JA PÕHISEADUS

I

24. veebruaril oli hästi tuisune ilm, mis häiris kaitseväeparaadigi, rääkimata tavalistest riigikodanikest.

Tuul rebis lippuritelt lipud, Vabaduse väljaku libedaks tallatud lumel libisesid vabariigi aastapäeva marssijad.

Libisejad ajasid end kähku püsti, ropsasid puhtaks tagumiku ning püüdsid kohe teistega ühte jalga käia.

Üks soomuk sõitis vastu prügikasti otse presidendi silme all.

Piinlik oli nii presidendil kui kaitseväe juhatajal, kindlasti ka lippureil ja soomukijuhil.

Õnneks saadi ühisel jõul soomuk tagasi paraadi lükata, ilma et see oleks rivist välja langenud.

Sama väljaku ääres asus Isamaaliidu valimisstaap, kuhu president tuli pärast paraadi tuisuvarju.

“Kas tohib? Ma teie juurde,” küsis president viisakalt enne sisseastumist luba.

Presidendi visiit on kõigile suureks auks.

Kahe nädala pärast pidid olema valimised, seepärast käis staabis vilgas elu.

Käsundusohvitserid kloppisid presidendi mantli lumest puhtaks, abikaasa pühkis presidendi salli, Isamaaliidu näitsikud pakkusid presidendile ja tema abikaasale kuuma kohvi.

President jõi musta ja suhkruta, abikaasa magusat ja koorega.

Literaati Kalderil võpatas süda sees – viimaks ometi!

Literaati läks presidendile meenutama, kuidas nad koos Taimõril olid, kuidas nad Kamtšatkal emakaru nägid, kes oma kahte poega prügikastidest sööma õpetas. Ja presidendil oli see kõik ilusti meeles.

Asi oli selles, et otse Geisrite oru ääres oli telkimiskoht, kuhu oli püstitatud ka literaadi ja presidendi telk, ning seal, kus juba taiga algas, oli prügikast, et poleks vaja prahti visata Geisrite orgu.

Muidugi polnud president sel ajal veel president, aga literaat Kalder oli juba literaat.

Nad olid öisel jalutuskäigul imetlenud geisrite purskeid, mida oli mõnus patareiprožektoriga valgustada.

“Vaata, Hans! See on maailma kõige kõrgem, purskab oma keeva vee 40 meetri kõrgusele,” oli tulevane president öelnud maailma võimsaima geisri Velikan kohta.

Seejärel läksid nad kumblema soojaveelise kose alla, kus vesi kukkus mähinal nende õlgadele.

“Vaata!” sosistas äkki tulevane president ja juhtis prožektorivalguse prügikasti poole.

Prügikastis tuhnis tagajalgadele tõusnud emakaru, keda kiirtevihk sugugi ei häirinud.

Seejärel tõi emakaru taigast välja oma kaks poega, õpetas neilegi prügikastis tuhnimist, kuna just õhtul olid tulevane president ja literaat prügikasti pannud oma toidujäätmed ja muu prahi.

Kui poegadel sai kõht täis, viis emakaru pojad taigavarju ning hakkas ise maiustama.

“Jaa, see oli vahva karu. Mõtlen tema peale ikka,” ütles president vabariigi aastapäeval Isamaaliidu valimisstaabis tuisuvarjus.

“Mulle meeldisid pojad rohkem,” ütles literaat.

“Aga kas sa koske mäletad, Hans?” küsis president.

“Mäletan, mäletan,” vastas literaat.

“Täna kuluks üks niisugune kosk ära,” ütles president.

Tuisk sai otsa, president pidi minema Kaarli kirikusse pidulikule jumalateenistusele.

Isamaaliidu näitsikud kinkisid presidendile helkuri, kuna midagi paremat parajasti kinkida ei olnud.

Ei teadnud ju keegi ette, et president neile külla tuleb.

“Et president oleks alati nähtav,” ütles näitsik kinki üle andes päris vaimukalt.

“Ma ei saa seda enda mantlile riputada,” sosistas president literaadile.

“Miks?” imestas literaat.

“Ma pean põhiseadusest kinni pidama. Ma ei tohi oma mantli külge riputada teie erakonna helkurit üksinda. Ma olen kogu rahva president, ma olen kõigi erakondade president, nõnda peaksin ma oma mantli külge riputama kõikide erakondade helkurid. Aga siis olen ma nagu juudi jõulupuu,” ütles president ning küsis jutu lõpetuseks:

“Kas ma pean põhiseadusest kinni pidama?”

“Aeg-ajalt ikka,” vastas literaat, kes mõtles sellele, et president ei käi tuisuvarjus kõigi erakondade valimisstaapides, aga nende juurde õnneks tuli, kas seda võib tõlgendada sümpaatiavaldusena?

Kui president oli lahkunud, hakkasid teised isamaaliitlased suhtuma literaati suure austusega.

II

Mitu nädalat hiljem, kui valimised olid juba lõppenud, Isamaaliit oli erakondade seas tulnud teisele kohale ning president oli teinud austava ülesande moodustada valitsus Isamaaliidu esimehele, juhtus literaat Kalder minema üle tänava just tollesama Kaarli kiriku juures, kuhu president oli vabariigi aastapäeval läinud pidulikule jumalateenistusele.

Ja mida ta nägi!

Valgusfoori punase tule ajal hakkas üle tänava minema õiguskantsler, kuna autosid parajasti ei olnud.

Seejärel märkas õiguskantsler literaati ning astus kohe sammu tagasi, kartes, et vahest paneb literaat homsesse lehte nupu, kuidas õiguskantsler, kelle ülesandeks on jälgida, et kõik kodanikud ja asutused seadustest kinni peaksid, ei hooli punasest tulest, läheb punase tule all üle sõidutee, näidates seega nii halba eeskuju kui ka hoolimatust ühiskelu tavade vastu.

Nõnda sattusid literaat ja õiguskantsler kõrvuti kõnnitee äärel ootama rohelist tuld.

Mehed tervitasid, sest ka tulevane õiguskantsler oli koos literaadiga ja tulevase presidendiga Kamtšatkal käinud, kuid tema polnud emakarju ja tolle poegi näinud, kuna oli parajasti telgis maganud.

Literaati tundis, kuidas õiguskantsler tahab talle öelda, et sellest ei maksa lehte kirjutada, et ta hakkas kogemata punase tule ajal üle tänava minema, pealegi sai ta kohe oma eksimusest aru ja ei tekitanud liiklusohutlikku olukorda.

“Viimane kord, kui ma presidendiga rääkisin, ütles mulle president, et põhiseadusest tuleb kinni pidada,” ütles literaat õiguskantslerile.

“Aga see ei ole põhiseadus,” näitas õiguskantsler punast foorituld teisel pool tänavat.

“Ma vastasin presidendile, et aeg-ajalt ikka,” ütles literaat ning hakkas üle tänava minema, olgugi et fooris ei olnud veel süttinud jalakäijate jaoks roheline tuli.

Õiguskantsler tuli talle järele.

“Sa mõtlesid selle nalja välja, eks ole? Mõtlesid ju?” ütles õiguskantsler.

“Ei, ei. See oli tõesti nii. Pealegi veel vabariigi aastapäeval,” vastas literaat, kuid õiguskantsler ei jäänud teda uskuma.

PRIIDU BEIER

Noore donžuani mälestuseks

Olin küll väike kõhn ja kondine mehike
aga käbe ja julge kui tulesäde
süütasin sajakilostel armukestel seelikud
turnisin iharalt nende
rindade Tšomolungmail ja Tiibeteil
olin vilgas kui orav
ja lõbus kui lõoke
ei teinud väljagi nende ehmunud kilgetest
tormasin üles mööda tohutuid alusseelikuid
ja ei tundnud peapööritust
kuigi nii mõnegi teise suure ja turske selli
olid need rasked reied maha murdnud
ja enda all surnuks litsunud

Tõdemus

Kõik on nii puhtad poisid
süütud kui liblikad
see kes sind eile reetis
täna märtriks on saand

Sina vaid jäänud tolaks
iga režiimi a'al
päästab sind narrina sündind
täna su kurb klounaad

Tujurikkuja

Õöde vaikust lõhestab
õudne kime kisa
tänavale jäänud on
üks kel silmis pisar

üks kel nutt on kurgus ja
kime karje keelel
miks ei ava ust ta ees
ükski küll heameelel

miks ei lasta kojja meest
kes nii hirmsalt ihkab
ah vaid hüüda näkku meil
et ta kõiki vihkab

Loomaarsti juurde ravile!?

Kui sügisel soovitab
“Loomingu” peatoimetaja mulle
“Eesti Ekspressis”
loomaarsti juurde ravile minna
siis talvel saangi soodsa pakkumise
Tartust Korsakofi Kinnisvarast
pakutakse odavat korterit Tähe tänavas
vetapteegi peal ärklikorrusel
ilma tualeti ja kanalisatsioonita
aga võileivahinna eest
Ometi tõrkus mus miski seda
soodsat pakkumist vastu võtmast
Soovitan seda nüüd sama humoorikalt
“Loomingu” peatoimetajale
ateljeekorteriks tema harvadel külaskäikudel

Emajõe Ateenasse Wilde'i publi
tasuta kirjanduslikku kohvi jooma

Töötsija laul

Jälle algad kaigas peos
pühakiri põues
vaatad miskit punast on
kogunend me õues

vaatad isamaa su ees
justkui uppund verre
aadrit lastes tõde ju
otsib teed me kerre

tinatükke ihu täis
laibahunnik kerkib
jälle suur ja tark idee
tabanud on märki

jälle nõõri kaela seob
jalge alt lööb pungi
sest et kellelegi ta
mõistmatust ei kingi

kes ei mõista et on hea
see mis tundub hääna
see peab silmad pungis peas
võlla rippu jääma

Mister Jackson

Mister Jackson tuleb koju
võtab kaabu peast
jalus tolkneb kassiroju
kõtt kurivaim et siit sa kaoks
Marilyn kallid kus sa oled
tibu-tibu tule kullake
näe kus nali kedagi ei ole
gangster tule ainult vara kallale
kõtt kurivaim kus politsei

Lükkab mister ukse lahti
roosad põsed veidi puhevil
keegi laua peale teinud prahti
kommipaberid ja odav karamell
kõtt kurivaim kao silmapett

Vinksat-vonksat saba liigub
suuril silmil mister vaatab
hirmus metsloom laua all
jumal teab mis mõtted tal
kõtt kurivaim kui oled mees
siis näita oma nägu eest
ja ongi päris tuttav saks
Hermann Göring suur ja paks

Siis mister Jackson minestab
ja Marilyn käsi kokku lööb ja imestab
mees keset tuba pikali
aken lahti kardin keerdu ikkagi
kuid hinge matab kärsahais jah kärsahais
kõtt kurivaim kõtt kurivaim

Mida me kartsime?

Jaan Kaplinskile

Mida me siis kardame?
Ma näen halli habemega
hallijuukselist poeti
väikese auditoriumi ees
hinge kinni hoidva
ja vapustatud ja meeltülendava
vaatepildi osaliseks saanud publiku ees
(Kuidas ta küll julges?)
retoorilist väljakutset esitamas
kas rumalusest või hullumeelsusele lähenevast vaprustest
Mida me siis kardame?
kajab veel kord Kirjandusmuuseumi
kitsukeses konverentsisaalis
Mu jumal miks me siis suud lahti ei teinud
miks me siis üksteise järel üles ei astunud
ei esinenud rabavate paljastustega
oma hirmudest ja oma hirmutajatest
Mina näiteks ei kartnud mitte niivõrd vähki
või hulluksminekut
(mis on kahtlemata ka ebaameeldiv perspektiiv)
kuivõrd rahulikult tänaval ligi astuvat
kaht erariides marksisti
Karl Marxi ja Friedrich Engelsit
sest mu süda polnud puhas
ma kartsin oma mõtteid
sest nägin igal pool absurdusi
millest need kaks seltsimeest isegi und ei olnud näinud
aeg oli teinud pühadustest topised
milledega mu suu kinni topiti
ma kartsin oma silmi
sest nad võisid mind reeta
kartsin naeru ebaõiges kohas
ja naeratust valel silmapilgul

ma kartsin olla lõbus ja kartsin
ka liiga kurvana näida
sest seegi võinuks mu kirjanduslikule karjäärile
saatuslikuks saada
mõnikord oleksin tahtnud olla veel vaid
muretu puuriloom kuskil provintsiloomaaias
nii madalale oli mind surunud hirm oma mõtete ees
ah käigu kuradile kogu mu kirjanduslik kärjäär
ma kartsin tunnistan seda nüüd ausalt
veel rohkem kui teie

LEO LUKS

HEAOLURIIK

Loen uudist üleilsest ajalehest – olen jälle hiljaks jäänud, pöördepunkti lihtlabaselt maha maganud. Saabus ju heaoluriik juba mõne päeva eest. Saabus saluutide ja juubelduste saatel, mina aga ei pannud seda tähele

Aga teadmatusse jäädagi oli võimatu, tahes-tahtmata laotus heaoluriik meie kõikide kohale. Mina pole mingi erand, isegi meditatsiooni sügavikku sukeldunud Supilinna erakud haistsid heaoluriiki. See hingus, kõike endasse mattev vine kogus jõudu, haaras ka kõige üksildasemad sopid raudsete pihtide vahele. Sellest pole võimalik pääseda.

Ma tean – kõik me aimasime juba ammu heaoluriigi peatset saabumist ette. Pikemat aega tunnen, et taandumas on kõik, mis piinavalt paigal hoiab, muretuse eemale peletab. Millest aastast aastasse unistasin, kes oli too kirgas ja kättesaamatu? Ei meenu... Pilk igaviku poole, lahendamatu probleemiderägastik, irreaalsuse koputus õlale – kõik hajub justkui suitsu tuule käes, sest midagi muud on tulekul. Suu kisub naerule, tuju selgineb, mure muutumas meenutuseks. Lehkab stabiilsuse järele. Ekraanil särab täissöönud nägu. Ähmane kahtlus: on see ekraan või hoopis peegel. Naerušokk.

Paaripäevane teadmatuse ei oleks lahendus – vilets ajapikendus. Rahu ülendub absoluudiks. Inimene on möödas, käes on heaoluinimene.

Avan külmkapi, õgin nõiaväel ilmunud hõrgutistest kõhu täis. Hea, et keegi külla ei tule, siis peaks mõtteid vahetama. Milleks minna või tulla, heaoluriik on ju igal pool.

Varnast võetud kõis käe otsas, astun tänavale. Leevikesed lebavad toidulaual, koer vaatab õndsas näoga tühjusse. Lumi ripub hääletuna õhus. Kurva kodu ei ole kusagil.

Nii kaugele, kui silmaga näha, kõlguvad laternapostide otsas kehad. Kõigil on hea tugev kõis kaela ümber. Heaoluriigis laibad ei haise, õhk säilib värskena – küllap igavesti. Vaba posti ei paista olevat. Ma ei

muretse, hakkas suunda valimata astuma. Olen üksi, keegi ei tule mulle vastu, olen hilineja.

Keerutan köit ja vilistan: tean, et leian peagi mõne vaba posti. Miks ei peakski ma leidma? Heaoluriigis on ju kõike.

ODÜSSEIA

Karkudega kolistades astus mees üle ukse tupp. Naine ei küsinud talt midagi, juba ammu ei tarvitsenudki midagi küsida. Kiire pilk tõi tema ni taipamise mitu hetke enne seda, kui mees pead raputas. Tülpinud, ükskõikne ilme, palavikulised silmad habetunud näos, mis ei püüdnudki mingit pidepunkti leida, kõnelesid selget keelt.

Veel üks ebaõnnestumise päev – nii mees kui naine olid loobunud nende päevade üle arvepidamisest. Kargud jäid nurka seisma, ähvardades iga hetk ümber kukkuda, karkude omanik vajus aga kaltsuhunnikusse – nende abieluvoodisse. Vaid mõne tunni tukastas üha kõhne- maks muutuv sant, vähkres unes ja pomises seosetuid sõnu. Varavalges tuli taas tõusta ja minna. Nii mõnigi kord ei söönud mees enne äraminekut midagi, isegi kui süüa oli. Hajameelselt vingerdas inimvare karkudeni ja komberdas uksest välja. Teised ei osanud arvata, kas teda sunnib liikvele visadus või tsüklisse sattunud masina väljapääsmatus.

Mehel oli mure, mis iga päevaga üha raskemana tundus. Ometi polnud see selline mure, millest hea tahtmise korral üle poleks saanud. Teiste hea tahtmise korral.

Vaja oli vaid ühte kompetentset pilku, üht enesekindlat jah-sõna, ehk ka allkirja, ning inimesed tänaval oleksid näinud mehe huulil naeratust, kui nad oleksid talle otsa vaadata mallanud. Vaja oli nõusolekut, mida ei saanud kusagilt. Meeleheide üha kasvas.

Väga ammu, veel enne eksirännakute algust oli mehele tulnud pähe mõte – ainus hea mõte terve elu jooksul. Ta otsustas end üles puua. Kaua istusid nad naisega sel ööl üleval – näljaste laste virin oli juba vaikinud – vaagisid asja nii- ja teistpidi. Punkt-punktilt said kokku arvatud kasud ja kulud, mida mees perele toob. Tulemus oli sügavalt kahjude poolel – seega oli mees vaba.

Siiski ei saanud ta uisapäisa talitada. Enesetapp ei ole naljamäng, kõike tuli teha läbimõeldult. Korruga turgatas pähe mõte, millest saigi alguse see elu ja surma vahel kõikumine. Mis siis, kui tema enneagne surm ei sobi arvestustega, mida kõrgemal pool tehakse. Perekond ei vajanud meest – ta ei saanud enam tööd, kerjamist ei suutnudki ära õppida, ja ka see, mis tema jalakõndiga pea ühepikkune oli, ei jaksanud naisele rõõmu valmistada. See aga ei tähendanud, nagu võiks sama järeldada ka ühiskonna kohta. Tohutus struktuuris võis isegi sandi jaoks olla ülesanne, mida see oma juhmuses teada ei või. Mees polnud ju isegi isamaa kaitsmisest prii, oli vaid reservi arvatud. Temasugused võisid veel kõlvata elavaks kilbiks või vaenlaste hirmutamiseks. Võibolla lasti neil seepärast elu ja surma vahel kõikuda, et nad haaraksid manalas vaenukehade hingedest kinni ega laseks neil uuesti sündida. Kõik võis olla...

Taas kabinetid, reetlikud koridorid libeda linoleumkattega, mis kargud libisema pani. Mees polnud kindel, et ta siin juba käinud pole, hägused silmad ei seletanud hästi silte ustel.

Vahel igatses mees isegi eitava vastuse saamist. Alguses oli selline võimalus teda üleni hirmuhigiga katnud, nüüdseks ta enam ei mäletanudki, mis hirm on. Ükskõik mis oli parem sellisest sihita hulkumisest.

Aga luba tuli hankida, seda teadis mees kindlalt. Hetkekski ei läbinud teda kihk end siiasamasse koridori üles puua. Peret võisid tabada suured pahandused, trahvid ja karistused nii brutaalse seadusest üleastumise eest. Polnud isegi hirmu karistuse ees, oli vaid möödapääsmatuse tunne. Koputus kabinetiuksele. Vaikus seespool... taas kord.

Vahel harva õnnestus tal jutule pääseda. Ikka ja alati vales ametkonnas, mis tegeles hoopis teiste asjadega. Kunagi hüppas mehe süda kabinetiuksel seistes lootusest kõrgele-kõrgele, enam mitte. Jutulepääs oli vaheldus, mis saatis suletud uksi, just nagu see, kui pärast aastakümnetepikkust lotopiletite ostmist võidad ükskord... uue pileti.

Mitte kunagi ei kuulatud meest lõpuni. Küllap oli ta selles ise süüdi – ei osanud otsekoheselt rääkida. Alati kui mees jutuga “suure palveni” jõudis, mõeldi, et invaliid tahab saada oma abiraha, millest ta müstilisel kombel ilma oli jäänud, ja visati ta välja. Mõnikord anti talle talonge ja juhatati supikööki, kuid sealne supp tegi kõhu lahti, mees pasandas end täis ja haisvana ei tahtnud teda keegi jutule võtta. Aja-

pikku kuivas ta kokku nagu männikäbi ja vajus küüru, ning pidi oma karke järjest lühemaks reguleerima. Vahel unistas ta, et muutub nii väikeseks, et mahub sisse ustealustest pragudest. Millegipärast oli mehel tunne, et see inimene, kes tema kohta vabastava otsuse lange-tada võib, on ukse kogemata lukku keeranud ja sellepärast ei leia nad teineteist.

Siis kui otsingud üha kaugematesse ametkondadesse viisid, ei tul-nud mees ööseks koju kaltsuhunnikusse magama. Tihti peale unusta-ti ta koridorirägastikku ekslema ja seal saigi mõne tunni tukkuda, en-ne kui tuli koristaja ja lehkava kaltsuga magavale sandile vastu nägu lajatas. Magades hoidis mees kinni nõõrist, mis ta pükste ümber oli. Selle nõõri oli talle tol otsustaval päeval andnud naine, ja mees oli lubanud kanda nõõri pükstel terve elu. Siis ei aimanud nõõri omanik, et see elu veel nõnda kaua kestab.

Kõikjale jõudis too viirastusena liikuv mees. Ükskord sattus ta kiri-kusse, kus jutt küll lahkelt ära kuulati, aga luba ei antud. Öeldi hoo-pis, et igauks peab oma riista ise kandma, või umbes nii.

Kujutlustes ületas mees riigipiire, meresügavike selget vett ja y-tel-ge, ratsutas ajanoolet. Selle maailma vägevatega sai rääkitud mitte ainult tema, vaid ka nende probleemidest, täidetud ülesanne ülesan-de järel, et igatsetud luba välja teenida. Üha enam selgines mõte, et tuleb kiirustada, sest viimsepäevakohtul ei ole aega tema asjaga tege-leda, kuid üha vähem hoolis mees sellest. Koridoris seisvatel laudadel vedelesid blanketid, kindlasti oli seal ka temale vajalik – teiste vahel peidus. Mees soris, kuni sai vastu näppe. Tornidest langevad varjud moodustasid võllapuid.

Tasapisi kadus kõnevõime – naisega polnud tal vaja rääkida, ja lap-sed kartsid oma isa, võibolla olid isegi nende nagamannide hulgas, kes tänaval väeti pihta kive pildusid. See, kes on õige, ei vaja seletusi, te-mal on vajalikud sõnad juba huulil, paber peos. Ununes asjade tähend-us – mees pillas talle annetatud veeringud rentslisse. Vahel avastas ta, et ei olegi “asju ajamas”, vaid vaatab mõttetu pilguga loojuvat päikest, nagu võiks selle seljas ratsutada too, kes vabastab. Ülejäänud paistsid olevat lootuse kaotanud – naine küttis talvel ära võllapuu, mille mees enne eksirännakute algust toanurka meisterdanud oli. Aga ta ise? – ei mõelnud lootuse peale. Lihtsalt kõndis ja otsis.

Naine kuulis mehe tulekut juba kaugelt. Varemalt, kui kaasa mitmeks päevaks ära oli jäänud, läbis teda ootusvärin: kas tõesti? Ükskord ostis ta isegi ajalehe ja luges politseiteateid. Hiljem kahetses seda raiskamist.

Silmanurgast jälgis ta sissevaaruva mehe nägu, tema lagunened hambaid, tursunud ja kortsus nahka. Silmades puudus lootuse- ja ususäde ja naine ei teadnud, kas selle kättesaamine, mida mees taga ajas, võib sädeme taas süütada.

TELFONIST TULI ÖÖ LÄBI SÕIMU

Tuli tahtmine sõbrale helistada. Telefon ongi selleks välja mõeldud, et saaks sõbrale helistada. Tõstsin muudkui toru hargilt ja torkasin sõrme ühte kettas olevasse auku (mul on selline vanaaegne kettaga telefon). Siis taipasin, et midagi on viltu. Korrast ära.

Telefon on "korras" siis, kui sealt kostab pidev toon. Korrast ära võib ta olla sellisel viisil, et torust hoopis katkendlik toon kostab – mis annab teada, et olen olnud lohakas ja toru hargilt ära jätnud. (Seda on mul palju kordi juhtunud, mistõttu tuttavad, kes mulle helistada on proovinud, väga vihaseks muutuvad.)

Ka pidevat tooni ei olnud. Isegi vaikust (mis laseks ennast seletada kahel viisil a) huligaanid on juhtme läbi lõiganud; b) keskjaam on mu telefoni maksmata arvete tõttu välja lülitanud) ei olnud.

...telefonist tuli sõimu...

Kostis vahetpidamata äärmiselt rõvedat sõimu. "Sitapea" ja "vituvahe" olid ühed viisakamad väljendid. Oli vast lugu!

Veidi aega tegi sõim mulle nalja. Mõtlesin, et liinid on jälle sassiskrussis, ning olen võõrast kõnet pealt kuulama juhtunud. Peagi aga meenus mulle, et pealtkuulamine ei ole ilus, pealegi – mida sa sellist perverti ikka kuulad. Sestap asetasin toru sekundiks hargile tagasi, tõstsin uuesti kõrva äärde, endal näpp augus. Kuid...

... telefonist tuli sõimu...

Katkematut sõimu ei olnud mu püüd kõne katkestada katkestanud. Enam ei olnud naljakas. Mind valdas nõutus. Oleksin tahtnud sõbrale helistada ja talle oma muret kurta, et mu (telefoni) liinid on täitsa

sassis, aga ei saanud ju – ülaltoodud põhjusel.

Hakkasin juba kahtlustama, et olen omadega sassis. Läksin kööki, jõin külma vett (napsi ei võtnud, sest kartsin end sassi kammida), loputasin nägu. Mõtlesin, et peaks positiivselt mõtlema, irvitasin peegel-pildile ja tõmbasin telefoni seinast välja. Panin sisse tagasi – ikka telefoni seina, tõstsin toru ja hakkasin sõimu kuulama.

Tavaliselt mind sõim ei häiri, ropendan isegi üsna palju. Aga helis-tada oleks tahtnud.

Äkki taipasin, miks tundmatu kõne katkeda ei taha. Tõmbasin juht-me taas seinast välja, jooksin esikusse ja asusin riidekuhja alt teist te-telefoni otsima. See oli esimese kaksikvend või isegi kloon, asus sama liini peal. Leidsin viimaks toru, kust tuli sõimu – hääli oli kiledamaks läinud ja eestikeelse mulla sisse sattus tihti venekeelseid väljendeid – ning katkestasin ühenduse aparaadi ja seinakontakti vahel.

Tegin köögis hilisõhtuse napsi, see kosutas. Tuppa naastes ei vaju-nudki ma telefonist kostva sõimuvalingu all looka. Sõimasin koguni vastu, kuigi tulemusteta.

Sõim varieerus ja kombineerus, muutus tükati prantsuskeelseks. *Merde*'ist sain aru. Esikus ootas mind ees serbiakeelne sõim. Toas aga jällegi Harlemi slängis inglise oma...

Ülejäänud osa ööst kulus mul esiku ja toa vahel jooksmiseks. Taht-sin selgusele jõuda, kas toa- ja esikutelefon ropendavad ühtmoodi või ajavad kumbki oma joru. Selgusele ei jõudnud.

Vahepeal keetsin kohvi ja kuulasin, kuidas joodikud akna taga räus-kavad. Telefonihäälega võrreldes olid nad esteetid ja diletandid. Ko-putasin naabrimuti uksele ja palusin, et mul sealt helistada lastaks (sõbrale, paranähtuste uurijaile, hullumajja), aga ukse tagant kostis kilehäälsset sõimu. Eit mõtles, et tahan tema kulul nalja heita – endal telefon olemas.

Sõim muutus üha eksootilisemaks – kahetsesin, et ma Pent Nur-mekund ei ole, enamus jäi mulle arusaamatuks. Kakofoonia vajutas mu silmade ümber mustad ringid, pani südame puperdama ja käed värisema.

Varahommikul peldikus istudes tabas mind äratundmine. Leidsin sealt oma maksmata telefoniarved. Need seletasid kõik.

Ma ei tahtnud enam hetkegi seda keskjaama poolt saadetud kiusu

kuulata. Astusin käigupeal riietudes õue, saatsin kojamehe putsi ja persse, niisama möödaminnes. Seetõttu liikusin üpris kiiresti – innustavalt mõjus labidaga vehkiv kojamees, kes mind jälitas. Võtsin Hoiupangast viimased 300 krooni ja maksin telefoniarve ära. Südamel hakkas kergem. Samas oli ka kahju – kahe telefoni mõistatus jäi mind painama. Igaks juhuks ostsin järelejäänud raha eest pikendusjuhtme.

Toa ust avades kuulsin kauget kõminat. Kõnekõminat, sõimukõminat, loba ja muidu jõminat. Hääli oli valjemaks läinud. Kerisin stoilise rahuga juhtme lahti ja vedasin teise aparaaди tuppа. Istusin maha ja tõstsin ühe toru kõrva äärde –

... telefonist tuli sõimu...

Panin selle kõrvale ja tõstsin teist toru –

...telefonist tuli sõimu...

Siis sõimasin vahepeal ise, siis kuulsin jälle: ühest torust tuli vadjakeelset vadinat, teisest marikeelset mölinat. Sõimasin ise ja vahetasin kõrvade ääres torusid. Kui mu hääle kaja vaibunud oli, taipasin, et kõik kolm sõimu: 1. telefoni, 2. telefoni ja 3. minu olid erinevad. Naabrieit koputas seinale ja sõimas. Tõstsin mõlemad torud korrага kõrvade äärde – ühtsusest polnud jälgegi, häälte terror. Siis – äkilise mõtte ajal – panin torud vastamisi, nii et sõim moodustas suletud ringi.

Toimus plahvatus, millele järgnes vaikus.

... telefonist tuli suitsu...

Sülitasin suust tuhaebemeid ja suundusin, sõimusõnad huulil, lähima telefoniputka poole.

764

Ühikatoas oli kõik vanaviisi. Igaüks teostas oma kaasasündinud vabadust, nagu oskas: kes jõi viina, kes magas, kes loendas põrandal vedelaid õllepudeli korke. Keset põrandat mängiti bridži.

Aeg-ajalt läks mõni uksest välja, et minna peldikusse või muidu kolama, sagedamini küll astus inimesi sisse. Kindlasti oli tuba juba ammust ajast ülerahvastatud, kuid kunagi ei astunud tuppа inspektorit, kes oleks rahvaloenduse korraldanud ja vajalikud meetmed tarvitusele

võtnud. Ega ametimundrit kandvad olendid ühikatoas teretunud olnudki: neil oli omadus toa aurat lõhkuda. Vahel püüdis küll mõni elanik ise toas viibijad üle lugeda, kuid loobus peagi oma ettevõttest, sest nägi kõike mitmekordselt.

Igatahes ei tekitanud inimeste tihe kontsentratsioon peaaegu mingeid pingeid. Isegi sellised üksikud lahkavõtmused, nagu kas on lubatud kappi kusta või mitte, lahendati rahumeelselt, ja hädaline, kes peldikuteed oma tervisele liialt koormavaks pidas, suundus rõdule.

Väljast kostis sireenide huilgamist ja karjeid. Väljas võidutses panna. "Küllap politsei viib kaklemaid minema," ühmas keegi toas olijaist. Teised ei viitsinud vastata.

Kohutavad kärgatused äratasid juba nii mõnegi uinunu tähelepanu. Ülemistelt korrustelt kostis kivide langemise mürinat. Toas viibijad jõudsid järeldusele, et joodikud lõhuvad maja. Aga kõikjal valitsevat kuumust ei osatud usutavalt seletada. Jäeti seletamata ja mindi õlle järele.

Peagi välisilma aktiivsus vähenes. Arusaamatul kombel jäi ka neid, kes uksest sisse astusid, üha vähemaks. Magajad said ennast veidi rohkem välja sirutada. Korraga pandi tähele, et inimestel olid juuksed välja langema hakanud. See tegi kõigile palju nalja. Ainult senikogematu pakane tekitas ebamugavusi: näpistas magajatel kõrvu otsast ja sundis teisi üha suuremates kogustes hundijalavett tarbima.

"Jälle ei küta, raisad," ühmas mõni jutujätkuks, aga erilist vimma kelleski ei tekkinud. Polnud ju ükski toas viibijaist mitu aastat üüri maksnud.

Ühikatoas oli kõik vanaviisi. Perioodiliselt kõrvus kumiseva müri naga oldi juba harjunud, kuumalained olid meeldivaks vahelduseks pikaleveninud talves. Sagedamini kui varemalt juhtus, et viina järele saadetu tuppa tagasi ei jõudnud, kuid tänu nurgas mulksuvale veini-aamile ei olnud alkoholist esiotsa puudust.

Ükskord aga oli ühel külalisel nii igav, et ta astus õuest kostva müri naga peale akna juurde ja vaatas välja.

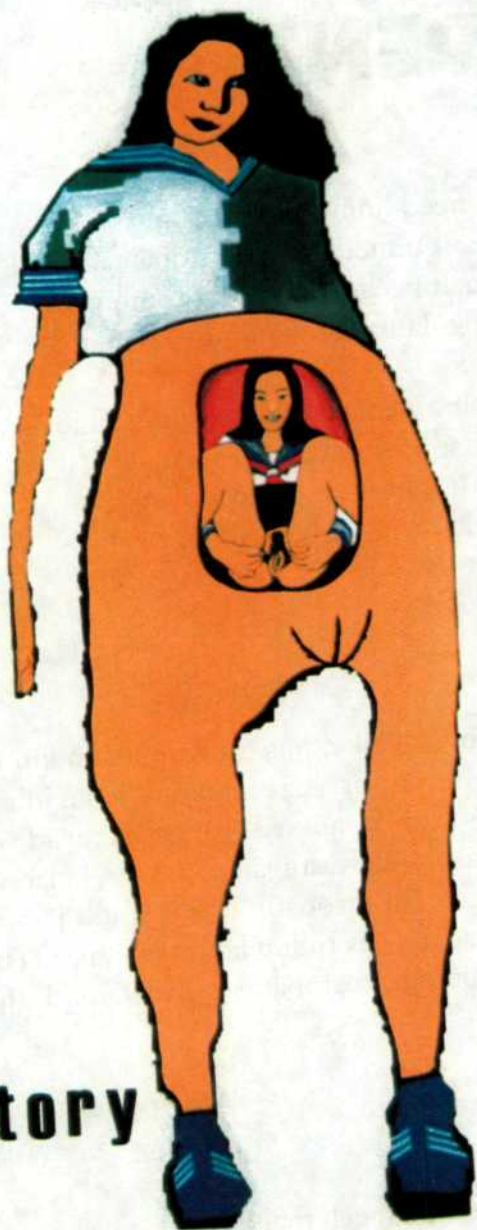
"Oh sa raisk, küll on suur seen!" hüüdis ta vaimustunult, "terveks talveks saaks sakummi."

Teised ühmasid ilma erilise entusiasmiga vastu. Kõik teadsid ju, et niikuinii ei viitsi keegi seenele minna.

KIWA

De Profundis.

victory

KIWA
—
Victory.

FRANÇOIS SERPENT

* * *

taas kuulen et need linnud on siapoole teel
kel tiivad nukralt tumedad on kevadtaeva foonil
näen neid syngelt peegeldumas porilombiveel
ja linnuhääldes kõlamas on väsimuse toonid

kuid juba ammu oodanud vaid neid on sinne agul
kus majad maasse väsinud ja jõgi tinahall
ei paista sellest hoolivat me tänavate lagu
et pommitajail kylm ja kurb aprillitaeva all

Idyll

Kesksuvine kuumus. Päike, mis on võimukam kui kunagi varem või
hiljem. Puhassinine taevas. Äsja niidetud heina lõhn. Liblikad.
Õhk seisab ja seisavad ka mõnusat varju pakkuvad võimsad puud. Nii
hea on lesida kynkal, selg vastu jämedat tyve, ja laotada pilk yle rohe-
lise maastiku. Taamal on roostikku kasvanud järv, veelgi kaugemal
metsariba, ent otse mu ees rullub lahti heinamaa. Yle selle roomavad
majesteetliku aeglusega korrapärases rivis tankid. Ilus.

* * *

(Mikk Mikiveri häälele)

näe tõbi tõuseb kevad langeb maha
on suland lumi ainus kes mind uskus
kalk päike kylvab oma valeraha
mind algusesse kisub jälle raskus

mind algusesse sinna kust ma tulin
tee ainus viib mind elu ukse taha
saan kõiksuseks ka mina pisisuli
ja siinne maailm kaugele jääb maha

näe tōbi tōuseb päike toidab tōuke
vees liigub juba paadimehe aer
mu selg saab kerge aga veenva tōuke
mul naer on veres verine mu naer

* * *

mu pale paistis verepeeglis sile
ja päike säras tema silmavaates
kõik segi paiskas Käsuaandja vile
ning verepripsmed pimestasid vaate

nyyd elu seiskund vaja värsket verd
ja mõõka head mis jätakts pika pilu
oo kuidas tahaks näha veel ma kord
et on mu nägu verepeeglis ilus

* * *

me tuleme laevadelt kirved on käes
ja röövime naisi vilja ning lambaid
sel õhtul ma puhtana magama läen
ei verega pese ma hambaid

su siuglevat keha ma kõikjal vaid näen
su rindu valgeid kui templite sambaid
mu pilgu ees kõikjal su silmad su käed
ei verega pese ma hambaid

dessanta

着

KIWA

—
SWASTIKA UNDERPANTZ.

洩

urine

KIWA

Urine

must keeris mu pea kohal on iga päev
mind endasse kisub ta õudne kese
see lahustab endas mind võtab mu väe
kuid verega hambaid mina ei pese

on rytmimasin mu juuste all hullund
ent verega hambaid ei pese ma
ma valguslaiguna kõikjale rullun
kuid ei pese hambaid ma verega

ma verega ei pese hambaid
nyyd kildudena varisen ma
ma verega ei pese hambaid
ei pese hambaid verega ma

ma verega ei pese hambaid
ei pese verega hambaid ma
ma verega ei pese hambaid
ei pese verega hambaid ma

* * *

taevast laskub alla torn
ta näeb välja nagu suur alumiiniumist toru
kuid tegelikult on ta torn
valutorn
enam sa ei karju
ei karju ju
maa on kylmunud vaikusesse
hirm võtab hääle
ja valu silmanägemise
nyyd on aeg tutvuda
mina olen François
tore mees

JAAN MALIN

VEENE

Pole pääsu sellel vabaduses võrsunud kindlusetusel. Ainult aia alt ronib ta veel välja. Seda õnne ei saa kuid eirata võini loksuva ühenduse ajal. Kingitud hobuse kandu ei kiigata, sest lubamatust rutikust raskemana tõuseb kauniks koolutamatu raud.

Tuhandest lõhnast läbi imbunud rõõm hüpleb asjalikest paigaldajatest mööda ega taha ümmargust peegelkuulutust märgatagi. Alandatud libalord libiseb müüri toetades ja pelglikult purukesi tänavale poetades – kuni jõuab boreaalse, kivistunud mobiiltelefonini. Riik seisab seal, kus kasvab realistlik turvas.

Paest munatopsid pühitsevad suve leebeks, nii leebeks. Ähmased kaitsmed keelavad kassidel kevadiselt lapsiku kräunumise. Võtke vastu minu lubadus osta enesele jumal.

Omaks varastatud Wiiralt.

KOHUS

On vastik, kui hulkuvad koerad hauda sülitavad. Sügis ligatseb niigi. Eriti nüüd rahuldab laborant iga päev piinlikult puhast põrandat. Küürides ta seljakorpi läbi lilla kopeeri. Diana, kui oled välja mõtelnud esimese, tuleta meelde meie viimast suudlust. Sina pole nagu Liisa, kes tõukas mu vastu sahvriust ja hakkas siis enese sisse lutsima. Ma polnud kade mees andma kah, oksendasin. Tulin päikese kätte ega mõtelnud enam kunagi saabastele, mis lõppeda ei taha.

Läbi koidu tuleb vaskne setu sõlg. Kahele poole jääb rindse habemega võsa. Paraskikultuur. Jalgrattal tuigerdav vaal vaevleb uudishimus: “Miks müüakse sugulasi ainult paarikaupa?”

KIWA
—
'ickeé Gang,
1999.

KIWA

—
Ankur.

Metsas elav sammalpea.
Tema kunagi ei tea,
mis on halb ja mis on hea,
või miks tegema ei pea
igal aastal uusi lapsi.

Hoidke aluspesu kuivana.

JAKS JA TAHE

Nautida talve ka siis, kui sinu ees sülitatakse tänavale. Keset õue situda läbi mitte midagi õigustava teadmatuse või pisut etema süüdimatuse. Vähemalt millalgi peab ju endaga sõber olema. Keegi ei sunni taluma kolme hõbedast mahutit valusalt pisikeste sümmeetriliselt asetsevate akende all. Kuigi sa ei jookse ära, vaid lähed sellele lämmitavalt kuumtihkele seinale hoopis lähemale.

Ojad voolavad jalgade alt läbi. Jõgede jää sulab kohatult vara. Urbade valged käed küünitavad õunte poole. Kaskede kunagine pungumine paistab energiat häirivat kuni seadustamata prügimäeni.

Emaj ja poeg naeravad, panevad riidesse ning lähevad terrassiitsurnuaeda. Nad mööduvad ebalevatest matuselitest ja mõtlevad rongis nõnda lahedana tundunud punasele seljakotile. Mööda jookseb hiljuti selja taha jäänud mees, kes viskas labida keltsasele mullale ja kiirustab nüüd Vilniusse viivale rongile. Sest seal olevat saun.

Kaugele minevikku olgu neetud too tundmatu habemik, kes irtitas postkontori steriilsete kummikinnaste üle. Õliselt haisvad liiprid juhatavad silmapiiril loojuva päikseni. Sõua poega, jõua poega.

HORATIUS

Ladina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Mari Murdvee

Saateks

Käesolevatest luuletustest on 2.4 ja 2.16 kirja pandud Sappho stroofis, ülejäänud on Alkaiose stroofis. Ärgu see teadmine saagu lugejale kammitsevaks: jälgida tuleb mitte niivõrd silpide pikkust ja rõhku ning värsirea algust ja lõppu, kuivõrd lause kulgu, mis ulatub mõnikord passaažidena läbi mitme stroofi. Stroofiipiirid on kunstlikud, kehtetatud märksa hilisemal ajal, et esile tuua meetriumi kulgemise korrapära. Ilukõne koostamise põhimõtteid arvesse võtte, et tekst oleks mõjuv ka valjusti loetult või retsiteeritult ettekantuna, taotles autor vormi osas lause sisemise ideaalse rütmi saavutamist, kasutades kreeklaste loodud pikkade ja lühikeste, rõhutute ja rõhuliste silpide vaheldumisest tulenevat mustrit abivahendina.

Teiseks ärgu häirigu võõralt kõlavate kreeka ja ladina pärisnimede ning esmapilgul mõistetamatute vihjete küllus. Oluline on lausest aru saada, olgu selleks või vajalik mõne tundmatu nime asendamine suupärasemaga, näiteks Jüri või Juta. Ülejäänud lünkade täitmise eest püüab hoold kanda tõlgete juurde lisatud minimaalne kommentaar, mis paraku ei saa anda sügavamaid selgitusi ei luuletuste struktuuri, kompositsiooni, sõnavara ega tehniliste võtete, samuti mitte Horatiuse aja õhustiku ja sündmuste kohta. Tähelepanelikul lugemisel avastab ehk sedagi, et sinne luuletuste valik ei ole juhuslik ja on võimalik moodustada erinevaid mõttelisi sildu nii ühe luuletuse sees kui seest välja teistesse.

Luuletused on tõlgitud teosest: Q. Horati Flacci carmina. Recensuit F. Klingner. Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri MCMXXXIX. Kommentaaride osas on eelkõige arvestatud väljaandes: R.G.M. Nisbet, M. Hubbard, A Commentary on Horace, Odes Book I. Oxford: Clarendon Press, 1990 ja Book II, 1991 avaldatud seisukohti.

Tõlkija tänab Kristi Viidingut ja Kaspar Kolki tähelepanekute ja märkuste eest.

I.9

Kuis, vaata, seisab kõrglumest valgena
Soracte, koormat alt enam toetada
ei suuda metsad vaevas, peatand
jõevete voolu on lõikav jäisus.

Saa külmatundest priiks, üha koldesse
puid juurde pannes, heldesti ammuta
ka veini ehtsat, neljaaastast,
oo Thaliarchus, Sabiini kannust!

KIWA

Nervous Glamour

KIWA

—
Self-Portrait as Japanese Chick.

Muu anna hooleks taevaste väele, kes
on teinud vaikseks möllavad tuuled koos
veeväljal keeval, ei küpressid
õõtsu, ei iidvanad saareorjad.

Mis homme juhtub, hoidu sa uurimast,
kõikmõeldav antud päev tuluks saatuselt
sa loe, ja sulneid armurõõme,
poiss, ära põlga, ka tantsuringe

nii kaua kui veel haljendad, kiuslikult
ei hall su juus. Kuid väljakul, platsidel
öö varjus nüüd poolhääled lembed
kordugu jällegi kindlal tunnil,

nüüd reetlik peidus tüdruku naeruhääl
on veetlev nurgast kostumas kaugemast,
ning armupandid, võetud randmelt
või vähetõrkuva sõrme ümbert.

I.9

Soracte mägi (it. Monte Soratte), mis asub Roomast umbes 20 miili põhja suunas, polnud tegelikult nähtav Tiberi jõe taga Digentia (it. Licenza) orus paiknenud Sabiini mõisast, mille kinkis Horatiusele tema patroon Maecenas: tegemist ei ole reaalmaastikuga. Luuletuse esimese poole stroofides toetub Horatius oma kreeka kirjanduslikule eeskujule (Alkaios 338), lisades tavapärastele sümpoosioniluule kujunditele (pakane, koldetuli, vein, torm) kohalikku koloriiti. Ka kreekapärane nimi Thaliarchus (tõlkes: peo juhataja) rõhutab toimuva kreekalikkust ja on sümboolne. Paljudes eesti murretes esinev sõna ori tähendab hiigelsuurt kasvavat puud. Luuletuse teise poole juhatab sisse Horatiusele iseloomulik epikuurlik üleskutse, mis variatsioonidega kordub mitmes luuletuses (1.11, 2.11, 2.3, 3.29). Kevadõhtune tegevuspaik on Rooma linnamiljööst: Marsi väljak (Campus Martius) ja platsid, tänapäeval piazza'd.

I. 17

Ühtpuhku kärmelt armsat Lucretilist
Lycaeuseks muundab Faunus, mu kitsedest
ta kuuma leitset eemal aina
hoiab ja vihmadeküllaid tuuli.

Püüd leida kaetisrohtu, arbuutusi,
mis kaitsvas hiies varjul, on lõhnava
meespoole kaasal, teelt kes hälbind
julgesti, ei rohukarva ussi

nad pelga, talled Marsi ei huntisid,
niipea kui sulnis, Tyndaris, paani flööti
on orgudest ning pehmelt kaljult
puhkava Ustica vastu hüüdma.

Kõikvõimsad jõud mind kaitsevad, armas on
mu andumus ning muusagi nendele;
maa ande heldelt nõrguv siin sul
külluse ääreni täidet sarvest.

Siin üksildastes orgudes hoiduda
saad põuakoertest, teoslase lüüraga
sa armuvaevast laulad kord, mis
seob Penelopet ja klaasjat Kirket.

Siin kuumavarjus kahjutu lesbose
sa veini peekreid tõstad ja Marsiga
ei taple tannermaal Thyoneus
Semele poeg; ega tarvis kiivust

sul karta jultund Cyruse: jõhkral käel
et kinni peaks sind, tunduvalt nõrgemat,
ning et ei tõmbaks pärga juustelt
katki ta sul ega süütut rüüdki.

I.17

Lucretilis on mägi, mis paiknes Horatiuse Sabiini villast umbes miili kaugusel edelas ja oli pidevalt vaateväljas. Lycaeuse mäge (kr. Lykaion Arkaadias Bassai lähistel) peeti viljakusjumala ja metsavaimu Faunuse (kr. Paan) kodumäeks. Faunuse kaitse all olid lisaks kariloomadele ka poeedid, Horatius nimetab teda mitmel puhul (2.17, 1.4, 3.18). Puhkav Ustica võib olla mõnes teises suunas asetsenud Digentia oru nõlv. Kitsede idiülliline kaetisrohi (ld. *thymum*) on tüümian e. liivatee, arbuutused (ld. *arbutus*) maasikapuud; Marsi hundid, sest hunt on sõjajumal Marsile pühitsetud loom. Tyndaris on sümboolne kuju, kes luuletuse esimeses pooles sarnaneb Arkaadia lamburneiuuga Aleksandria poeetide pastoraalluulest, kuid luuletuse lõpupoole omandab linliku hetääri jooni.

Suure Peni tähtkuju Siiriuse (*Canicula*, e. k. koeruke) tõus tähistas põua perioodi algust, siit metonüüm põuakoerad.

Teoslane on kuulus Teose saarelt pärit kreeka armastuslaulik Anakreon. Penelopet ja Kirket ühendas armastus Odysseuse vastu. Klaasjas viitab eksootikale ja salapärale: tollal hinnaline klaas (*millefiori*) oli valmistatud vormimistehnikas ning rikkalikult kaunistatud. Semele poeg Thyoneus on Dionysos.

Mehenimi Cyrus pärineb hellenistlikust erootilisest luulest ja isik pole siinkohal jällegi reaalne.

II.4

Et sa armsaks pead omal teenijannat,
sulle, Xanthias, häbi ärgu tehku:
orjatar Briseis, lumekarva, tõmbas
kõrki Achilleust;

valdjas Ajaxit, Telamoni poega,
tõmbas kütkestav sõjavang Tecmessa;
süttis kord atriid keset triumfikäiku,
röövinud neitsi,

langenud kui hulk oli barbareid ning
võidu tõi tessaal, elu jätnud Hector
võhmal kreeklastel lasi üpris kergelt
hõivata Trooja.

Ehk sa vaid ei tea, kas ka blondi Phyllist
naides ehteks saab vabalt sündind kaimud?
Jah, ta üllast soost, aga vaenulikke
leinab penaate.

Armsam ustav sul, kasu jahtiv mitte
nõnda, kehvast küll, usu, rahvakarjast
olla ei või, ei emast ilma tulnud,
kes häbiväärne.

Käed ja palged tal, tema pringid säared –
kiidan süütult neid, ära kaks mõtle:
aeg ju endal mul kaheksandat lustrit
sulgema tõttab.

II.4

Isiku suhtes, kellele kuulub nimi Xanthias, õieti Xanthias Phoceus, pole ühtset seisukohta. Esimene nimedest on kreeka pärisnimi (kr. xanthos 'ruuge'), teine osutab ta isamaana Phokise maakonda Kreekas, seega tõlkes fookislane Xanthias. Hellenistliku epigrammilaadse luuletuse esimest poolt läbiva mõttekäigu mõistmine eeldab Trooja sõja lugude tundmist. Kreeka vägede ülemjuhataja Agamemnon võttis endale Achilleusele kuulunud Briseise, põhjustades Achilleuse viha, mis on Homeroses eeposes "Ilias" keskseid motiive. Aias (ld. Ajax) Suur, Telamoni poeg, vapruselt teine Trooja sõja kangelane, oli abielus früüglanna Tekmessaga. Aiase ema oli Trooja kuninga Priamose õde Hesione, seega armastas ka Telamon vangistatud naist. Sõda oli võimalik võita vaid Tessaaliast pärineva e tessaali Achilleuse abiga. Tema käe läbi langes kahevõitluses Trooja kuninga poeg ja vägede juht Hektor, mis otsustas sõja saatuse. Atreuse poeg e atriid Agamemnon sai pärast linna vallutamist endale Trooja kuninga tütre Cassandra. Phyllise puhul pole peamine, et ta toodi orjastatuna mõnelt teiselt maalt, st et tema kodukolde haldjad e penaadid on vaenulikud, vaid et pole võimalik saada vastust küsimusele, missugune on tema sugupuu. Luster (lustrum) on viieaastane ajavahemik.

II.9

Ühtsoodu söötis põllule vihmasid
ei nõrgu pilvist, Kaspia merd ei löö
 lausvahtu mäslev tormi-iiling
 järjest. Armeenia rannajoonel,

mu Valgius, ei seisa ju kõigil kuil
jääkoorik tardund või ka Garganusel
 ei tammemetsad põhjatuultes
 vaevle, ei saaredki lehti kaota:

ühtsoodu nutval moel nõuad veel
sa kaotsis Mystest, meenutad armsamat,
 kui õhtutäht saab nähtavaks ning
 ruttava päikese tõusul tuhmub.

Ent pikki aastaid armsat Antilochust
kolm põlve ilmas siin elu näinud rauk
 ei leinanud või nooruk Troilust
 früügia õed, vanemad ei nutnud

ühtsoodu. Viimaks kord jäta jõuetud
sa kaebehääled, Caesar Augustuse
 trofeesid laulgem hoopis vastseid:
 jäise Niphatese nõlvadest ja

jõest Medusest, mis allutet rahvaile
on liidetud ning väiksemaid jõekesi
 teel kaasa tõmbab, käsku täitvaist
 hoostel geloonidest kitsal väljal.

II.9

Horatiuse kauaaegne sõber C. Valgius Rufus oli mitmekülgsete huvidega mees, kes tõlkis kreeka keelest ladina keelde Apollodorose "Retoorika", kirjutas grammatikast ja kirjandusest, aga ka taimedega ravitsemisest, ja valiti 12 eKr konsuliks. Eelkõige tegutses ta luuletajana: üks kaasaegseid on teda võrrelnud Homerosega, kuid säilinud

on vaid väheseid tema elegiate, epigrammide ja satiiride fragmente. Ta olevat kirjutanud didaktilise poemi "Etna" ning kuulunud neoteerik Cinna imetlejate hulka. Targa Nestori, Trooja sõja vanima kangelase noorelt surnud poeg Antilochos oli Achilleuse lähedane sõber; nooruk Troilose, Trooja früüglasest kuninga Priamose poja tappis Achilles selja tagant, kui too läks kaevust vett võtma. Nende kahe võrdlus kaotsis Mystesega omab erootilist alatooni. Esimese kahe stroofi kohanimedest on Garganus mäginne poolsaar Aadria meres Foggia lähedal Lõuna-Itaalias. Kaspia ja Armeenia nagu ka vastsed trofeed lõpustroofides võivad viidata kas Octavianuse seni viimasele triumfile 29 eKr või siis loodetavatele võitudele Armeenias ja Partias, kus olid alanud rahutused. Kuid luuletus on kindlasti kirjutatud pärast 13. I 27 eKr, mil Octavianus pühitseti Augustuseks. Niphatese mäeahelik asub Kesk-Armeenias, Meduseks nimetati varasemal ajal Euphrati jõge. Jõgede personifitseerimine oli kirjanduses levinud nähtus. Väiksemad jõekesed on allegooriliselt Euphrati-äärsed rahvad, hoostel geoonid sküüdid, kes peavad pärast alistamist täitma roomlaste ettekirjutusi vähendatud territooriumil.

II.11

Mis on kantaabril nõuks sõjalembesel
või sküüdil, tõkkeks eesolev Aadria,
Hirpinus Quinctius, sa loobu
uurimast, ning ära heitle endas,

kuis aega, piskut nõudvat, sa täitma pead.
Rõõsk noorus jääb ning kaunidus kaugele,
kuiv hallipäisus armu kerglast
ehmatab, viib une hõlpsa sootuks.

Ei kestma lillal saa kevadõite au,
näoilmeid rohkem ergaval kuulgi on:
miks vaimu vaevad, mõeldes mõtteid
lõpmatuid, mis üle jõu on sulle?

Miks mitte, olles kõrguva plaatani
või männipuu all niisama muidu maas,
halljuustes lõhnav roos, parfüümiks
süüria nard, – kuni võimalik veel –

meil juua nüüd! Ning laiail Euhius
me aplad hooled pillutab. Poisid, kes
falerni hõõgjat peekritesse
lahjendab allikaveega kähku?

Kes välja kambrist meelitaks linnu küll
meil Lyde? Vandlist lüüraga, ütle tal,
las tulgu kärmelt, juuksed seatud
sõlme lakoonia kombe järgi.

II.11

Arvatavasti oli Quinctius Horatiuse lähedane sõber, jõukas ja hästituntud roomlane, kellega luuletaja kõneleb mujalgi (Kirjad 1.16). Perekonnanimi Hirpinus ei pruugi olla tõeline, vaid võib narritavalt viidata Hirpini paikkonnale Kesk-Itaalias, kust üks Quinctiuse sugulasi oli omandanud Sulla proskripsioonide käigus (83 eKr) palju maad: sel juhul tõlgituna hirpiinlane Quinctius. Kantaabrite hõim Põhja-Hispaania rannikul mägedes avaldas Augustuse valitsusajal Rooma leegionidele korduvalt tugevat vastupanu. Lõplikult allutas nad Agrippa 20 eKr, niisius kujutasid nad luuletuse kirjutamise ajal (arvatavasti 27/6 eKr) reaalselt hädaohtu. Sküütidega ei olnud konkreetset sõda käimas, kuid nende kardetavalt kõrgetasemeline ratsakunst oli legendaarselt hirmutav. Süüria nard oli luksuslik lõhnaõli või salv; Euhius e veinijumal Bakchos; Kreeka maakonna Sparta e Lakoonia naise soengut kandva Lyde nimi tuleb Horatiusel ette veel paaril korral (3.11, 3.28).

II.15

Mõnd harva juugrit jätmas on adrale
paleekolossid, kõikjal Lucrinuse
näeb tiike laiailt välja järvest
laotumas, võitu ju üksik plataan

saab künnapuist. Pea kannike peenardel
ning mürdipuhmad paiskavad ninna täit
aroomiküllust endisaegse
valdaja kandvast oliiviaiast,

pea tihke loorber päikese noolte tuld
on kinni hoidmas. Nõnda ju Romulus
ei määranud ja mittepöetud
Cato auspiitsega, muistne normgi:

neil endil tsensus napp, omand üldine
seevastu suur; ei ühtegi portikust
nad välja mõõtnud enda tarbeks,
vaatega varjuka põhja poole;

ei laita lasknud seadused osmikuid,
mis lihtsast mättast, ning kivi uuega
taas kantse, templeid jumalaile
ehtida käskisid riigi arvel.

II.15

Luksuslike ehitiste rohkust, vesirajatiste vägevust, aedade ja parkide suurejoonelisust, mis tõrjub tagaplaanile põllukultuuride viljelemise, halvustati Horatiuse ajal sageli, kuid liialdustele selles vallas olid tähelepanu juhtinud juba tunduvalt varem Platon ja Epikuros. Juuger oli roomlaste pinnamõõduühik (umbes 0, 25 ha). Lucrinuse järv paiknes Puteoli lähistel, olles kuulus krabide ja austrite poolest, kelle kasvatamist tiikides alustas I saj algul eKr Segius Orata. Hiljaaegu oli Lucrinus ühendatud sügavama Avernuse järvega, et kujundada esmaklassilist meresadamat (ld portus Iulius), mille ehitas Agrippa. Jalakaid (ld ulmus, tõlkes meetrilistel kaalutlustel künnapuu) kasvatati kõrvuti viinapuudega nende toestamiseks, laiavõralist varjuandvat plaataniit (ld platanus) hinnati aga pargipuuna. Paradiislikke kannikesi (ld viola) soovitas põldudel kultiveerida Varro, tugevalõhnalise mürdi (ld myrthus) oksti tarvitati pärgade punumisel: nende kahe taime koosnimetamist kohtab mujalgi kirjanduses; loorber (ld laurus) oli elegantsete aedade püsielement. Romulusele omistatakse kahe juugri suuruse maalapi väljajagamist igale Rooma kodanikule, ülejäänud maa moodustas ager publicuse, mida kasutati ühiselt. M. Porcius Cato oli Rooma konsul 195, tsensor 184 eKr, lihtsa ja karmi eluviisi, vanadest moraalinõuetest kinnipidamise pooldaja. Kärpimata juuksed ja habe olid tollal erilise väärrikuse näitajaks. Auspiits oli ennustamine lindude käitumise järgi; tsensus (ld census) e eraisiku hinnatud varandus, vastandi-na üldine omand (ld commune). Uue kivina on siinkohal arvatavasti mõeldud juba kord tarvitatud, pruugitud kivi kokkuhoidlikkuse rõhutamiseks.

II.16

Vaikust taevastelt palub kimpujäänu,
kaugel kaldast kui on Egeusel pilved
sünged katnud kuu ja ei paista tähti,
laevnikel tuntuid;

raevus traaklastel sõjas vaikust tarvis,
vaikust meedlastel, nooletupp kel ehteks:
Grosphus, gemmid, kuld ega purpur vaikust
müügiks ei anna.

Sest ei hingest saa raju rasket saata
liktor konsullik ega aarded pakku,
tahvellae alt ei muret musta, mis on
lendlemas ringi.

Hästi kulgeb kehv elu, söögilaua
lihtsal helgib kel isa soolanõu ning
hõlpsat und ei hirm ega saamakirg ei
eemale kanna.

Miks meil, vaprail, siht ajas mööduvas on
püüda paljut? Miks teise päikse alla
muuta maid meil? Kes isamaatult võõrsil
enda eest pääseb?

Tõuseb haiglaslik mure pronksikülgliseil
laevadel ning ei jäta ratsurkonda:
kiirem on kui hirv, kagutuulest kiirem,
pilvi mis kuhjab.

Praegu rõõmus hing muret kaugelseisvat
väldib, leebeks vaid tehes vastumeelset
vaiksel muigel: ei ole kõige poolest
õnnelik miski.

Suurt Achilleust surm tabas kiire, otsa
raugapõlves ent pikas jäi Tithonus:
mulle võib ehk aeg selle anda, millest
sulle ta keeldus.

Muuvad sul siitsiilia lehmad karjas
ohtras, valmilt sul mära neljarakmes
hirnub, üll sul rüüd kahel korral afri
muureksis imbund

lambavillast: mulle on andnud parka
õigsust rääkiv maad vähe, lihtsat kreeka
muusa hingust ning nüri rahvakarja
vastu vaid põlgust.

II.16

Pompeius Grosphus, luuletuse adressaat, oli tõenäoliselt jõukas ratsanikuseisusest siitsiillane, suurte maavalduste, hulga kariloomade ja laevastiku omanik, kes osales pikematel idamaadesse suunduvatel kaubalaevaretkedel. Andmeid tema kohta on napilt, üks põhilisi allikaid on käesolev luuletus ja mõned vihjed kaasaegsete töödes, ka Horatius mainib teda veel ühel korral (Kirjad 1.22). Ladina sõnal otium (vaikus), mis anafoorina kordub, on olenevalt kontekstist erinevaid tähendusvarjundeid: antud juhul peetakse silmas epikuurlikku meelerahu, ideaalset sisemist tasakaalu. Traaklasi seostati sõjajumal Aresega ja nende käitumist peeti hullunule omaseks (Lykurgos, bakhanaalid), päevakajaliselt tuli see kõneks seoses Crassuse sõjakäiguga traaklaste aladele 29 eKr. Meedlased olid muinasjutuliselt rikkaste pärslaste pärijad. Väärispuidust paneelidega kaunistatud laed olid rooma poeesias luksuse sümboliks (Horatius 2.18). Mure (Id cura) on üks luuletuse võtmesõnu, mis kordub mitmel korral; muutsemist peeti ebaterve vaimse seisundi näitajaks, eriti ühenduses hirmu ja kirgedega (Cicero). Levinud oli kujutelm murest kui selgelt inimkehavälisest nähtusest, teda peeti tiivuliseks nahkhiire-taoliseks olendiks, nagu ka hädasid Pandora laekast (Hesiodos). Teise päikse alla muudetud maad ja isamaatult võõrsilolek ei tähenda poliitilist pagulust, vaid väljarändamist kaugetele maadele, Rooma uutesse provintssidesse jõukuse suurendamise eesmärgil. Tithonosele palus koidujumalanna Eos Zeusilt surematuse, kuid unustas palumata noorust. Lambavillast rõivaesemeid peeti luksuslikeks. Muureks oli värvaine, mida saadi purpurtigudest, seega sama purpur, mida teises stroofis nimetatakse suurima rikkuse näitajana. Esmakordselt eestindas selle luuletuse Ants Oras (Looming 1935/10).

II.17

Miks kaeveldes mind muudad sa hingetuks?

Ei taevalistel meeldi, ei mullegi,
et surm su viib, Maecenas, enne
mind, minu ausära suur, mu toetus!

Ah, liiga kiirelt kui, minu hinge pool,
sind röövib jõud, miks viivitan teisena,
ei endist väärt, ei ellu jäänult
tervik? Ju kummagi põrmu paiskab

see päev. Mu truudusvanne, mis laususin,
ei reetlik olnud: lähme, jah lähme koos
just nõnda, kuidas suunad sihti,
viimaseks rännukski seltsis valmis.

Chimaira hingus kõrvetav kiskuda
ei lahti saa mind teelt, sajakäeline
taastõusev Gyges mitte, võimas
õiglus ja parkad on nõnda seadnud.

Ükskõik, kas Kaalud või jube Skorpion
mul vastu vaatab ning vägivaldsem on
mu sünnihetkel, Kaljukits ehk,
Õhtumaa lainete võimas valdjas:

meid hullult soosib tähtkuju kumbagi.
Su kaitsja, hiilgav Jupiter, jultund
Saturni käest sind päästis, hoidis
lennuka Saatuse tiivapaari

ta kinni siis, kui arvutu rahvahulk
kolm korda teatris röömuga plaksutas;
ja hauda viinuks selga langev
puutüvi mind, hüva käega Faunus

kuid löögi kergeks muutis, merkuurlaste
hea hoidja. Ohvriks karja sa meeles pea
ja töotustemplit vastu anda;
vaid ute väikse ma surnuks torkan.

II.17

Horatiuse sõbra ja patrooni Maecenase tervenemist haigusest ning luuletaja enda pääsemist langeva puu alt on motiividena kasutatud mitmes teiseski luuletuses (1.20, 2.13, 3.8). Antud juhul on mõlemad sündmused, ühendatuna astroloogia abil, saanud erilise tähenduse. Järelopõlvede jaoks võiks olla tähendusrikas ka teadmine, et Horatius suri 8 eKr veidi aega pärast Maecenase surma samal aastal. Chimaira ja Gyges – allilma koletised; õiglus ja parkad – õiglusjumalanna (ld Iustitia) oli saatusejumalannade (ld Parca) õde; sünnihetk astrooloogilise terminina; Kaljukits...valdjas: tõenäoliselt vihje laevaõnnetusele, mille H. elas üle 36 eKr; Jupiter (kr Zeus), roomlaste kõrgeim, riiklik jumalus, astrooloogiliselt Maecenase sünniplaneet; Saturn (kr Kronos) – müüdi järgi võitles Zeus Kronosega, võitis teda ja pagendas Tartarosse. Arvati, et planeedina põhjustab Saturn palavikke ja teisi tõbesid; rahvahulk... plaksub: Pompeiuse teatrisse kogunenud rahvas tervitas tervenenu Maecenase tagasitulekut. Ovatsioon teatris peeti poliitiliselt oluliseks tunnustuseks; Faunus, H. Saabiini mõisa kaitsja (vt 1.17), Mercuriuse (kr Hermes, muu hulgas ka kõnekunsti ja mõtlemisjumal) poeg. Planeet Merkuur oli taevas H. sünnihetkel, seega kaitses teda edaspidi kui inimest ja poeti; ohvriloomade kari seostub suurte üleriiklike ohverdustega peajumal Jupiterile, mida ei viidud läbi üksiku tavakodaniku pärast, samuti ei püstitanud üksikisik votiivtemplit Jupiterile: mütoloogiliste ja astrooloogiliste vihjete kogumis tundub peituvat ironiat.

II.20

Ei kandma habras, argine tiivasulg
saa selges taevas kord kaheks teisenend
mind, laulikut: ei kauem aega
viivita maal, etem olles kiivaist,

ma linnad hülgan. Ei mina, vaesemat
kel soontes verd, jah see, keda kutsud sa,
Maecenas armas, ei ma hukku,
ümber ei vooga mul Stüksi lained.

Ja pilgul vaostub jalgade pahkjas nahk,
ma linnuks valgeks muutun ka kõrgemalt,
seest välja tungib sõrmedel ning
õlgade peal udusulgi pehmeid.

Ju, teadlikum kui Icarus, daidaliid,
ma vaatlen möirgvel Bosporust, rannikut,
getuuli rahvast Sürtidest ma,
laululind, Hüperboreamaa välju;

mind tundma saavad kolhlane, marsi väe
ees hirmu varjav daaklane, kaugemad
geloonid, uurib vast ibeargi
mind elutark, ja kes Rhône'i rüütab.

Ning ärgu tühjalt matmisel kostugu
ei kaebelaul, ei kurtmine, näotu nutt:
vaos hoia karjeid, hauaküngast
loobu sa austamast ilmaaegu.

II.20

Poeetid võrdlesid end linnuga juba sajandeid enne Horatiust Kreekas, ka võidi neid seostada mingi kindla linnuga, nagu näiteks Pindarost suursugususe ja võimsuse tõttu kotkaga. Satiirilist suhtumist kohtab Aristophanesel, kes Anakreoni värsireale (378.1) toetudes osutab linnuks muutumise puhul kaasnevale kaugenemisele reaalsusest ja suunataju kaotamisele. Laululuike, kelleks Horatius muundub, peeti surematuse sümboliks ja seostati Apolloniga kauni välimuse ja musikaalsuse tõttu. Horatius esitab siin luulevormis epitaafi, mida oli poetidel tavaks endale ise kirjutada ja mis paigutati enamasti luuleraamatu lõppu, või siis kirjutati teiste poolt. Selliseid epitaafe on teada Plautuselt, Enniuselt, Vergiliuselt jt. Daidaliid e Daidalose poeg Ikaros lendas päikesele liiga lähedale ja tema tiivad sulasid üles. Horatius nimetab merereisi ohtlikkust silmas pidades tol ajal tuntud maailma kaugemaid punkte erinevates ilmakaartes: põhjas Musta ja Marmara merd ühendav Bosporuse väin, lõunas Vahemere Aafrika rannikul paiknevad kaks Sürdi lahte, idas Musta mere kagurannikul Kolchise maa. Getuulid elasid Põhja-Aafrikas Kartaago edelaosas; marsid olid loodepoolsete germaanlaste hõim; daaklastega Doonau alamjooksul sõdisid roomlased juba Caesari Gallia-perioodil; geloonid olid sküüdi hõim Dnepri kaldail. Hüperborealaste juures kaugel ja ligipääsmatul põhjamaal arvati olevat surnute puhkepaik, kuhu lendavad üksnes luiged. Tühimatus korraldati siis, kui surnukeha jäi näiteks merel või mujal kadunuks.

HANNO SOANS

JAAPAN & PAN-JAA EHK KÕIGELE JAA.

Mis siis õieti juhtus? Minu ees laual on kuulutus, millel istuv madrusepluuis jaapani lapsnaine mind leebe kõikelubava pilguga seirab. Sellel on kirjas “kiwa des-santa”. Tähendab, et alates kella kuuest 02.02. 1999 õhtul pakkus Kiwa Vaal-galerii külastajaile kokteili, mis – nagu märkis ürituse pressitekst – koosnes semiootilistest huligaansustest, suburbia rentslistesse settinud nimetust ainesest ning linnakeldrite klubimuusikast Doktor Koidu esituses. Toimus pidu, milles osalejatelt on linna peale meeldivaid kuuldusi ringlema jäänud. Kiwa korraldas ürituse, kus jaapani lapsporno motiividega plakatlike maalide vahel tantsis nooremapoolne ja naudinguhimuline seltskond ja kus kriitikud vahetasid nappe kommentaare feminismist, siivutusest ja Saachi vendade vermitud uuest meediakultuurist. Visuaalse tarbimise naudingutega võib erinevalt majandada. Jaa, tõepoolest.

*

Mõned üldkultuurilised teadmised selleks, et Kiwaga piltide kaudu ühendust saada. Esmalt on oluline mainida, et protestantlik ihnuse-eetika ja kapitalistlik vaim (mis kehastub majanduskasvus) elavad juba ammu lahus, vaenujalal, nagu Eve ja Peeter Linnap. Töökuse, usinuse ja säästlikkuse kolmainsus, esimese Eesti Vabariigi loonud mulkide moraalsed tugipuud

on tarbimiskapitalismil jalus. Selles, kuidas mobiiltelefon rikaste elustiili aksessuaarina on täna vaesematele klassidelegi vajaduseks muudetud, näeme õitsemas kapitalismi uut eetikat, tarbimise metamorfoosi pahest hüveks. Kiwa ütleb jaa. Põhimõtteliselt. Näituse puhul tehtud teleintervjuus ta vahest lihtsalt vaikib. Vaikib ja vaidlema ei hakka.

Elame maailmas, kus pole tähtsusetuid vaatenurki, detaile, mis ei võiks hetkega paisuda monumentaalseks. Olukord, milles Krasnojarski kraai kubeneri peavalu, Kosovo albaanlaste liidri teleesinemine või Ameerika presidendi suguline lodevus sekretäriiga suhtlemisel võib hetkega saada maailmaajalooliseks teguriks, on võõra ja oma mõiste lootusetult häguseks ajanud. On võimalik kujutleda Tokio börsil tekkivat paanikat, kui peaks osutama, et Kiwa tüdrukud on laenatud Jaapani peaministri salaalu paljastavast pildigaleriist, mille keegi lurjus santažeerimise eesmärgil arvutivõrkudesse riputas, ning ahelreaktsioonina majandushäireid Eesti Vabariigis. Kõik on ühtaegu kõige täksam.

Viibime igaüks erinevais ajatsoonides ja vähemalt Tallinnas on elanikkonna enamikul võimalik neid interneti, taevakanalite, psühhofarmakonide, mobiilside, kestvusdisko ja kujutavkunsti kaudu enam-vähem meelevaldselt vahetada. Kiwa tunneb kunsti ja meediamasturbat-

sioonidesse peidetud vabadusetõotust; igavuse tundmiseks pole enam mõjuvat vabandust. Kohtumiseks tuleb vaid teatavates tingimustes kokku leppida, lainele häälestuda. *Tune in.*

*

Kiwa kasutas hieroglüüfe esmalt 1998. kevadel Rottemanni soolalaos tehtud *performance*'is "Work in Progress". Etenduse videos kehastus kunstnik androgüünseks pojengineiuks, kelle üksiklasekulgu talvises maastikus jäid märkima jaapanikeelsed graffitid meheliku ja naiseliku harmoonilisest vastastoimest looduses. Kiwa esines toona just nagu seda võiks teha Tõnis Vindi parim õpilane – esteedi eemalviibimine teostus delikaatse poliitilise sammuna, äraolemise vabaduse-na, nii nagu see polnud eesti kunstis enam vähemalt kümme aastat võimalik. Etenduse üle sirutus igavese disko ulmeline helifoon ja see kõige ilusam sõna – ükskõik.

Kiwa näitab hiljemgi, näiteks videos "Tüdruk rokib", oma üleolekut naudivingu-ökonoomia toidunormidest, mis kunstis on vastupidiselt levinud arvamusele kaunis ranged. Aga ta teeb seda sageli loiult, igatahes vastandumata.

*

Kuivõrd tähendavad kolmkeelsete poeetiliste nimedega pildid jalgu hargitavatest jaapani tüdrukutest Kiwa tungimist võõra ja vaenuliku territooriumile, kujutamise dessanti, nagu pakub näituse pealkiri, jääb ebaselgeks. Kiwa on kunstnik, kes ütleb jaa – kasvõi meelevaldselt – ning selles afirmatiivses kõneaktis näib millelegi

vastandumise võimalus sootuks tühistuvat. Paranoilised konstruksioonid, mis püüavad oma identiteeditervikut kinni hoides õpetussõnadega vehkida, naerdakse välja; pole põhjust keelduda enese-kaotuse piirsituatsiooniga kaasnevast deliiriuminaudingust.

Vaieldamatult tähendabki see pildiseeria jaapanlannadega samastumise läbi toime pandud identiteedi-dessanti. Autoportree jaapani tibina – "Self-Portrait as Japanese Chick" – räägib sellest otsesõnu. Et tüdrukud on kõik riietatud Kiwa kunstniku*image*'i juurde kuuluvasse madrusepluusi, tekib ühisosa ka varasema maalinäitusega "Regatta" – seegi seos leiab kinnitust ühe pildi pealkirjana. Ühtlasi tehakse identiteetidega peenekoelisel viisil kaupa. Kiwa laenab tüdrukutele kunstniku pluusi, milles nagu narrikuues on kõik vigurid lubatud. Süütus taastub ja vastutasuks selle eest saab ta õiguse tüdrukute paljast ihu oma plakateil kasutada. *Fair play*; teistkordsel pöördumisel Jaapanisse on Kiwa teadvustanud kommunikatsiooni muutumise rasketööstuseks ja võitleb, kui vaja, oma koha eest meedias.

*

Kiwa esitab pildigalerii, mille põhjal võiks proovida lahata, kuis toodab pornograafia tõde seksuaalsusest, teadmisi, millel on meediamaastikku ning ühiskondlikke käitumisleppeid embavad kombitsad. Ta ise ronib nende ligedate haarmete vahele ja naeratab vaatajaile nagu väikene tüdruk. "Tüdruk rokib". Ja mille üle siin siis nii väga naerda on?

Michel Foucault on "Seksuaalsuse aja-

loos” kirjeldanud, kuidas eelneva paari positiivsete teadmiste aastasaja jooksul muutus seksuaalsus ühiskondliku kahtluse objektiks. Pihitraditsioon ja sellest välja kasvanud psühhoanalüütiline kultuur taltsutasid inimese kõigest kõnelema, ning lõpuks panid talle veel ka klemmid külge. Naine pildil “Victory or Death” karjubki meile lisaks kõigele muule ka sellest, kuidas Kinsley nimi on lisandunud Teaduste Akadeemia palgalehele. “Seks on järk-järgult muutunud üldiseks tähenduseks, saanud meist endist sõltumata läbivaks jooneks meie käitumises, murdepunktiks, mille kaudu teostuvad õelad ended, ja hetkeks pimeduses, mida alati enesega kaasas kanname,” võinuks Foucault kirjutada ka mõne eesti kunstniku kohta. Raoul Kurvitz, Tiia Johannsoni, Mark Raidpere, Ene-Liis Semperi ja Jaan Toomiku mitmete tööde põhjal jääb mulje, nagu kätkeks seksuaalsus endas mingit fundamentaalset saladust, mis ootaks vastust kunstiteose näol. Ja seda meie sihiseade poolest lääneeuroopalikus kul-

tuuris ju üldiselt usutaksegi. Anarhopoppar – näiteks Jasper Zoova või Kiwa – ei luba oma töödele pihikultuuri vaimus psühhoanalüütilise lähenemisega selga istuda; nad ei simuleeri tõeseid teadmisi seksuaalsusest. Nii võib Jan Kaus teravmeelselt väita, et “Need Witud Waala galerii seinal pole skandaalsed ega labased, võib-olla pole nad isegi psühhoanalüütilised!” Nimelt. Keeldudes enesesse süüvimisest ja enesepaljastamisest ning valides selleks, et enesest rääkida, näivuse ning ümberkehastumismängud, püstitavad anarhopopparid ühe põhimõttelise küsimuse. Võib-olla on *scientia sexualis*’e ideede väljendamisega tegelevad kunstnikud, kes muuseas harva kujutavad seksuaalsuse teadusliku uurimise groteskseid protsesse endid, hoopis teadususkse utsitamise ohvrid, kes enesesse vaadates ja hingesügavustest kõneldes on oma suveräänsuse ammu kolbapuuri jaoks loovutanud? Kiwa aga, kui valida antaks, oleks pigem vabaduse kui sügavuse vang.

ANNE LILL

VEIN KUI HINGEPEEGEL

Veini vastu tunti antiikajal huvi nii praktiliselt, teoreetiliselt kui poeetiliselt. Seda, et head veini heas seltskonnas on meeldiv juua, mõistsid paljud tol ajal sama hästi kui tänapäevalgi. Eriti lähedased on sellised tunded olnud kõikide aegade poeetidele. Luuletused veinijoomisest ja selle juurde kuuluvast seltskondlikust suhtlemisest olid üheks meelisteemaks nii kreeka (Alkaios, Anakreon jt) kui rooma (Horatius, Martialis jt) luuletajatel. Samas läheb veiniga seonduv kaugemale ja sügavamale lihtsalt naudingulisest küljest. Antiikaja näitel võib jälgida, kuidas vein muutub filosoofiliseks, poliitiliseks ja hingeeluliseks probleemiks. Kreeka klassikaline filosoofia, eriti Platon ja Aristoteles, pööras veiniga seotud küsimustele tähelepanu nii riigiteooria, moraalküsimuste kui ka hingeäsitluse raames.

In vino veritas – veinis on tõde, väidab üks populaarsemaid antiikaja mõttetarkusi. Nii tõde kui vein on ju üldiselt positiivselt hinnatavad asjad ja nii kinnitabki vana sentents veini kõrgestihinnatavaid omadusi ka tunnetuslikust seisukohast. Siinkohal pole kavatsust suunduda veini euloojiasse. Küsiks aga sellisel: milline on siis see tõde, mis veinis peitub, ning

Sunt et in vino prodigia

(Veinis peituvad ka ennustusmärgid),
Pliniuse *Naturalis Historia* 14.22.116

kuidas see mõjutab inimeste saatust – igaüht eraldi ja kõiki koos? Ühe põhjalikumana vastuse saame selle kohta Platonilt riiki ja seadusi käsitlevates teostes. Platon vaatleb küsimust veinist riiklik-poliitiliselt, moraalselt ja religioosselt. Loomulikult sekundeerib talle mõne aja pärast ta õpilane Aristoteles, arendades edasi moraalitemaatikat ning lisades veini toime meditsiinilise külje analüüsi.

Tõde inimloomusest ja tõde veinist

Oma elu lõpuperioodil kirjutas Platon teose, mille kreekakeelne pealkiri on *Nomoi*. Seda tõlgitakse tavaliselt “Seadused”, kuid Platonil tähendas see midagi enam kui kirjapandud kohustuste ja karistuste kogu. Platon käsitles seal inimese elu ja ühiskonda reguleerivaid põhimõtteid, mis ei rajanenud mitte niivõrd üliluslikule käsule kui just kokkulepetele. *Nomos* võiks siis olla esmajoones ühiskonnas omaksvõetud kokkuleppitava, mis tagab inimestele turvalise kooselu, loob kindlaksmääratud rollid koos kohustuste ja hüvedega. Nimetatud teoses on

12 raamatut, millest igaüks käsitleb riigielu erinevaid külgi: välis- ja sisepoliitikat, religiooni, kasvatust, haridust, õigust ja seaduskorda, pühasid ja pidustusi, perekonnaelu, finantspoliitikat jne. Oluline on siinkohal aga see, et oma "seadusteraamatut" alustab Platon arutlusega veini üle ja pühendabki sellele temaatikale tervelt kaks esimest raamatut. Teema on üles võetud seoses kasvatusena ja põhjaliku käsitluse järel jõuab Platon järeldusele, et vein võib olla poliitikavahendiks ning parimaks meetodiks inimese hinge tundmaõppimisel. Esmapilgul võib see järeldus tunduda üllatav ja intrigeerivgi, kuid jälgides lähemalt Platoni arutluskäiku, hakkab üsna loomulikuna tunduma.

Raamatu alguses arutab Platon selle üle, mis loob riigis ja inimeste vahel harmoonilised ja kooskõlastatud suhted, ning viib jutu inimese loomuse täiuslikkuse eeldustele (1. rmt, ptk 624–636). Traditsiooniliselt on nimetatud hüvedena nelja omadust, mis loomutäiustena (*aretai*) peaksid inimloomuse juurde kuuluma: õiglus, vaprus, tasakaalukus ja tarkus. Vein tuleb selle arutluse juures mängu siis, kui hakatakse rääkima emotsioonidest (637) – naudingust (*hedonē*) ja valust (*lypē*). Nendest kahest peamisest inimloomust (*physis*) tegutsema panevast tõukejõust lähtubki tegelikult vajadus luua ühiskonnas ja inimeste vahel kokkuleppevad (*nomoi*), sest see, mis valmistab naudingut ühele, võib tekitada kannatust ja valu teisele – seda nii ühiskonnas kui ka üksikisikute vahel. Vein saab arutlusaineks, rääkides Dionysose auks peetavatest pidustustest ja sellest, kuidas Spartas karistatakse joomise eest isegi veinijumala

auks peetud peo puhul. Küsitakse, kas see on õige ja kuidas siis veinijoomisesse suhtuda.

Platoni müüt

Platon arutab teose *Nomoi* 1. raamatus selle üle, kuidas inimtegevuses on omavahel seotud mõistus ja tunded.

Igal inimesel on arvamused selle kohta, mis tuleb – seda võib tähistada üldnimetusega lootus. Hirm on aga nimetus selle ootuse jaoks, mis eelneb valule, julge ettevõtlikkus eelneb aga selle vastandile [st naudingule]. Nende kõigi kõrval on veel olemas arutlemine [logismos] selle kohta, kumb on parem ja kumb halvem. Kui arutlus on saanud üldiseks riiklikuks korralduseks, nimetatakse seda seaduseks [nomos] (1. 644–645).

Nauding ja valu, lootus ja hirm on need emotsioonid, mis kujundavad inimsuhteid ja juhivad tegevusi ning otsustusi. Mõistuse osa määratlemiseks inimtegevuses esitab Platon võrdpildi, ühe oma müütidest, mille kaudu ta vaatleb inimese olemust. See on müüt inimesest kui jumalate mängukannist. Platon kujutab inimesi jumalate käes olevate nukkudena, kelle loomise eesmärgist me ei tea midagi. Küll aga teame, et vastandlikud tunded (*pathē*) tirivad meid nagu nõõrid või ohelikud üksteisele vastukäivate tegude poole. Selles seisnebki hea ja halva olemuse vaheline erinevus. Platoni järgi on üks nendest ohelikest kuldne ja pühalik ning see kuulub mõistuslikule arutlemisele. Teised ohelikud on jäigad ja raudsed, kõikvõimaliku kuju ja välimusega. Iga inimene peab

leidma oma sisemuses nende jõudude vahekorra ja korraldama oma elu vastavalt sellele. Ja sealt edasi veini juurde minnes küsitakse: kui anda sellele nukule kanget veini, mis tema olemusega siis juhtub, st kuidas veinijoomine mõjutab tundeid – naudingut, valu, kirgi, iha, aga lisaks sellele ka taju, mälu, arvamuse kujundamist ja mõistust? Vastus on, et mõjutab väga oluliselt ning seepärast pole veini üle arutamine mingi tühine ajaviide, vaid see teema väärrib tõsist tähelepanu.

Veini toime

Veini esimene ja kõige silmatorkavam toime on see, et ta muudab tunded intensiivsemaks, vahetumaks ja selle kaudu ka inimese loomuse lapselikumaks. Vein annab eneseusaldust, julgust ja vähendab hirmutunnet, ta on optimismi, kõneosavuse, jõu ja energia allikas. Ja siin jõuab Platon teravmeelse järelduseni: vein on kõige kohasem test või proovikivi (*basanos*) inimloomuse tundmaõppimiseks. Pealegi on ta ohutu test, mida saab lõbusalt läbi viia. Kui uurida loomust ja harjumusi praktikas, näiteks püüdes teada saada, kes on ihne või kes liiderlik, võivad sellel olla kulukad ja tõsised tagajärjed. Koos veini juues saab sedasama teada ohutul teel. Niisuguse Dionysose-teaduse abil saab teha seda, mis on isikliku elu ja ühiskonna suhtes kõige tähtsam: õppida tundma inimhinge ja seda suunata.

Oma käsitluses võtab Platon üle mitmed traditsioonilised seisukohad veini kohta. Veinil on vabastav ja lõõgastav

toime. Sellele viitab juba veinijumal Dionysose kultusenimi Lyaios (vabastaja). See, et vein aitab vabaneda negatiivsetest emotsioonidest, annab talle hinge raviva vahendi omadused. Vein on arstim, *pharmakon*, millel on noorendav ja hinge pehmendav toime (*Nomoi* 2. 671). Need kaks toimet, vabastav ja parandav, leiavad ülistamist ka poeetide loomingus. Sellele lisandub aga veel üks ja ilmselt veelgi olulisem külg – veini ühendav, solidarseeriv toime. Vein kinnitab sõprust ja loob seltskonnas üksmeele. Kogu see veiniülistus teenib Platonil mitut eesmärki. Üheks selliseks on polemiseerida nende vastu, kes räägivad veini kahjulikust mõjust. Veiniteema lõpuks jõuab Platon järeldusele, et on vale arvata, nagu oleks vein saadetud inimestele karistuseks, et neid hullutada ja peast segi ajada. Vastupidi, veini võib pidada ravimiks, mida antakse hinge ning keha tervise ja tugevuse toetamiseks (2.672). Selline lähenemine tundub üsnagi hedonistlik ehk naudingukeskne. Kas aga võiks Platonilt välja lugeda ka mingit muud põhjust, mis teda pani nii innukalt veini ülistama? Üks, mis sunnib sellesuunalise küsimuse esitama, on ka erinev lähenemine võrreldes Aristotelesega ja tema veini puudutavate arutlustega.

Vein ja poliitika

Et veinijoomine oli ka riiklikult tähtis teema, näitab hoolikus, millega Platon reglementeerib kõike, mis joomisega seotub. Tema alkoholipoliitika seab joomisele kindlad vanusepiirangud. Alla 18

aastane ei tohtinud veini üldse puutada, enne 30. eluaastat võis juua mõõdukalt ja pidi hoiduma liigsest tarbimisest. Alles 40-aastasena kaovad veinijoomisel piirangud ja võib osa võtta kõigist pidudest. Vane mas eas on vein lausa kasulik, sest aitab võidelda vanadushädade vastu, muutes kalestunud hinge pehmemaks ja kergemini juhitavaks (2.666). Platoni jaoks on oluline, et veinijoomine toimuks kindlakäelise juhtimise all. Pidasid, sümposioone peab juhtima hea "seadusevalvur", kes on ise kaine ja vaoshoitud. Sellist meest võrdleb Platon väejuhatajaga, kellele kõik peavad alluma (2.671). Selline väejuhataja määrab, kui palju juua, kui kanget veini (st kui palju seda veega lahjendada), millises järjekorras tooste tõsta ja millal pidu lõpetada.

Lugedes Platoni arutlust, tekib tahtmatult mõte, et veini ja selle tarvitamisega seotud tingimuste nii suur tähtsus võis otseselt tuleneda ka Platoni üldistest põhimõtetest ideaalse riigisüsteemi loomise kohta. Tema poolt loodud väga selge hierarhia andis juhtidele ja riigivalitsejatele-filosoofidele suured õigused ümberkäimiseks alluvatega (Platoni järgi on viimased ka vähem võimekad ja puudulikuma kasvatusesega). Kirjeldades joomiskombestikku ja veini kasulikke omadusi, rõhutab Platon, et vein muudab inimhinge paindlikuks ja hästi juhitavaks. Seega tundub vein olevat seaduste kontekstis ka üheks poliitilise mõjutamise vahendiks, mis annab targemale võimaluse suunata nende tegevust, kes on alluva positsioonis. Platoni jaoks polnud selles midagi halba, sest need, kes juhtisid, olid targad ja õiglased. Nad ei saanudki teha halbu ja

ülekohtuseid otsuseid. Selliste valitsejate igasugune tegevus tagas riigis korra ja seaduslikkuse. Sellele vaatamata ei saa siinkohal lahti tundest, et inimeste jaotamine manipuleerijateks ja manipuleeritavateks pole päris see, mida tahaks ühelt ideaalselt riigilt oodata. Paistab, et sama pidi tundma ka Aristoteles, kui ta oma riigialastes ja eetikaküsimusi puudutavates teostes samu küsimusi vaatles. Muuhulgas on just veini mõju käsitus ka see, mis kahe filosoofi vaadete lahknevuse ilmsiks toob.

Aristoteles veinist ja eetikast

Esimene ja silmatorkav erinevus Platoni ja Aristotelese vahel veiniteema puhul on see, et Aristotelesel pole riigiteooria raames sellele küsimusteringile pühendatud nii palju ruumi kui Platonil. Teema tuleb kõne alla seoses süütegude eest karistamisega. Aristoteles märgib, et purjuspäi korra saadetud süütegu on raskem ja seda tuleb rangemalt karistada ("Poliitika" 2, 1247b18–23). Peamine järeldus veini mõju kohta tuleneb siin mõistuse ja kaine arutluse (*phronēsis*) väärtustamisest inimese tegude suunajana. Kuna joomine vähendab mõistuse osa ja põhjustab tunnete mõju kasvu, siis on selle toime inimesele negatiivne. Mõistust ülimalt seades on Platon ja Aristoteles küll ühel meelel, kuid nende praktilised järeldused selle hinnangu rakendamisel lahknevad. Aristoteles räägib veinijoomisest kui pahest ja toob välja selle negatiivse mõju. Ilmselt pole siin põhjuseks siiski kahe filosoofi isiklikud suhted veiniga: seega Platoni

joviaalne veinisõprus (oinofiilia!) või Aristotelese rangeilmeline karskuspropaganda. Vaadeldes, kui täpselt kirjeldab Aristoteles veini mõju inimese organismile teoses "Probleemid", võib arvata, et ta oli ise veiniga vägagi lähedalt tuttav (kas see teos kuulub Aristotelesele endale või mõnele ta õpilasele, jääb siinkohal arutluse alt välja – igal juhul pärineb teos Aristotelesega seotud ringist). Muuhulgas võib sealt lugeda, kuidas joomine vähendab seksuaalvõimekust, kuidas saada jagu pohmelusest ja üldse – kuidas võidelda veinijoomise negatiivsete tagajärgedega.

Aristotelese suhtumist veinisse selgitavad tema eetikateosed, see, kuidas ta mõistab inimese otsustusvabaduse ja vastutuse küsimust. Ta vaatleb inimese tegusid ja nende motive n-õ sisemisest vaatekohast – milline on inimese enda osa oma käitumise suunamisel ja seega: milles on ta oma tegude eest vastutav. Aristoteles kirjutab "Nikomachose eetikas", et on naeruväärne otsida inimese tegudele põhjust välistest asjaoludest ja mitte enda langemisest kergesti nende mõju alla, just nagu lähtuksid ainult üllad teod meist endist ja halbade tegude põhjuseks oleks mingi väline põhjus (3. 1110b13–15). Ja veidi hiljem lisab ta, et joomine on vabatahtlik pahe ja seega sõltub see meist endist. Platoni ideefilosoofia põhimõtteks oli kõige üldisemalt võttes see, et nähtuse, teo või tunde puhul tuleb ülimaks pida selle ideaalkuju, mis on jumalik ja inimesele oma täiuslikkuses kättesaamatu. Sellisele ideele pidi püüdma läheneda ja selle lähenemise teede puhul ei tulnud mingid hea või halva põhimõtted arvesse – selle juures pidi kõik olema eesmärgist

lähtudes juba loomu poolest hea. Sellise idee juurest maa peale tulles tekivad aga probleemid. Küsimus on selles, kes tunneb ära ja kes võtab endale voli öelda, mis on see hea idee, mille nimel on kõik võimalik ja lubatud. Inimene pole võimeline absoluuti tabama ja võib oma taotlustes eksida. Siit tulenevadki praktilised eetilise vastutuse probleemid. Platon sellisest vastutusest ei räägi, küll aga Aristoteles. Teda ei huvita mitte veini jumalik ja meeliülendav külg, vaid just selle mõju inimese otsustusvõimele ja kriitilisele arvestusele. Joomine vähendab kaine mõistuse osa valikute tegemisel, nendest valikutest aga sõltub, kuidas toimitakse iseenda ja teiste inimeste suhetes. Inimese mõistuslikest valikutest rääkides tundub Aristoteles nende osa kohati küll lihtsustavat ja üle hindavat, kuid just selle külje väljatoomine viib eetika juurde, täiendades Platoni jumalikkude süsteemi inimlik-praktilise mõõtmega. Valikutest rääkides tuleb meenutada Aristotelese ilusat näidet lenduvisatud kivist: seda kivi ei saa enam küll tagasi tuua, kui ta juba kord käest lahti lastud on, kuid iga inimese võimuses oli enne viskamist otsustada, kas seda teha või mitte (vt arutlust valikutest ja kaalutlemisest "Nikomachose eetikas", 3.5). Võime rakendada seda analoogiana veinijoomisega: iga inimese võimuses on ennast mitte täis juua, et mitte teha arutuid tegusid vähenenud kriitikameele tõttu.

Aristoteles tundub Platoni kõrval oma arutlustega üsna kuiva moraliseerijana, kelle puhul ei saa veini kuidagi seostada selles peituva tõega. Aga Platoni kaunil poeetilisel metafoorikal ja veinieoloogial

on ka oma varjukülg, mille Aristoteles esile tõi.

Symposion ja tõde veinis

Seltskondlik koosviibimine veiniklaasi ääres oli olukord, kus tulid ilmsiks ühiskonna poliitilised, moraalsed, hingelised ja vaimsed väärtused. Omaette filosoofia peitub selleski, kuidas niisugust piduõhtut nimetati. Kreeklaste *symposion* ja roomlaste *convivium* oli sündmus, kus saadi kokku nii lõbutsemiseks kui ka elu üle arutamiseks. Kuigi kreeka keeles tähendab sümposion 'koosjoomist', polnud see siiski ükskõik milline joomapidu, vaid kindlaid reegleid järgiv sotsiaalne üritus, millel oli oma väljakujunenud kord, mida Platongi pidas riigikorra tähtsaks osaks. Roomlaste nimetus oli tõsisem, sest nende *convivium* tähendab üheskoos elamist, koosolemist, ega viitagi otseselt joomisele. Aga olgu kreeklaste sümposion või roomlaste konviivium, ühtviisi tähtis osa oli veinil mõlemal juhul. See oli koht, kus tuli ilmsiks veini sotsiaalne, suhestav ja siduv toime.

Filosoofid rääkisid veinist kui hingepeeglist, poeedid aga ülistasid veini meeliülendavat ja lõõgastavat toimet. Nii poeedid kui ka filosoofid teadsid hästi veini erinevat mõju, mis sõltus nii isikust, kes joob, kui ka olukorrast, milles joodi.

Üks veini olulisi omadusi oli, et ta tõi välja inimese olemuse, tema sisemise *mina* – sealhulgas ka emotsioonid, tahte ja mõistuseomadused.

Antiikaja filosoofide ja poetide teostest nähtub, et tõde võib veinis peituda viiel erineval moel: see on riiklik-poliitiline, religioosne, moraalne, meditsiinilis-füsioloogiline ja isiklik-emotsionaalne. Siin sai põgusalt puudutada ainult osa neist. Dionysoselt ja veinist inspiratsiooni saades oleks veinis peituv luuletõde kindlasti teema, mille juurde veel keegi ja kunagi peaks tulema. Seni aga võib meelde tuletada, et populaarse ladinakeelse luuletuse järgi oli joomise põhjuseid samuti viis, millest eriti viimane peaks suurendama huvi selle temaatika vastu:

*Si bene quid memini, causae sunt quinque
bibendi:
hopitis adventus, praesens sitis atque
futura,
aut vini bonitas, aut quaelibet altera
causa.*

*Arvan kui õigesti, siis meil viis on joomise
põhjust:
külla kui tuldi, ja veel janu tundmine
praegu ja varsti,
siis hea vein ja veel sobiks meile ka
mistahes põhjus
(Tlk A. Lill)*

MARDI VALGEMÄE

PALJU TSIRKUST, VÄHE LEIBA

Karl Ristikivi viimases romaanis "Rooma päevik", mille tegevus toimub 18. sajandil, kohtab autori Itaaliasse sõitnud teisik Igaveses Linnas inglasi, keda huvitavad Rooma riigi languse põhjused ja kellel on ahvi nimi.

Ilmselt on siin tegemist ajaloolase Edward Gibboniga. Inglise veinipudelit tühjendades ja mõtteid vahetades ütleb eesti kirjaniku teine mina: "...kas pole meiegi samasuguses olukorras, kui oli Rooma riik oma hiilgepäevil? Pealtnäha on kõik tore ja kuldne, aga sees närib kahtluseuss päevad ja ööd."

Need sõnad resoneerivad mitmel pinnal. Ent jäädes ajaloo piiridesse, võime nõustuda Ristikiviga, et meil on muistsete roomlastega nii mõndagi ühist. Oleme neilt pärinud vägagi olulise osa Lääne ja seega ka Eesti kultuurist, kaasa arvat nüüdsel ajal filmi ja televisiooni kaudu pakutava meelelahutuse põhisüžeed ning mõningad kahetsusväärsed ekstsessid.

Üldiselt võetakse omaks, et kõige kauem kestnud lavatraditsiooniks on kreeka näitekirjaniku Menandrose uusatika komöödia, mis Plautuse ja Terentiusse ladinakeelsete töötluste kaudu on jõudnud meie kaasajal kirjutet karakterkomöödiaisse ja perekonnadraamadesse. Teatritegemine Eestigi pinnal algas tumedanahalise vabakslastud rooma orja

uusatika olustikumöödiaga, kui saksa soost Tallinna koolipoisid esitasid Aafrikast pärit Terentiusse "Andria" aastal 1529 (Jaan Kross küll nihutas selle daatumi "Kolme katku vahel" esimeses köites 30 aasta võrra edasi, et võimaldada Balthasar Russowil näidendis kaasa mängida).

Vähem tajutakse ehk, et tänapäeval laialt levinud ekraniseerit verine vägivald ja varjamatu seksuaalsus põlvnevad samast pärandist. Rooma kiviteatrid, mille varemed Vahemeremaades Pürenee poolsaarest Väike-Aasiani moodustavad käesoleva vaatluse arheoloogilise aluspinna, olid ehituselt võimsad ja esteetiliselt kaunid, ehkki pisut baroksesse liialdusisse kalduvad.

Nende algvormi üht paremini säilinud näidet, mis on omakorda mõjutet kreeklaste hellenistlikust teatriarhitektuurist, tuleb otsida Lõuna-Itaalia mägedesse peidet Pietrabbondante pühamust. Sõitmine niisugustesse paikadesse muutub heal juhul vaimseks ajarännuks ja viib meid tagasi Lääne kultuuri sünnikohtadesse.

Aga sellega kaasub ka hädaoht. Klassikalised varemed lubavad küll aimata seda, mis võis kunagi olla, ent see, mida näeme vaimusilmas, ei pruugi kooskõlastuda tegelikkusega, vaid võib jääda ikkagi üksnes ähmaseks nägemuseks.

Pietrabbondante

Kuueküitlise Rooma riigi allakäigu ja languse ajaloo viimases peatükis refereerib meile juba tuttav Gibbon 13. sajandil Roomat külastanud tundmatu kirjamehe tähelepanekuid Igavese Linna vaatamisväärsusist: 18 lossi, 12 võiduvärvat, 11 termi ja 7 teatrit. Viimane arv tundub liialdusena, aga võib-olla liigitab see allikas teatreiks ka amfiteatrid-areenid või hipodroomid ehk roomlaste "tsirkused", kus alguses ja hiljemgi veel ka näitemänge lavastati. Roomas oli tegelikult ainult kolm või äärmisel juhul, arvestades odeionit, neli kivist teatrit. Ent Plautuse ja Terentiuse eluajal polnud seal veel ühtegi sellist ehitist – enam-vähem nagu tänapäevalgi. Kõik, mis Rooma riigi hiilgeaja teatriarhitektuurist järele on jäänud, on vähem kui kolmandik Marcelluse teatri pealtvaatajate istekohti piiravast kumerast välisseinast ja mõni üksik praeguste linnamajade all asuv võlvialune Pompeiuse teatrist, aga nendest tuleb juttu hiljem.

Roomlaste teatri sünnilugu oli segane juba nende endi kommentaatoreile. Titus Liviuse mitte eriti usaldusväärsete ning hoopiski mitte selgete ülestähenduste põhjal (7.2), mis on võetud Varro kaotiläinud kirjandusloost, võime rääkida dramaturgia algidusid sisaldavaist lõbusustist, nagu improviseerit laulu- ja tant-supõimikud (*saturnae*) ning maskikandjate pilkelaulud lõikus- ja pulmapidudel (festsen-niimid). Viimased võisid olla suguluses saturnaalide vaba voli ja korralagedusega, mida mõned peavadki rooma meelelahutuste peegelpildiks. Ent peamiselt on siin tegemist võõraste laenudega

kolmest mõjupiirkonnast: Etruuriast, Suur-Kreekast ja Samniumist. Põhja pool elanud etruskid, kes valitsesid Roomat kuningate ajal (6. sajandil e.m.a), kirjutasid hiljem Varro andmeil ka näidendeid ("Ladina keelest", 5.55). Nüüd arvatakse isegi, et etruskid harrastasid saatürdraamat. Etruurias asuva Sutri linna elanikud väidavad veel praegugi, et sealne punasesse tuffi raiut imepisieste reavahedega amfiteater on muistsete etruskide kätetöö, kuigi enamik eriteadlasist sellega ei nõustu. Milles aga keegi ei kahtle, on see, et etruskidele, kes 5. sajandil e.m.a võtsid omaks Dionysose kultuse, meeldis väga tantsida. Liviuse andmeil kutsuti 4. sajandi keskpaiku e.m.a etruskid Rooma linna tantsuga "jumalate kurjust leevendamaks". Nende meisterlikest tantsijaist (*ister*) tuletatigi ladinakeelne sõna "näitleja" (*histrion*), mis viitab Etruuriast tulnud ja Roomas arenenud ning – nagu alguses Kreekaski – usulist tähtsust omavale lavategevusele. Ka "mask" (*Id persona*) võis pärineda näokatet kandva etruski deemoni Phersu nimest.

Lõuna-Itaaliast (mida tunti koos Sitsiiliaga kui Suur-Kreekat) orjana Rooma toodud Livius Andronicus esitas Rooma mängudel (*ludi Romani*) aastal 240 e.m.a esimest korda kreeka näidendite töötlust. Need ja järgmised lavastused kuni 1. sajandi keskpaigani e.m.a, mil valmis Pompeiuse kiviteater, toimusid selleks puhuks püstitet puust platvormidel. *Ludi Romani* ning hiljem teistegi selliste pidustuste haripunktiks – Roomas peeti umbes 40 eri sorti mängu – oli gladiaatorite (kelle hulka kuulus ka naisi) ja loomade veristamine. Niisugune sadistlik meelelahutus

kutsuski pikapeale esile surmanuhtlusega karistet (või kohapeal keisrile paha-meelt teinud) isikute tapmised ja piinamised areenil ja võib-olla isegi teatrilaval ning aitab seletada erootilise vägivallega laet Seneca tragöödiaid. Praegu kaldutakse ka arvama, et ammu enne ladinakeelse näitekirjanduse alguseks peetud aastat 240 pühendati juba aastal 366 e.m.a Rooma mängudel kolm päeva – hiljem (koos teiste mängudega) aga sada üks! – lavakunstile (*ludi scaenici*). Ent mida siis seal lavastati? Kaasaegsed allikad seda ei maini, aga on võimalik, et Rooma linna külastasid Suur-Kreeka teatritrupid, üldnimetusega “Dionysose kunstnikud”. Titus Livius jätab mulje, nagu oleks lõunast tulnud atellaane ehk jämedakoelisi jante, mis omakorda pärinesid vaasimaalidelt tuntud miimitaoliseist flükkide-komöödiaist, esitatud Roomas pärast Livius Andronicuse poolt mugandet kreeka näidendite mängimist. Nüüd aga ollakse veendunud, et maskidega atellaane esitati juba varem. Teise tollase draamavormina arenes Roomas Lõuna-Itaalia kaudu Kreeka ja Sitsiilia eeskujudele (Epichramus jt) rajat maskideta miim. Vastandina sõnatule pantomiimile, mille süžee anti edasi soolotantsu, (koo)rlaulu ja muusikaga, kusjuures tantsija kandis kinnise suuga maski, koosnes miim improviseerit olmelisest ja põhiliselt satiirilisest tekstist ja tegevusest, mida peale tihti kunstlikku fallost kandvate meesnäitlejate esitasid ka naised, kellest mõned olid alles lapseas. Kui uskuda Valerius Maximust, siis *ludi Florales*’e pidustustel esinesid naisnäitlejad alasti (2.10.8). Miimid ja pantomiimid kujunesidki kõige rõvedamaiks – ning po-

pulaarsemaiks – rooma lavastusiks. Keiser Justinianus I, kes valitses 6. sajandil Bütsantsis, kohtas oma tulevast abikaasat Theodorat, nagu märgib mürgise sulega Prokopius “Salaajaloos” (9.20–22), just sellisel laval. Theodora leivanumbriks osutus Leda ja Luige armulugu. Viimast kehastasid vastavalt treenerit haned, kes noppisid viljateri tulevase keisrinna üsast. Pole siis ime, et Varro defineeris “obst-söönust” kui “seda, mida ei tohi teiste kuuldes öelda, välja arvat teatrilaval” (“Ladina keelest”, 7.96).

Atellaanid aga olid osk(aan)ikeelsed. Aja jooksul hakati neid mängima muidugi ladina keeles, aga Strabon täheldas mitusada aastat hiljem (1. sajandi lõpul e.m.a), et miimitaolisi etendusi anti ikka veel oski keeles (5.3.6). Petronius Arbiteri 1. sajandil kirjutet romaani “Satiricon” osas, mida tuntakse kui “Trimalchio pidusööki”, eelistab peoperemees oskikeelseid atellaane, ent nõuab siiski, et laulud oleksid ladinakeelsed (53.13). Ilmselt räägiti tollal Roomas nelja kohalikku keelt. Peale oma inimeste võis seal kohata etruske, kreeklasi ja oski keelt kõnelevaid samniite. Viimaseid tuntakse üldiselt vähe, aga samniidid vallutasid 5. sajandil e.m.a Kampania, kus asus atellaanide oletatav sünilinn Atella, mille varemed paiknevad praeguse Aversa lähistel. Samniidid hävitati omakorda roomlaste poolt pärast sajandeid kestnud sõjajalal olemist aastal 82 e.m.a. Kuigi roomlased pidasid neid tahumatuiks Lõuna-Apenniinides logelevaiks lambureiks, viljelesid samniidid pilkekirjandust. Nad mitte ainult ei loonud farsse, mille karikatuurseist püsimatest võisid kujuneda *commedia dell'arte*

tegelastüübid, vaid oskikeelsetest piirkondadest pärinesid ka varajased rooma satiirikud Lucilius ja Varro, nagu märkis juba Quintilius (10.1.93–95), ning samuti Roomas levinud sihilikult solvava sisuga paskvilli traditsioon. Luuletaja ja näitekirjanik Naevius, kes vangistati valitsusliikmete laimamise pärast, oli kahtlematult samniidi päritolu. Vaieldavaks osutub küll Horatiuse, Petroniuse ja Enniuse samniitlik tagapõhi, aga Samnium oli tuntud elukutseliste filosoofide poolest enne kui Rooma, samniite peeti kõige vapramaiks gladiaatoreiks ja teatrit armastas see mägrahvas väga. Oskipärase nimega Novius võitis aastal 155 või 154 e.m.a koguni komöödia auhinna Lenaia pidustustel Ateenas. Kõige täielikumalt säilinud samniidi näitelavaks, ehitet 2. sajandil e.m.a, vähemalt 60 kuni 80 aastat enne Pompeiuse teatrit Roomas, on Molise maakonna mägedes hügelsuurde looduslikult teatraalsesse poolsõõri peidet Pietrabbondante kiviteater.

Praeguse Iseria linna lähistel Caraceno mäel, kus oli Euroopa ürgseim, vähemalt 730 000 aastat vana inimasula, paikneb ligi tuhande meetri kõrgusel samniidi templite ja teatriga Pietrabbondante pühamu. Näitlemispaiga asetamine templite vahetusse lähedusse viitab lavakunsti osale kogukondlike usuliste rituaalide katalüsaatorina. Oletatavate liturgiliste lavastuste kõrval nautisid samniidid selles Itaalia kõige kõrgemal asuvas antiikaja teatris kahtlemata ka maalähedasi atellaane. Pietrabbondante suhteliselt kompaktneteater on mõjutet Suur-Kreeka eeskujudest. Kuna klassikaline tragöödia ja vanaatika komöödia läksid hellenismi ajastul

moest ning publik nõudis uusatika komöödiaid ja Euripidese romantilisi tragikomöödiaid, vähendati teatrites koorile kuulunud sõõrikujulise orkestra pindala ning suurendati selle arvel ning tõsteti kõrgemale näitlejate päralt olev lava, mistõttu lava tagasein tõsis kahekorrukseliseks. Uued teatrid püstitati küll nagu varemgi mäekülgedele, aga lava ja pealtvaatajate istmestiku (*cavea*) vahemaa vähenes ning kahele poole seda eikellegimaad paigutatud portaalid lasevad omakorda aimata algselt lahus olnud vabaõhulava ja *cavea* täielikku ühinemist rooma teatrites.

Pietrabbondante teatrivaremeis ei ole märgata mingeid juurde- ega ümberehitusi. Sellest võib järeldada, et siin on tegu puhtakujulise rooma-eelse teatriga, millel on siirdeperioodi tunnuseid. Kuigi paigutatud mäeküljele, kaevati *cavea* ümbert muld ning ehitati hulknurkseist kividest kaitsevall. Otse teatri taga asuvast templist viis kaitsevalli jäetud ava *cavea* ülaossa. Peale lava ja skenee alusmüüride on hästi säilinud viis helendavat istmerida, neist esimesed kolm poleerit kividest ning seljatugedega ja järgmised kaks, ülalpool vaherada (*diazoma*), tavalisest paekivist. Mõnede arvates ei olnudki selles teatris rohkem istmeid. Suurem osa publikust istus lihtsalt rohelistel mäenõlval nagu Juvenalise 3. satiiris, kus on juttu (August Sanga tõlkes) “teatri haljusest” – ilmselt Samniumile vägagi lähedal asuvas luuletaja sünnilinnas. Pietrabbondante teatrit iseloomustavad veel atlantidest ehk mehekujulistest tugisammastest ilustused ning, veelgi omapärasemana, poolsõõrikujuliste esimeste istmeridadeni viivad

trepid ja tiibadega lõvikäppade ehk stiliseerit greifidega kaunistet esimeste istmeridade otsad, täpselt niisamuti kui Pompeji odeionis, mis kavandati ajastul, mil Pompeji linna valitsesid samniidid, aga ehitati hiljem, 1. sajandil e.m.a. Greifid sümboliseerivad siin oletatavasti, nagu Dionysosega seotud ikonograafiagi, hauatagust lunastust. Kuigi see kuidagi dokumenteeritud ei ole, võib oletada, et kommunaalset teatrikultust kummardavad samniidid (templist teatrisse on Pietrabondantes vaid mõni samm) olid enam-vähem siirad oma usus. Roomlased seevastu, kes matkisid (muu hulgas) küll samniidi teatri ühendust templiga, ehitasid oma esimese kiviteatri trotslikult avaliku usulise silmakirjalikkusega.

Rooma

Ristikivi kombel Igaveses Linnas ringi hulkudes meeldib mul einetada Campo de'Fiori idapoolsest otsast hargneva Piazza del Biscione nurka peidet restoranis nimega Da Pancrazio. Pärast *cappuccino* joomist laskun pisut erutatult einestusruumide all asuvasse keldrisse. Selle moodustavad Pompeiuse teatri tufist võlvialused, millele toetusid pealtvaatajate o-kujulised istmed. Olles seal sügavuses sisse hinganud enam kui kaks tuhat aastat vanadest müüridest immitsevat külma ja rõskust, põgenen kiiruga taas kuuma päikese kätte, et kõndida ümber nurga asuval Via di Grotta Pintal, mille majaseinte kumeruses võib aimata omaaegse kõige imetlusväärsema Roomas püstitet ehitise välisseina kontuure. Ja kuna olen sõitnud Itaalias-

se New Yorgist, tuleb selliseil hetkil kange tahtmine laiendada Ristikivi mõtteid, sest tagurpidi liikuvat võrdlust kasutades meenutab roomlaste teatrilugu pisut ka Ameerika Ühendriike, mille rajajad olid suured Rooma riigi austajad.

Kuigi revolutsioonieelses Ameerikas valitsesid puritaanlikud põhimõtted, vähenes aja jooksul Ühendriikides karmi kõlbluskasvatuse rakendamine ja seda asendas mõnes mõttes veelgi halastamatum ja silmakirjalikum kapitalistlik moraal. Sellegipoolest tõstavad isehakanud tsensorid siin aeg-ajalt häält. Ja nii nagu Ameerikas, eriti Bostonis, aga New Yorgiski, kus üliagarad linnaisad on keelustanud kahtlaseks peetud lavastusi, nii ei lubatud ka Roomas kõlblusreeglite (ning julgeoleku ja kodurahu) nimel mitu sajandit püsitateatreid ehitada. Näiteks keelas senat 2. sajandil e.m.a kiviteatri püstitamise, päästes niimoodi roomlased dekadentliku kreeka kultuuri mõjudest. See pärast tuli anda etendusi improviseerit puust lavadel, millest esineb ähmaseid teateid. Terentius proovis oma komöödiaga "Hecyra" õnne mitmel niisugusel laval. Näidendi proloogis öeldakse, et esimene kord lahkus publik teatrist Megalensia mängudel, et minna vaatama köietantsijat või poksijaid. Teine kord, matusemängudel, tühjenes teater, kui levis teade, et algamas olla gladiiatorite võitlus. "Hecyra" kanti lõpuks ette Rooma mängudel aastal 160 e.m.a. Ajutised lavad ei pruukinud aga olla sugugi armetud. Mõnikord võtsid nad vägagi uhke ilme. Kui uskuda Plinius Vanemat, ehitas Scaurus ajutise teatri (58 e.m.a), mille lava kolmekorruselist tagaseina kaunistasid

360 sammast ja 3000 pronksskulptuuri (36.113–115). Veelgi fantastilisemaks – ja seda on tõepoolest raske uskuda – osutub Pliniuse andmeil hiljem ehitet Curio pöörlev teater, milles hommikupoolikuti esitati kahel laval näidendeid ning õhtupoolikuti võitlesid gladiaatorid – siis kui need selg selja vastu paigutat teatrid olid nagu imeväel liikunud ja niimoodi moodustanud ühise amfiteatri (36.117–120).

Kui Pompeius otsustas oma sõjalisi võite tähistada ning samal aja linnarahvale meeldida kiviteatri püstitamisega väljaspool müüre – ja senati mõjupiirkonda? – asuval Marsi väljakul, lasi ta viimase istmerea kõrgusele ehitada *Venus Victrix*'i templi (mitte armastusjumalanna, vaid "Võitja Venuse") ja neli meie mõistes kabelit. Hiigelsuurest ja luksuslikust teatrist sai niisuguse pettusega nagu lisand väikestele templitele. Sama loogika järgi said tõusvaist istmeist pühakodadesse viivad trepid. Pompeius ise nimetas ehitist "templiks, mille treppidelt võib vaatamänge jälgida". Nii olidki usuhundid söönud ja teatrilambukesed mitte ainult et terveks jäänud, vaid neile oli ühe hoobiga varutud ka umbes 10 000 mugavat istekohta. Erinevalt mäekülgedele ehitet kreeka teatreist rajati Pompeiuse teater tasasele maapinnale. Nagu võib näha 3. sajandist säilinud marmorist linnaplaani fragmendil, moodustas see geomeetriliselt perfektse poolringikujulise astmestikuga *cavea*. Seda ümbritses sama kumerusega välissein, mis oli liidetud lava tiibade külge. *Cavea* piiras orkestrat, kus kreeka teatris tantsis koor, aga siin paigutati sinna keisri, senaatorite ja teiste tähtsate isikute istmed. Marmorifragmendi põhjal

otsustades ilustas lava tagaseina (*scaenae frons*) 50 sammast, ent osa neist võis olla lisatud hiljem. Kapitooliumi Muuseumis eksponeerit kaks Paani kujuga tugisammast arvataksegi tulevat sealt.

Cicero märgib ühes kirjas ("Tuttavatele", 7.1), et Pompeiuse teatri avamisel aastal 55 e.m.a – õigemini küll templite sisseõnnistamisel – mängiti kreeka ja oski näidendeid ning Acciuse "Klytaimnestrat", milles 600 muula vedasid sõjasaaki, ja Neviuse(?) "Trooja hobust", kus röövsaak oli paigutat veiniaamidesse (*craterae*), mida oli 3000. Et niisugune lavaline tõusiklikkus ei piirdunud ainuüksi selle korraga, vaid oli muutunud tavaliseks nähtuseks, ilmneb mõni aeg hiljem Horatiuse "Kirjadest", kus ta taunib teatris üha enam maad võtvat mõttelagedat speaktaakellikust (2.1). Pompeiuse teatri avapidustustel esines muu hulgas traagiliste osadega kuulsuse võitnud vananev näitleja Aesopus, kes kord Atreust mängides nii hoogu oli sattunud, et kogemata tappis laval teise näitleja. Cicero andmeil valmistas ta aga seekord pealtvaatajaille pettumuse. Seoses viis päeva kestnud pidustustega pakkus Pompeius publikule veel muusikat ning spordivõistlusi, gladiaatoreid ja jahti metsloomadele, mille jooksul tapeti 600 lõvi, 150 leopardi, 18 elevanti, paaviane, ilveseid ja – esmakordselt Rooma lavadel! – ninasarvik. Majesteetlike elevantide martüürium tekitas aga rahva hulgas pahameelt, ning selmet ülistada Pompeiust, ütleb Plinius, neeti ta maapõhja. Säh sulle siis Juvenalise satiiride kaudu (10.81) hüüdlauseks saanud "tsirkust ja leiba"!

Peale templite oli esimese kiviteatriga

ühendet veel Pompeiuse portikus ehk uhke sammaskoda, kus pealtvaatajad vaheaegadel jalutasid. Selle idapoolses otsas asuvas hoones käis vahetevahel koos Rooma senat, ja seal tapeti Brutuse ja teiste vandenõulaste poolt aastal 44 e.m.a Julius Caesar, kes – oo ajaloo ironiat! – oli pisut varem pühitsenud võitu Pompeiuse ja teiste vaenlaste üle näidenditega “mitmes keeles”, nagu kirjutab Suetonius. Vihje näitlejate keelepruugile lubab järeldada, et ladina ja kreeka keele kõrval oli ka siis veel Roomas säilinud samniitide oski keel. Pärast seda poliitilist mõrva püüdis Brutus võita rahva poolehoidu jällegi loomade veristamise ja näidendite lavastamisega. “Ta läks ise Napolisse,” kirjutab Plutarchos, “et sealt tuua (häid) näitlejaid.” Ilmselt osutus isegi veel 1. sajandil e.m.a Rooma riigi lavakunsti kantsiks Kampaania, mis alles hiljuti oli kuulunud samniitidele, mille kultuur kandis edasi Suur-Kreeka pärandit ning mis isegi veel aastal 1787 pani Napolit külastava Goethe meenutama atellaane. Pompeiuse oli tulnud mõttele ehitada kiviteater, ütleb Plutarchos, kui nägi ühel sõjakäigul Lesbose saarel asuvat kreeklaste Mytilene vabaõhuteatrit.

Olles näinud Pompeiuse teatrit, hakkas ka Caesar (kelle tapmise Ristikivi, nagu seda teevad Gibbon ja Shakespeare’gi, paigutab ekslikult foorumile) kohe ehitama endale samasugust. Sellele aga tõmbas kriipsu peale surm. Tema plaanid viis täide keiser Augustus, kattes lavahoone valge tavertiiniga ning andes sellele oma õepoja Marcelluse nime. Uue ehitise esimese ja teise korruse kaaristu päiskive kaunistasid tragöödia, komöödia ja saa-

türdraama ligi meetri kõrgused marmor-maskid, sellega nagu kuulutades, et siin on tegemist just teatriga ja mitte mõne templi kõrvalhoonega. Rooma teine kiviteater, mida ka Ristikivi oma romaanis mainib, asub Kapitooliumi ja Tiberi jõe vahel ning avati aastal 13. e.m.a, kuigi tseremoonia alguses – roomlased olid ülimalt ebausklikud – läks Augustuse troonkatki ja keiser kukkus selili. Kunagi hiljem, kui pealtvaatajad sattusid millegipärast paanikasse hirmust, et teatri sein võib kokku variseda, rahustas Augustus rahva sellega, et tõsisis troonilt ning läks ja istus näiliselt kõige kardetavamasse kohta. Augustus, kes kirjutab luulet, hävitas aga Suetoniuse andmeil oma pooleli jäänud kreeka-ainelise tragöödia käsikirja. Plutarchos märgib, et kord, kui keiser Vespasianus oli Marcelluse teatris, “mängis” üks koer suurepäraselt mürgitusele järgnenud suremist! Nagu varem öeldud, on Marcelluse teatrist säilinud vaid osa kahekorruselise konvekssete välisseina. Selle alumist kaaristut kaunistavad seinaga liitunud dooria sambad. Teisel korrusel on nad joonia moodi. Puuduval kolmandal korrusel, kus paistavad ammu teatri sise-musse ehitet *palazzo*’dest tehtud luksus-korterid, olid sambad kahtlemata korintose stiilis. Sellist uudset arhitektuurilist vormi kasutati ka Colosseumi ehitamisel ning see mõjutas renessansiajastu ja hilisematki ehituskunsti. Suviti toimuvad selle kumera seina kõrval klassikalise muusika vabaõhukontserdid.

Aastal 13 e.m.a avati Marsi väljakul veel kolmaski teater. Selle ehitas Hispaania päritolu Cornelius Balbus, kes oli ka ise kirjutanud ühe tragöödia. Avamispäe-

val juhtus Roomas olema veeuputus: Tiber ajas üle kallaste. See aga ei heidutunud teatrientusiaste, kes sõudsid kohale paatides. Arhitektuuriliselt peeti Balbuse teatrit eriti huvitavaks, sest selle ilustamiseks kasutati Egiptuse alabastrit. Praegu rõhuvad neid õrnalt läbikumavaid sambaid mitu vana ja halli *palazzo*'t, endine Itaalia Kommunistliku Partei peakorter ning tänav, kuhu aastal 1978 jätsid vasak-ekstremistid mõrvatud poliitiku Aldo Moro laiba. Neljanda püsilavana avati, jällegi Marsi väljakul, umbes aastal 100 Piazza Navona lõunatipu läheduses keiser Domitianuse odeion. Selle *cavea* kumerust võib otsida Palazzo Massimo välisseinas, mis on vastu Corso Vittorio Emanuele, ning üksainus ligi üheksa meetri pikkune marmorsammas sellest väikesest teatrist kaunistab tänapäeval muidu üsna luitunud Piazza dei Massimit.

Kord Rooma linna auks ja uhkuseks peetud klassikalised teatrid evivad ajaloolist tähtsust, ent nad ei anna mingit pilti võimsa teatriarhitektuuri võlujõust. Enne aga kui tegeleme selliste suursuguste ehitiste hävimise põhjustega Efesose varemete taustal, rändaksime pisut ringi Rooma riigi Lääne-Euroopa provintsid, avastamiseks sealt paremini säilinud antiikajastu teatreid.

Orange

Prantsuse teatrientusiastide suvisest Me-kast Avignonist mööda Rhône'i jõe kallast põhja poole suunduv maantee viib reisija Orange'i linna. Enne sinna jõudmist on kiusatus peatuda teeäärses külas,

kus Dionysos ise näib aitavat teha kuulsat Châteauneuf-du-Pape'i veini. Selle rubiinpunase veini valmistamise saladuseks olevat öine viinamarjade soojendamine kivikestel, mis päev läbi on imenud endasse Provence'i kuumi päikesekiiri. Edasi sõites võib juhtuda, et puhub mistraal, külm loodetuul, mis tuleb äkitselt sõna tõsisel mõttes selgest taevast mööda Rhône'i jõe orgu lõunasse ja kestab vahetpidamata mitu päeva või nädalat (või isegi kuud), puhudes nii kõvasti, et kõndimisega on raskusi. Roomlased, ehitades Orange'i (neile tuntud kui Arausio) teatrit, oleksid pidanud kaitsma pealtvaatajaid selle närvesööva tuule eest, aga võib-olla kaks tuhat aastat tagasi mistraal ei puhunud. Võib-olla pidasid linna plaanijad silmas hoopis teatriehituse teooriat.

Peatselt pärast Pompeiuse teatri avamist kirjutet raamatus soovitas Julius Caesar ja Augustuse sõjaväes teeninud arhitekt Vitruvius püstitada igasse linna teater: "Pärast foorumi kordaseadmist tuleb valida teatri ehitamiseks... tervisele kasulik koht" (5.3.2). Vitruviuse arvates oli tervisele kasulik vältida mäenõlvakuid, kus Aafrika kõrbeist tulev kuum õhk ei saanud *cavea* õõnsuses ringelda. Ta eelistas seepärast ühetasast maapinda, võlvialuseid ning teatri esikülje paigutamist põhja suunas (1.4.1–2), kuigi Rooma linnas asuvad teatrid "vaatasid" itta või edelasse. Igale poole, kuhu roomlased seejärel sisse marssisid või uusi asulaid rajasid – kokku sai niisuguseid linnu peaaegu tuhat – lisasid nad muudele avalikkudele hoonetele teatri või ehtasid ümber kohaliku kreeka teatri. (On teada rohkem kui 900 kreeka või rooma teatri asukoht;

neist umbes pooled on tänapäeval nähtavad.) Orange'i teater püstitati 1. sajandi alguses küll mäeküljele, ent suunaga loodesse. Kuigi 37 meetri kõrgune kohalikust paekivist lava tagasein kaitseb *cavea* alumisi istmeid mistraali eest, oleks teatri orienteerimine lõunasse pakkunud märksa rohkem tuulevarju. Aga kaks tuhat aastat hiljem on lihtne tagantjärele tark olla. Pealegi moodustab massiivse lava tagaseina väline (loodepoolne) külg arkaadi, mis vähemalt vihma puhul annab kaitset.

Nagu ilmneb Euroopa täiuslikemat rooma teatrit lähemalt seirates (Väike-Aasias on Aspendose teater veelgi täiuslikum), võis vihma eest osalist kaitset pakkuda ka *cavea* kohale tõmmatud "katus". Rooma teatrid olid alguses lahtised nagu Kreekaski, kuigi lava kohale ehitati kõlakastina toimiv poolviltune puust lagi. Keiser Caligula ajal tohtis teatrisse minna paljajalu, ning senaatorid võisid kanda peakatet, et kaitsta end päikese eest. Hiljem mõeldi välja üldine päikesevari. *Cavea* ülemisele äärele ehitet sammaskojale tõmmati purjeriideid (*velum* ehk *velarium*). Orange'i teatris on lava välisseina ülaääres selgesti näha kaks rida ulgkive. Ülemised neist on auguga. Nende sisse käisid "mastid", mis toetusid alumistele. Poemias "Asjade loomusest" kirjutab Lucretius sügava mõnutundega sellest, kui tore on istuda mitmevärvilise, tuule käes laksuva varju all, mis paiskab päevavalguse lainetavaid pigmendilaike seintele, pealtvaatajaile ning lavale (4.75–83). Orange'i teatri sisemuses on näha ka põrandarenn, kuhu langetati eesriie (*aulaeum*), mis vaheaegadeks jälle umbes

kolme meetri kõrguselt lava kinni kattis. Suur purunenud keiser Augustuse kuju, nüüd uuesti kokku pandud, seisab *scaenae frons*'i keskel asuvas nišis. Kuju rinnaplaadil toretsevad meile juba Pietrabbondante teatrist tuttavad greifid.

Orange'i teater puhastati *cavea* sisse-
musse püstitet hooneist 19. sajandi keskel. Alates aastast 1869 kuni tänaseni on seal suviti peetud *Chorégies d'Orange*'i teatri-, ooperi-, balleti- ja muusikapidustusi. Kui aga hiljuti jälle seal viibisin, toimus selles auväärses paigas rokkfestival, kus esinesid Blind Roller, Dirty Switch, The Shetans ja Moloko Vélocitée. Aga võib-olla nii see just peabki olema. Orange'is leitud 2. ja 3. sajandist pärit keraamikale kinnitet medaljonide kaudu on teada ilmselt sealses teatris esinenud *superstar*'i (või "Dionysose kunstniku") Parthenopaeuse nimi. Ta hoiab ühes käes maski ning teises Dionysose kultusega seot türsost. Rooma näitlejaist peetakse kuulsaimaks komöödiatega loorbereid lõiganud Rosciust, kes suri mõni aasta enne Pompeiuse kiviteatri ehitamist. Isegi Shakespeare teeb temast "Hamletis" juttu. Roscius oli kergelt kõõrdsilmne ja kandis seepärast näokatet, millest olevatki tulnud maskide tarvitamine rooma teatris. Cicero kiidab (A. Kurismaa tõlkes) tema "liigutuste nõtkust" kõnes "Archiasse kaitseks" (17) ning kaitsekõnes talle iseloomustab teda kui suurepärasest sutenööri ja lõbumajapidajat Balliot Plautuse komöödias "Psudolus". Roscius kehastab Balliot, argumenteerib Cicero, omistades Ballio välimuse ja maneerid teda kohtusse kaevanule, kui "roojast, roppu ja põlastusväärset" inimest, kelle keha (nii nagu

Roscius seda Balliona esitas) kõneleb “sõrmeotstest pealaeni... petlikkusest, tüssamisest ja valskusest” (“Q. Rosciuse kaitseks”, 20). Üldiselt aga olid näitlejad halva kuulsusega. Neid võis igal pool ja igal ajal avalikult peksta. Suetonius kirjutab, et Augustus piiras seda seadust, lubades näitlejate peksmist vaid mängude ajal ja teatris. Augustus ja rida teisi keisreid püüdsid aeg-ajalt reguleerida ka teatris istumise korda. Senaatorite toolid paigutati orkestra põrandale. Ratsanikuseisusse kuuluvaile reserveeriti *cavea* esimesed read. Patriitsidele, preestritele, Vesta neitsitele, sõdureile, koolipoistele ja plebeidele määrati omad kohad. Ajendet ilmselt samadest impulssidest, mis tegid Vergiliuse “Aeneisest” misogüünilise eepose, loovutati kõige kõrgemad ja kaugemad istmed naistele. Kui palju niisugusest korrast kinni peeti, on iseasi. Ovidius näiteks eeldab meeste ja naiste intiimsemat sorti läbikäimist just teatris, kus ta soovib harrastada armukunsti:

*Kaarjais teatris ent eelkõige sa küt-
tima hakka –
on neis kohtades saak rikkam kui
aimadki sa.*

*Leida sa võid nii armsama siit kui kaas-
lase mänguks,
neid, keda pea lased käest, neid, keda
hoidma sa jääd.*

(1.89–92; A. Kaalepi ja Ü. Torpatsi tõlge).

Kuigi päikesekuningas Louis XIV nimetas Orange'i teatri fassaadi riigi kõige kaunimaks seinaks, puuduvad peale üksikute fragmentide selle lavapoolset külge ilustanud sambad (vähemalt 76st on alles vaid kaks) ja muud dekoratiivsed kau-

nistused, välja arvat Augustuse kuju. Enam-vähem täieliku *scaenae frons*'iga teatri nägemiseks tuleb sõita Hispaaniasse.

Mérida

Elades kiirust taga ajavas Ameerikas, maailise tempoga järelmodernistlikus New Yorgis, ning pärinedes orjarahva soost, kes on sajandeid igatsenud kui just mitte sinivereliseks saada, siis vähemalt vaimuaristokraatiasse kuuluda, vajab selline inimene aeg-ajalt lõõgastumist Vana Maailma antiikajastust läbiimmutet vaikeses paikades. Üheks selliseks osutub Pürenee poolsaare edelaosas, Extremadura piirkonnas Hispaanias asuv väikelinn Mérida. Selles kunagises Lusitaania pealinnas, mille õitseage lõppes enam kui 1500 aastat tagasi ja mille kultuurimälestisi ei ole niisuguses kõrvalises maanurgas olnud kellelgi erilist põhjust rüüstada, võib süveneda tundide, isegi päevade kaupa näiteks korintose sammaste sakraalseise saladusisse. Nende sihvakate sammaste tüvesed lõpevad kapiteeliga, millega seonduv romantiline legend. Korintoses olevat surnud noor neiu. Hauale asetet neiu lemmikesemete ümber kasvanud akantuselehed ja voluudina kaarduvad lillväädid inspireerisidki korintose kapiteeli kujundanud arhitekti, kes juhtus nägema neiu hauda. Süvasümboolselt aga sisaldab see müüt, nagu taeva poole pürgivad falloslikud sambadki, surmale järgnenud uues-tisündi. Niisuguseid marmorsambaid on Méridas koondunud ühte ehitisse viiekümne ümber. Nad on roosakad, aga ka

pisut rohekad, ent peamiselt helesinised. Olenevalt valgusest muudavad nad silmanähtavalt värvi ning moodustavad kõige täiuslikuma Euroopas asuva rooma teatri *scaenae frons*'i.

Mérida (roomlastele Augusta Emerita) teater ei ole mitte ainult üllatavalt hästi säilinud, muidugi osaliselt restaureerituna, vaid osutub ka väga varajaseks, olles ehitet, esiküljega loodesse, Agrippa poolt aastal 16 e.m.a. Kas kõik kahele korrusele püstitet sambad olid juba algusest peale paigas, ei ole teada, sest teatrit parandati ja täiendati 2. sajandil. Sellegipoolest saame ainult Méridas võrdlemisi täpse pildi rooma teatriarhitektuuri kunstipärasusest, eriti kuna ka mitme skulptuuri koopiad (originaalid on muuseumis) paiknevad jälle sammaste vahel. Sammaste polükroomia peegeldub poolsõrikujulise orkestra marmorist põrandas, andes tervele teatrile stabiilse, konservatiivse ja rahulikult sinaka värvingu. Samal ajal aga teame, et Hispaanias esitati tragöödiad eriti kohutavate maskidega, mistõttu maainimesed teatrist põgenesid. Maskidest kirjutab pikemalt Julius Pollux, ning kolm suurt ja hirmuäratavat marmorist tragöödiamaski, mis leiti Ostiast, ehivad praegu selle omaaegse Rooma sadamalinna teatrivaremeid. Lukianos kirjeldab tragöödianäitleja hirmuäratavat välimust: äärmiselt paksu tallaga jalatsid, mis teevad ta pikemaks; kõrge otsaesisega mask, mille pärani suu nagu tahaks pealtvaatajaid alla neelata; polsterdisega riided, mis teevad groteskseks keha, mida ta kääneb ja väänab ette ja taha ("Tants", 27). Laval esinev sümbolne vägivald koos rituaalistliku seksuaalsusega kuulub ent teatri-

jumala repertuaari. Huvitaval kombel ei olnud ükski Roomas peetud mängudest pühendet otseselt Dionysosele, ent rahvas seas oli see Kreekast pärit jumalus populaarne. Etruskid kutsusid teda Fuflungsiks, oskid Loufiriks. Roomlased samastasid ta Bakchosega; ka Liber Pater, kelle pidustusi peeti peamiselt maal, oli tema teisik. Peale selle kasvas hiljemalt alates 5. sajandist e.m.a Dionysose austamine Lõuna-Itaalias, kus näiteks samniidid rajasid talle pühamu Pompeji lähistel. Titus Livius kirjutab üksikasjalikult Roomas peetud inimohvritega orgiaist, mille tagajärjel senat "bakhanaalid" aastal 186 e.m.a keelustas (39.8–22). Hoolimata keelust teenis rahvas teda edasi. Rooma kujutava kunsti kõige paremini säilinud näiteks osutubki Pompeji linna Müsteeriumide villas asuv nelja seina kattev suur maaling, mille teemaks arvatakse olevat noore naise initsiatsioon Dionysose kultusse. Sellel 1. sajandist e.m.a pärit, ohtralt "Pompeji punast" sisaldaval 28 inimfiguuri ja kahe loomaga freskol esinev stiliseerit seksuaalsus ja vägivald kinnitab Dionysose kahepalgelisust: pühadus ja kiremöll.

Kontrast teatri välise ilu ja tragöödiate hirmuäratava esitusviisi vahel ei ole aga nii suur kui esteetiline kuristik ritualistliku näitekunsti ja amfiteatris toimuva tegeliku verevalamise vahel – ja Méridas asub areen ainult mõne sammu kaugusel teatrist. Selle vastandiks võiks olla Pietrabondante, kus vaid paar sammu lahutavad teatrit ja templit. Mõlemal juhul kehtib itaalia kirjaniku Italo Calvino tähelepanek hingelisele teekonnale asumisest: "Isegi siis, kui reis näib olevat imelühike, on sealt vaevalt tagasipöördumist." Teame

ka, et hiljem, poolhullude keisrite ajastul, lavastati näitlejaile elukardetavaid tükke ning oletatavasti ei piinatud ega tapetud kurjategijaid mitte ainult areenil, vaid ka teatris. Suetonius mainib, et Nero esitas Afraniuse näidendi “Tulekahju”, kus osalised võisid endale jätta mis iganes nad suutsid välja kanda põlevast majast, see tähendab, kui nad ise sisse ei põlenud. Ent publik nõudis korrapärasemat verevalamist, nagu kirjutab Plutarchos. Kirikuisa Tertullianus ilmselt ei liialda, kui väidab, et amfiteatrites ja teatrites (ta kasutab siin üldistavat sõna *cavea*) kohitsetakse ja põletatakse elusalt inimesi (*Apologeticus*, 15.4–5), sest ka Martialis (Epigrammid, 8.30, 10.25; *Liber spectaculorum*, 7.8), Plutarchos (*Moralia* 554b), Lucilius (*Antho. Palatina*, 11.184) jt kõnelevad samasugusest piinamisest ja surmamisest. Philon teatab, et Aleksandrias pühitseti Caligula sünnipäeva juutide tapmisega näitelaval, millele järgnesid “tantsijad, miimid, vilepuhujad ja muu teatriga seot meelelahutus” (“Flaccuse vastu”, 85). Naissoost kurjategijaid vägistati suuremate koduloomade poolt Pasiphae või mõne muu sellise müüdi ettekandmise raames ning visati siis kiskjaile söödaks, nagu juhtub äärepealt ka Korintose teatris Apuleiuse 2. sajandi romaanis “Kuldne eesel” (10.23, 29–35). Martialis vihjab samasugusele “lavastusele” Roomas (*Liber spectaculorum*, 5). Kui nüüd veel meenutada 3. sajandil valitsenud keiser Elagabaluse käsku, et miimides toimuv sugueluline kontakt peab olema tegelik ja mitte näideldud, siis mõistame, miks teatrid lõpuks suleti.

Efesos

Laia kuulsusega Väike-Aasia linn Efesos, mille Artemise ehk Diana tempel oli üks seitsmest maailmaimest, on jätnud jälgi eestigi kirjandusse. Saksa päritolu Friedrich Wilhelm von Willmann avaldas 18. sajandil eestikeelse proosakogu, mis sisaldab ka jutu “Noor lesknaine”. See on rahvusvaheliselt tuntud kui “Efesose emand” ning pärineb Petroniuse “Satiriconist” (111–112). Aleksander Tassa 1927. aasta *Loomingus* (nr 9) avaldet lühinäidendi “Seitse magajat” süžee on võetud kristlikust legendist, mille toimumiskohaks on taas Efesos ja mis põhineb vääriti tõlgendel piiblisilmil (1 Kr 15:18). Efesos ise esineb prominentselt Uues Testamendis, näiteks Pauluse kirjades ning siinses kontekstis eriti huvitavalt Apostlite tegudes, kus ainsana Piiblis mainit antiikajastu lavahooneist on juttu Efesose teatrist. Selle hellenistlik algversioon püstitati oletatavasti 3. sajandil e.m.a ning mitmekorruseline ja vähemalt viie(!) uksega *scaenae frons* ja muud roomlaste finesid arvatavasti hiljemalt aastal 66. Kohalikest dramaturgidest on teada Polemaeus, kes kirjutas tragöödiad ja saatürdraamasid. Rida Efesosest leitud punase tagapõhja seinamaale 2. või 3. sajandist kujutavad stseene kreeka tragöödiast ja komöödiast hellenistlike maskide ja riietusega. Joonistega raidkiri 2. sajandist viitab omakorda seal mängit mütoloogilistele miimidele.

Raidkirja kaudu teame ka, et Efesoses – nagu mujalgi, kus kodanikud kogunesid teatrisse linna probleemide arutamiseks või kellegi austamiseks, – pühitseti 2.

sajandil Artemise pidustusi ning muidki tähtpäevi hõbedast ja kullat kujude kandmisega suure rongkäigu saatel jumalanna templist teatrisse ja õhtul jälle sinna tagasi. Kolmekümne ühest pisut vähem kui meetri pikkusest skulptuurist kujutasid üheksa Artemist. Ülejäänud esitasid keisrit ning teisi roomlasi või kohalikke linnaisasid. Vastupidiselt tavale koondada sellised kujud lavale või orkestra põrandale vaatega *cavea* sisemusse hajutati nad Efesosel sinna-tänna, teatrisse kogunenud rahva hulka. Päikese käes sätendavad ning lähedalistujaid kahtlemata pimestavad skulptuurid aitasid ilmselt tõsta elanikkonna lugupidamist jumalate ja ebajumalate vastu ning ühendasid sümboolselt linnakodanikke nende taevaste ja maa-pealsete valitsejatega. Vaevalt et ükski neist kujudest säilis 19. sajandini, ent nii Euroopa kultuurimälestiste kui ka ameerika turistide kulul muidu jämedat nalja viskav Mark Twain kirjutab aastal 1869 ilmunud reisiraamatus "Võhikud võõrsil" aupaklikult Efesosest ning tunnistab, et kõige imposantsemat antiiskulptuuri nägi ta sealses teatris.

Paulus võis käia viimast korda Efesosel aastal 50 või pisut hiljem, umbes samal ajal kui Petroniuse romaanis toimub tõusikust Trimalchio pidusöök. Nagu loeme Apostlite tegude 19. peatükist, ei meeldi kellelegi uute jumalate kuulutamine, eriti kui sellega kaasub majanduslik kahju. Pole siis ime, et Demetriose eestvedamisel ässitasid Artemise suveniire valmistavad hõbesepad efesoslasi Pauluse vastu üles: "Ja kõik linn sai täis kära, ja nad tormasid ühel meelel teatrisse." Kuigi paljud "ei teadnud, misjaoks nad olid kokku tul-

nud", ei lubatud seal Paulust kaitsta. Selle asemel "karjusid kõik kui ühest suust ligi kaks tundi aega: "Suur on efesoslaste Artemis!" (Ap 19.29–34). Ent ajalugu oli tegemas üht oma üllatavaist pööranguist, karjugu efesoslased nii kaua, kui nad jaksavad. Kristlased olid määrat võitjaks ning klassikalisele teatrile hakati lööma hinge-kella.

Kristlaste teatrivaenulikkuse põhjused kattuvad oluliselt käesolevas kirjutises esile toodud rooma kultuuripärandi negatiivsete nähtustega – toores seks ja sadism. Ent oli teisigi põhjusi, ja lapse väljaviskamine koos pesuveega ei ole ka mingi lahendus, nagu katoliku kirik isegi pool tuhat aastat hiljem alateadlikult aru sai, kui ta tahes või tahtmatult teatri uuestisünni ämmaemandaks hakkas. Kõige rohkem pahameelt tekitas usklikele ilmselt nende narrimine roomlaste poolt müümide etendustel, kus neid tavaliselt kehastas *stupidus* ehk juhmard. Ka parodeeriti laval kristlaste märtrisurma ning nende kombeid ja tõekspidamisi, nagu ristimist, armulauda, kolmainust ja Jumalaema neitsilikkust. Isegi siis, kui teatris nähtu osutub ilusaks ja heaks, hoiatas Tertulianus, ei ole näitemängude "meeldivus, sobivus ja süütus" midagi muud kui kuradi peibutis (*De spectaculis*, 27). Kuna usklike oli naeruvääristatud ja tapetud – teema, millele G. B. Shaw lähenes oma poolse huumoriga Eestiski mängit näidendis "Androkles ja lövi" – unustasid kristlased Jeesuse õpetuse mitte kurjaga tasuda kurja (Mt 5.39) ning maksid tagakiusajale kätte paganluse hävitamise sildi all. Erilise innuga vihati näitlejaid ja muidugi ka teatreid. Viimaseid ei olnud küll lihtne

lõhkuda, aga kui hakati ehitama suuri kirikuid ning hiljem piiskopilosse, siis kõlbasid kuraditempli marmor ja sambad vägagi hästi vaimuliku arhitektuuri kaunistamiseks.

Hoolimata kristlaste ägedusest osutus klassikalise teatri surm aeglaseks. Ähmased ja vasturääkivad allikad ei anna sellest lagunemisprotsessist selget pilti, ent üldjoones on teada, et viimased kiviteatrid ehitati 4. sajandi keskel. Menandrose komöödiaid lavastati ilmselt veel 5. sajandil, miime veelgi hiljem. Pompeiuse teater restaureeriti viimast korda 6. sajandi alguses, ja aastal 522 esitati Roomas ikka veel katkendeid tragöödiaist. Viimased Rooma mängud peeti 6. sajandi keskel. Igasugune lavategevus lakkas aga aastal 568, kui Itaaliasse tungisid langobardid. Selleks ajaks oli möödunud 934 aastat

esimestest *ludi scaenici*'ga mängudest. Kuna aga lavalisi ülesastumisi toimus kahtlematult veelgi varem, võime rääkida ligi tuhandeaastasest rooma teatririigist.

George Santayana väide, et "need, kes ei mäleta minevikku, on sunnitud seda kordama", kehtib tänapäevalgi. Seepärast laskem Ristikivi kahtluseussil närida. Ka meil (eriti Ameerika vaaatepunktist lähtudes) on pealtnäha kõik tore. Aga meie vaba aja veetmine, meie meelelahutused, mis videolintide ja küberneetika abil on nüüd kättesaadavad kodudeski, nihkuvad järjest lähemale sellele, mida kaks tuhat aastat tagasi pakuti arenil või miimide etendustel. Niisiis, *caveat emptor*, nagu ütlesid roomlased: ostja vaadaku ette; müüja keeldub igasugusest vastutusest – aga ise nad sellest küll kinni ei pidanud.

EDA KALMRE

KATASTROOFIFOLKLOORIST. ESTONIA JA TITANIC

Mitmed usundiuurijad, sealhulgas Oskar Loorits, on öelnud, et suurem osa maailma usundist on tekkinud seoses surma ja matustega. Tänapäevalgi tekib suur osa pärimusest pärast kataastroofe.

Ohvriterohked liiklusõnnetused on meie elus tavalised. Raadio, teleri ja ajalehtede vahendusel oleme osalised ka igas maailma mis tahes nurgas toimunud suuremas loodusõnnetuses, massimõrvas, terroriaktis või tuumakatastroofis. Surm ja ka elu ei ole enam kitsalt pere- või sugukonnakesksed asjad. Samal ajal on 20. sajandi lõpu eurooplast harjutatud mõttega, et tema elab ühiskonnas, kus tänu teaduse saavutustele on välistatud laussuremine ja tänu tehnika edusammudele suurkatastroofid. Mida kindlam usk, seda suurem šokk.

Parvlaev Estonia hukkus 28. septembri ööl 1994. aastal tormisel Balti merel, viies endaga kaasa suurema osa meeskonnast ja reisijaist. Paarikümne minuti jooksul õnnestus vähestel laevast pääseda, laevahuku elas üle 137 inimest, kadunuks jäi 852. Estonia uppumine oli suurim õnnetus Balti merel, kui jätta kõrvale viimase sõjaaja koledused.

Nii nagu pärast Titanicu hukkumist 1912. aastal hakkas ka pärast Estonia uppumist levima õnnetusega seotud pärimus. Seeläbi on nii Eestis kui ka naaber-

maades, Soomes ja Rootsis, sündinud üsna ühelaadseid kuuldusi ja muistendeid. Soome folklorist Leea Virtanen on neist lühidalt kirjutanud tänapäeva muistendeid ja kuulujutte käsitlevas raamatus "Apua! Maksa ryömi" (1996: 68). Estonia hukkumise järel tekkinud lühinalju on kogunud ja uurinud rootsi folklorist Maria Hanberger (1996: 109–121) ja Soomes Ulla Lipponen (Ulla Lipponeni kogud Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiivis). Teemaatikast lähtuvalt on folkloristid kasutusele võtnud termini "katastroofi-folkloor" (*katastrof-lore*), vrd *Xerox-lore* (kopeeritud-paljundatud folkloor) või *Aids-lore* (aidsi teemaatikat sisaldav pärimus) (Hanberger 1996).

Katastroofi-järgne aeg toob kaasa uue üldise ja kõiki puudutava jutuainese, millel võivad olla nii ajakirjanduslikud kui kirjanduslikud variandid. Kogu materjali puhul on kahtlemata oluline selle psühholoogiline ja sotsiaalne taust. Teatud aspektist on katastroofid ju meeelahutuslikud; mida suurem õnnetus ja rohkem ohvreid, seda rohkem kajastatakse sündmust meedias ja seda rohkem tekib sellest rahvasuus laule, kõnekäande, muistendeid, nalju, uskumusi jm folkloorset. Pärimuse rahvusvahelisele levikule on oluline, kui suur õnnetus on, kui paljusid piirkondi ning rahvaid ta otseselt puudutab ning

missugune tähendus on tal ühiskonnale. Näiteks Titanicu katastroof tekitas rohkem laule kui ükskõik missugune teine sündmus Ameerika ajaloos.¹

Eeskätt Estonia-juhtumile ning sellega seotud narratiividele, eriti muistenditele, keskendudes püüan siin iseloomustada käitumismalle, mis on meediale omased pärast katastroofi ja kuidas pärimus, meedia ning ühiskond üksteist mõjutavad. Artikli aluseks on Eesti meedias pärast laevahukku ilmunud materjalid ning Eesti Rahvaluule Arhiivi kogutud pärimus. Õnnetusega seotud paraelamusi, endeid ja unenägusid kogus ja avaldas Ilmar Soomere parapsühholoogilises ajakirjas *Paradoks* esimesel kolmel kuul pärast juhtunut (vt Soomere 1994). Seegi on praegu sisuliselt käsitletav allikmaterjalina. Seni ilmunud kirjanduslikud visioonid ei lisa midagi eriti olulist meedias ilmunud materjalidele, st lähtuvad eelkõige neist.² Erandiks on õnnetuse läbielanu, rootslastest reisija Kent Härstedti biograafiline jutustus katastroofist ning oma üleelamisest pärast seda.³

Meedia, ühiskond ja pärimus

Rohkete inimohvritega õnnetusega on isiklik suhe paljudel inimestel ja tänu meediale võimendub väiksemas ühiskonnas šokk tugevamini iga üksikuni. N. Liidus oli surmateema olnud tabu, eriti välditi suuremate katastroofide kajastamist. Õnnetuses kannatanud pidid igaüks ise endaga toime tulema. Nüüdne ühiskond õpetab inimesi surmale näkku vaatama. Truismiks on muutumas väide õnnetuse puhastavast mõjust inimesele. Estonia katastroofi järel loodi Eestimaal esimest korda kriisikeskused, hakkasid tööle usaldustelefonid ja avati kirikuüksused. Sellisel avatud suhtumisel on oma positiivsed ja negatiivsed küljed. Tänu meediale levivad nüüd õnnetuse detailid väga kiiresti ja iga inimene on sunnitud olema justkui pealtnägija ja tunnistaja staatuses. Teabekanalite kaudu muutuvad õnnetuse ohvrid meile tuntud ja lähedasteks inimesteks.

Kirjanik Astrid Reinla kirjutas pärast Estonia katastroofi nõrdinult: "Kaheküm-

¹ Niisugusele järeldusele tuli ameerika folklorist D. K. Wilgus uurides Titanicuga seonduvaid traditsioonilisi ballaade USA-s ja Iirimaal ning mujal Euroopas (vt McCaughan 1998: 140).

² Vt nt Jüri Ehlevesti sürrealistlikku juttu "Päkapikk kirjutab" (*Vikerkaar* 1995, nr 4). Ka Juhhan Paju "Katkenud romaan" (Tallinn, 1996) tugineb meediast läbi käinud versioonidele: *Reisilaeva pardal veetakse Tallinnast Stockholmi üle 100 kg osmiumi, mille turuväärtus ületab mitmekordselt reisilaeva väärtuse. Laev lastakse poolel teel põhja ja eriotstarbeline allveelaev võtab vrakilt väärtusliku salakauba. Asjasse on segatud vene maffia, KGB ja tuntud eesti poliitikud.*

Peale selle on eesti keeles ilmunud neli trükist meediamaterjalidega: "Mayday Estonia. Tragöödia Läänemerel" (BNS, 1994), "Mayday Estonia II. Aasta hiljem" (BNS, 1995), uurimiskomisjoni esimese esimehe Andi Meisteri kirjanduslikku vormi valatud teos "Lõpetamata logiraamat. Mayday Estonia III" (BNS, 1997) ja "Miks Estonia. Sajandi laevahukk Läänemerel" (*Eesti Ekspress*, 1994).

³ Eesti k-s: K. H ä r s t e d t, See, mida ei saanud juhtuda. Tallinn, 1996.

nenda sajandi lõpu üks paradokse on see, et elu – eriti aga surm – ei ole enam inimese isiklik asi, ta jõuab ajalehte, eetrisse, ekraanile, saab igäihe omaks. Massimeedia paljundab põdevat paavsti ja vähki surevat Mitterand'i, samahästi kui veritasuks maharaiutud anonüümseid päid tšetšeeni külas või Peruu mägitel sillalt kuristikku sõitnud koolibussi” (Reinla 1994).

Nendes kahes lauses sisaldub negatiivne hoiak meedia pealetükkivuse suhtes inimese ühele tähtsamale privaatsele õigusele – õigusele rahu surra. Niisuguse alatooniga kirjutised jäid aga olulisse vähesusse ajakirjanduse üldhoiaku taustal. Ühe Eesti suurema päevalehe toimetaja sõnastas selle peale õnnetust nii: “Soliidsele ajakirjandusele sobivad kõik teemad, mis on ühiskonna seisukohast olulised, vahe on vaatepunktis, kirjutamisviisis ja stiilis” (Muuli 1994). Ameerika folklorist Elliott Oring, analüüsides katastroofi järel tekkinud lühinalju ja meedia osa nende tekkes, ütleb, et rahvuslikud õnnetused on meedia triumf. Nemad on need, mis teevad uudiseid, ning meie teadlikkus rahvuslikest või rahvusvahelistest õnnetustest sõltub eelkõige meediast (Oring

1987: 282).

Tõepoolest, katastroofijärgses ühiskonnas käitub tänapäeva meedia kui arvestatav informant. Enamik tekkinud muistenditest ja kõmujuttudest Estonia huku järel said eeskuju ja innustust meedias avaldatud katastroofimaterjalidest. Kõige rohkem sedalaadi kirjutisi avaldati 1994. aastal muidugi tabloidlehtedes – *Postis*, *Liivimaa Kulleris*, *Eesti Ekspressis*, samuti ajakirjas *Paradoks*. Pingerida täiendavad veel tol ajal ilmunud *Hommikuleht* ja *Eesti Elu*. See materjal ilmus – kui ajakirjandusžanritest rääkida – uudistena, laiendatud uudistena, lugejakirjadena, harvemini kommentaaride ja intervjuude-na (küll aga varjatud intervjuudena).

Meedia kaasabil kujundati õnnetuse ümber üleloomulikkuse aura. Mitmel korral kirjutati laevahukust kui prohvetlikust endest. Laevahukumotiivist viimsepäevaendena (Ots 1994) ja laevahukust kui karistusest jumalavastalisuse eest (*Paradoks* nr 11/12, 1994) või Russalka deemonlikust mõjust (Vint 1994) räägiti katastroofijärgsetel kuudel nagu täiesti enesestmõistetavatest asjadest. *Liivimaa Kuller* (Väljaots 1994), *Liivimaa Kroonika* (Karp 1994) ja *Paradoks* (nr 15/16, 1994)

⁴ Pärast Titanicu hukkumist levisid Belfasti laevatehases ja väljaspool seda uskumused, nagu oleks Titanic hukkunud mitmete needuste tõttu. Laeva värvija olevat kirjutanud laevakerele enne värvimist sõnad: “Let God sink this vessel if He can!” (vt McCaughan 1996, 141–142). Katoliiklike tööliste hulgast läks käibele ka jutt, nagu oleks laeva number 3909 ON tagurpidi lugedes (“NO Pope”) väljendanud eitavat suhtumist paavsti ning see ja laev ise olnud kuradist mõjutatud. Titanic kui religioosne metafoor assotsieerub iseäranis protestantliku fundamentalismiga. Tänapäeval Põhja-Iirimaal levinud religioossete sektide sõnum baseerub just Titanicu hukkumisel. Õnnetust kasutatakse ära kui ideaalset propagandistlikku deviisi, mille abil räägitakse jumala sõnumist, isiklikust karistusest jumalavastatuse eest ning uuestisünnist (vt Hayes 1994: 194–196; Plunkett 1978: 311–313; McCaughan 1998: 143).

avaldasid loo kahest väikesest tüdrukust, kes nägid ette Estonia hukku. Ei ole midagi uut siin päikse all – karistuse ja kätemaksu religioosne motiiv iseloomustab ka Titanicu katastroofi järgset folkloori.⁴

Eesti Ekspressis (25. XI 1994) ilmus uudis “Estonia katastroofi omapäraseimast versioonist”. Kriminaalpolitseisse oli laekunud kaebus, kus väideti, et teatud sõnad ja tähed nädalalehe *TV-Nädal* reklaamides on seotud 28. septembri laevahukuga. Nimelt oli *TV-Nädala* esikaanel suurelt tähestiku 28. täht (vihje laevahuku kuupäevale) Ä, mille täpid oli kujundaja paigutanud viltu täpselt samasse asendisse, nagu reisilaev Estonia merepõhjas langes, suures kirjas seisis samas ka sõna *Lloyd*, mis oli Estline'i laeva edasikindlustuse võtnud firma. (Tegelikult oli kaanel Ameerika 1920. aastate tummfilmikoomiku Harold Lloyd'i filmide reklaam.)

Avaliku tähelepanu võitmiseks ja informatsioonivaakumi täitmiseks käitus massimeedia tihti ettearvamatult, avaldades mis tahes folklooriilmelisi kirjutisi. Krüptilise alltekstiga teateid otsis avalikkus meediauudistest ka ise. Nädal pärast õnnetust avati Tartus arvutifirma Korel maja, millest ilmus ajalehes lühiuudis (*Postimees*, 5. X 1994). Mingi välise sarnasuse järgi laevaga hakati seda maja rahvasuus kutsuma valgeks laevaks ja uppunud Estoniaks ning peeti seda justkui halvaks endeks firmale.

Ka noore Eesti riigi käekäigule ei enustanud rahvasuu midagi head, sest põhja oli läinud ju samanimeline laev. Nime-

maagiast kirjutati pärast katastroofi pressis mitmel puhul, tuues esile nime tähenduse vanas rahvausundis (*Paradoks* nr 13/14, 1994; Soosaar 1994). Kõik see tuletab meelde iselaadset meedia ja folkloori vahelist mängu, millest on kirjutanud Donald Allport Bird aastaid tagasi. Tema vaadeldud juhtumi puhul sai lugu alguse kõmmuudisest Paul McCartney oletatava surma kohta.⁵

Estonia huku järel ilmus ajakirjanduses ka lugu, kus laevahukku põhjendati numeroloogiliselt. Lugejakirjade rubriigis nädalalehes *Liivimaa Kuller* (10. XI 1994) taandab kirjutise “Õnnetuse number 6 ja “Estonia” katastroof” autor numeroloogiale toetudes kogu süü juhtunu pärast numbrile 6. Tema väitel on ka teistesse suurtesse katastroofidesse (Tšernobõli ja Hiroshima katastroof, küüditamised ning näljahädad) segatud alati see õnnetu arv. Paljud esitatud arvud ja tehted selles lugejakirjas ei klapi ning sellele juhib tähelepanu ka toimetajapoolne kommentaar. Lugu ise aga ikkagi avaldati, sest tegemist oli kõmulist materjali eelistava lehega. Üldiselt kehtib reegel, et kui midu informatsiooni napib, siis kasvab pressis ambivalentsete lugude (põhimõttel: ei ole usutav, aga midagi selles siiski on) osatähtsus.

Katastroofijärgne periood on astroloogide, sensitiivide ja ravitsejate hiilgeaeg. Seegi leidis omakorda vastukaja pressis. Avaldati intervjuusid selle ala tuntumate inimestega Eestis. Arhiiviandmed ja õnnetusejärgselt ilmunud materjalid vahen-

⁵ Kõmu levis laialdaselt ja andis alust mitmesugustele pseudofolkloorsetele uskumustele ja legendidele ning maagilistele mängudele (vt Bird 1976: 290–293).

davad arvamust, et enamik laevahukust puudutatud inimesi otsis abi sensitiividelt ja ennustajatelt.⁶ Rasketel ja segastel aegadel on seda ikka rohkem tehtud. Turvalisest rutiinist ilmajäänud inimene leiab väljapääsu pöördumises traditsioonilise usundi poole. Järsud ühiskonnamuutusedki põhjustavad sageli avalikkuse suuremat huvi UFOde, nõidumise, ennustamise ja alternatiivmeditsiini vastu. Pruugib ainult meelde tuletada sotsialistliku süsteemi kokkuvarisemise aega, kui justkui lainena hakkasid ilmuma esimesed parapsühholoogilised ajalehed, ajakirjad, kui avalikkuse ette toodi hulgana raporteid kontaktidest UFOdega ning meedia hakkas vahendama kõike tänapäeva ennustajate ning ravitsejatega seotut.⁷ Suulises pärimuses ringles ja enamikus lehtedest avaldati tagantjärele ka viide selle kohta, nagu oleks vene astroloog Pavel Globa ohvriterohket laevaõnnetust 28. septembril juba nädal varem avalikul esinemisel ennustanud. Tegelikult oli tegemist ühe ajalehe poolt "vabalt" tõlgendatud informatsiooniga, mis asjaolude mõjul kuju muutis.⁸ See ennustus oli üldtuntud ja sellest räägiti palju veel mõni aeg peale katastroofi. Rahvasuus muutus see veelgi teemakohasemaks, täienedes aja jooksul uute detailidega. Eesti Rahvaluule Arhiivis

leiduvas 1997. aastal üles kirjutatud teates öeldakse, et

...eestlasi pidi tabama kolm õnnetust. Esimene oli Estonia katastroof ja teine Kurkse õnnetus ning kolmas tuleb järgmisel aastal (EFA II 23,223/4 <Tartu).

Vahetult pärast katastroofi eri paigus spontaanselt tekkinud ja räägitud hukkamised puudutasid katastroofi üldisemalt:

Seletamatu juhtumi rääkis minu mehe vennanaine (snd 1956). Tema oli seda kuulnud jälle oma tuttava tuttavalt. Annelinnas olid mitmed inimesed näinud kummalist valgusviirgu, mis liikus ühe maja akendes ülevalt alla, justnagu vajuks valgus või laevavalgus. See oli 28. septembri õhtul (EFA II 3,407 <Tartu).

Väljaspool meediat, aga näiteks ka meediainimeste endi hulgas levisid ühest perest lähtuvad (perekesksed) õnnetusega seotud lood:

Mehe töökaaslane rääkis töö juures peale õnnetust niisuguse loo. – Tema sugulane noormees pidi minema 28. õhtul maale vanaema juurde. Vähemalt teadsid nii kõik omaksed. Selle asemel läks poiss aga ühepäevasele Stockholmi reisile koos paari sõbraga. Vanaema, kes sellest midagi ei teadnud, hakkas samal õhtul piiblit lugema. Võttis selle täiesti juhuslikust

⁶ Paljud ERA-s leiduvad Estonia huku kohta käivad tekstid sisaldavad teadet või jutustust ennustaja juures käimisest. Sensitiiv Veeliks Jalakas tegeles Estonial hukkunute vaimudega, aidates neil omaste palvel rahupaika leida. (Andmed pärinevad 1997. aasta Maaema Messi kataloogist (The Mother Earth Fair, lk 26–27.)

Samu ilminguid Lätis on kirjeldanud folklorist Guntis Pakalns (vt 1995: 2).

⁸ Vene ajakirja *Argumentõ i Faktõ* uurimistöö tulemusena selgus, et Pavel Globa ennustas oma 22. septembri avalikul esinemisel kaluritele loodusstiimia poolt tekitatud ebameeldivusi märtsis, 28. septembriks ennustas ta aga hoopis autokatastroofi.

kohast lahti ja sattus laevaõnnetuse peale. – Vanemad ei saanudki juhtunust enne teada kui poiss ise koju tuli ja rääkis. Tema kaks sõpra ei tulnud aga enam kunagi (informant oli noor ajakirjanik, süžee on kirja pandud käesoleva artikli autori ajakirjanikust abikaasa jutu järgi – EFA II 3, 407/8).

Kirjakohaga ennustamine on rahvauskumustes tänapäevani tuntud ja Eesti igapäevaelus meelelahutuslikuna säilinud. Teda tuleb tänapäeval ette ka lastefolklooris.

Suuliselt vahendati ka ajakirjanduses avaldatud pääsenute-lugusid, nii neid, kus katsumusest eluga välja tuldi, kui ka neid, kus merereis mingil põhjusel ära jäi. Niisuguseid lugusid ringles nii Eesti kui rahvusvahelises pressis, samuti interneti vahendusel. Eesti ajakirjanduses ilmunuid refereerib kokkuvõtvalt *Paradoks* (nr15/16, 1994). Enamik meedias avaldatud lugusid toetub siiski reaalpõhjustele, st sõit jäi ära mingi otsese reaalse takistuse tõttu (katkine autokumm, puudulikud dokumendid vms). Ilmar Soomerele kohe pärast õnnetust saadetud materjal annab aga ehk aimu, missugused jutud ennetest, paraelamustest ja unenägudest tol ajal tegelikult ringlesid (vt Soomere 1994).

Meediamuistendid

1. Kõmulised jutud, mis laeva hukkamise arvatavate põhjuste kohta rahvasuus liikusid, olid ajendatud meedias ilmunud materjalidest. Nad levisid väga kiiresti ja väga laialdaselt kohe pärast õnnetust. Tuleb nõustuda eesti katastroofianalüü-

tiku Enno Reinsaluga, et kuigi ajakirjanduses on katastroofi tehnogeensed põhjused kesksena tähelepanu all, ei saavutata hukkamise asjaolude üle kõigest hoolimata kunagi üksmeelt (Reinsalu 1994). Nii jääb paljugi küsimusi alaliseks lahtiseks, andes ainet igavesteks arutlusteks ja jäädes püsima rahva teadvusse ja pärimustesse.

Ka kõmulembeseim 1994. aastal Eestis ilmunud ajaleht andis endale aru, et paljud pakutud laevahukupõhjused kuuluvad folkloori valdkonda. Kõige täielikum nimekiri kõmuainesest, mis huku põhjuste kohta pärast katastroofi ringles, on toodud 28. oktoobril ajalehes *Post* ilmunud artiklis “Miks uppus Estonia” graafilise skeemina alapealkirja *rahvapärismus* all: laeva hukutas vene allveelaev; laeva lasi õhku konkureeriv maffiajõuk; laeva kapten hukutas ise laeva, kuna vedas narkootikume ja kartis Rootsi tolli; laevafirma hukutas ise laeva, sest tahtis kätte saada kindlustussummad; laev hukkus terroriakti tagajärjel jne jne. Niisuguste sensatsiooniuudiste üle arutleti palju ja hoolimata hilisemast ametlikust versioonist (lõpparuanne avaldati 1998) põhjustasid nad kindla usu, et midagi seletamatut ja segast peitub niisuguse suure ja turvalisena tunduva laeva hukkamises ikkagi. Veel 1998. aastal üles kirjutatud juttudest on see selgesti näha:

(Estonia hukkamise kohta) Minu lähedases tutvusringkonnas oldi küll veendunud, et see kindlasti oli kas salakaup või vene miin. Keegi ei uskunud, et seal võis olla midagi muud (EFA I 32, 27 <Tartu).

2. Tavaliselt liitis jutustaja siia Estonia teise kapteni Arvo Pihti salapärase kadumise loo, kes oli õnnetuse ajal reisijana

laeval, keda nähti laevalael päästeveste jagamas ja kes esialgu oli ka päästetute nimekirjas. Videoklipi tema toimetamisest haiglasse nägid väidetavalt ka tema meeskonnakaaslased telerist. Pärast kadus ta päästetute nimekirjast ning ka kõnealust videot ei leitud. Koos temaga kadusid veel mõned esialgu päästetute nimekirjas olnud reisijad. Paljudest avaldatud lugudest jäi kõlama mõte, et kapten Piht on elus ja varjab end millegipärast maailma eest. Sellest räägitakse praeguseni ka rahvasuus.

See massimeedia poolt tekitatud ja muistendiks võimendatud lugu meenutab tänapäeva moodsaid jutte kuskil ikka veel elavast Elvis Presleyst, president John Kennedyst, Aristoteles Onassisest või printsess Dianast. Nii nagu aastakümneid pärast Teist maailmasõda räägiti ellujäänud ja ennast kusagil varjavast Adolf Hitlerist, Martin Bormannist või lähiajal Tartus –Tšetšeeni Vabariigi esimesest presidendist Džohhar Dudajevist.

Parvlaev "Estonia" huku kohta on arvamisi väga palju, kuid üks arvamus ikkagi on, et midagi kahtlast oli, sest Rootsist olnud politseisi rohkelt laeva ootamas ja teiseks asjaks on need kaks öde (kaksikud), kes olid kapten Pihtiga koos päästepaatis, sest need olid ju päästetud ja miks kadus see osa (mõeldud on videod) peale ühe korra näitamist. Rahva sees on kindel, et need inimesed on kusagil, oleksid ära surnud, siis oleksid surnult kätte antud ja see jääb, et nad kõrvaldati, kuid milleks, eks see kapten teadis midagi (informant on 70-aastane naine; EFA II 25, 80/1 <Kihnu 1998).

3. Uskumuslik muistend selle kohta, et

UFO viis inimesed minema on ajakirjanduses avaldatud materjalide otsene edasiarendus. Ühe hukkumisversioonina oli ajakirjanduses üldiselt pakutud kokkupõrget allveelaevaga, mitmetes tabloidlehtedes transformeerus allveelaev tundmatuks ujuvaks objektiks. Bermuda kolmnurga ja tulnukateteema ümber arutleti pressis mitmel korral. Lisaks kirjutati sellest, et ei leitud laipu ning et osa algul pääsenuks loetuid (kapten Piht jt) on kadunud. *Eesti Elu* kirjutab 6. detsembril 1994:

ESTONIA-katastroofiga on kaasnenu palju küsitavat. Kus on praegu need inimesed, keda nähti päästetute hulgas ja kes hiljem salapärasel viisil kadusid või surnud olid? Selle kohta pole seniajani mingeid lisaselgitusi antud. Kogu see andmete salastamine on kummaline. See näitab otseselt, et tegevuses on mustad jõud.

Ja kirjapanek arhiivist:

...Seda, et need kosmosesse viidi, rääkis mingi meestegelane üleelmise aasta sensitiivide päeval Tartus. Aga võibolla ta ei valetanudki, sest ma lugesin kuskilt uudisgrupist mingit Rootsist leitud ja eesti keelde vahendatud artiklit, kus tuukrid imetasid, et Estonialt on nii vähe laipu leitud... (EFA I 32, 26 <Tartu 1998).

Neis lugudes võib näha ka humanistlikku aspekti: järelikult on need inimesed kusagil olemas, vahest isegi elus.

4. Eelmise looga on otseselt seotud jutud sellest, kuidas laevajäänud helistavad pärast õnnetust mobiiltelefoniga koju. Needki lood said algtõuke meediast, kus lugejate tundeid säästmata arutleti, kas ja kui kaua kajutisse õhupatja jäänud inimene suudab vastu pidada. Neid lugu-

sid räägiti nii Eestis, Soomes kui Rootsis.

Ühest küljest on see meediamuistend, teisalt seostub see vanemast rahvausundist pärit hingeajutelmaga, mis memo-raadi vormis meie keskel edasi elab. Õnnetult surnute hinged ei saa rahu ja tülitavad omakseid. Mobiiltelefon teis-poolse maailmaga kontakti loojana annab uskumusele uudse ja tänapäevainimese-le vastuvõetavama konteksti. Sama teema esineb ka paljudes teistes Estonia-ainelis-tes memoraatides. Usk, et lähedane võib kusagil veel elus olla, on neis üldine.

Folklorist Reet Hiiemäe pani 1998. aastal välitööl kirja järgmise loo (infor-mant on 56-aastane naine):

Kuu aega enne Estonia hukku, mu tü-tar Lea jäi ka sinna, siis kuu aega enne pesin ükskord lauda ees piimanõusid ja äkki kuulen, et ema hüüab: Leida! Leida! Vaatasin ruttu välja, aga mitte midagi. Ema on ammu surnud ja küll ma siis mõt-lesin, et mida ema mulle öelda tahtis. Eks ta seda tahtiski. Ühe sensitiivi käest küsisin ka, aga tema ei teadnud. – See oli talvel, siis just telekas jooksis see film “Uskuma-tud lood”. Abikaasa läks Tallinna sel hom-mikul. Mina läksin ja hakkasin neid heinu küünist võtma ja mul tuli niisugune hirm ja põlved värisesid. Ja terve päev oli sel-line pinge, et ei saanud üldse olla. Ja siis õhtul sai paar pitsi konjakit võetud, siis läks paremaks. Muidugi olin ma laudalak-ka kartnud, see on nagu mingite jõudude paik. Aga pärast Estoniat ma enam ei karda, et küll siis nüüd Lea käib ka kodus, teda ma ju ei karda. Aga mitu sensitiivi on mulle öelnud, et Lea on tegelikult kusa-gil elus. Ja ükskord oligi, ma olin sauna ees, pesin pesu, kuulen: Emme! Kuulan

uuesti, kaks korda veel, siis enam ei hüüd-nud, aga ma teadsin – Lea hüüdis mind. See on ju minu ema kodu, ta hirmsasti hoidis seda, siis sellepärast vast tuligi (EFA I 32, 25 <Valgamaa).

Estoniast Titanicu ja titanitsismini ning Urmas Alenderi lugu

Paide ühiskümnaasiumi õpetajal on lau-lutund 6. klassis. Tunnis arutatakse selle üle, mis on muusikateatrid ja kus neid leida. Tuleb välja, et Tallinnas on ka, ai-nult...Reinule ei tule meelde teatri nimi. Klass püüab aidata, sosistatakse, et üks sellenimeline reisilaev ka hukkus hiljuti. “Titanic!” on Rein õnnelik.

Kas niisugune lugu ka tegelikult juhtus või mitte, on muidugi raske öelda, igata-hes on see lõbusa pajatusena koolielust 1998. aastal ühe rahvaluule arhiivi kor-respondendi poolt üles kirjutatud. Kui võimsad peavad olema kujutelmad roh-kem kui 80 aastat tagasi kusagil Atlandil hukkunud laevast, et suudavad varjutada veel sellel kümnendil ja siinsamas lähikon-nas meie kaasmaalaste ning naabritega aset leidnud traagika?! Või on põhjus milleski muus?

Titanic upub jätkuvasti ka 20. sajandi lõpus ja viimati elasid seda läbi kümned miljonid inimesed, vaadates James Came-roni filmi. Nii või teisiti oleme kõik Tita-nicu reisijad ja õnnetusest on saanud suur äri meedia- ja meelelahutusmaailmas.

Titanic või õigemini titanitsism on kujunenud tänapäevamaailmas omamoo-di rahvusvaheliseks kultuurifenomeniks, mis on sublimeerunud teatud tähendus-

te, sõnumite ja märkide kandjaks, hõlmates kultuurispektrit madalast kuni kõrgkultuurini, popkultuurist tarbekultuurini. Näiteks 1998. aasta suvel võisid soovijad Haapsalu kuursalis süüa eelroana salatit "Titanic" (kapsasalat, mis meenutas laeva) või lugeda ajalehest artiklit Eesti ühe suurema panga ebaõnnestumistest – "Hoiugrupp vajus nagu Titanic", kuhu oli illustratsioonina lisatud foto Willy Stoeweri üldtuntud uppuva Titanicu maalist (Vedler 1998), või arutleda teemal, millal valmib Tallinnas uus ööklubi Titanic jne. Märksõna Titanic alt võime leida ilukirjandust, populaarteaduslikku kirjandust, filme, kujutavat kunsti, heliloomingut, rahvapärimust, poeeme, graffitit, koomikseid, karikatuure, arvutimänge jne. Meedia ekspluateeris Titanicut teatud sõnumite ja tähenduste kandjana niihästi kunagi Herald of Free Enterprise'i kui ka nüüd Estonia õnnetuse puhul. Peale laeva enda kordusid ka niisugused katastroofi visuaalsed ja tekstilised motiivid nagu päästevestid, tantsuorkester, tekitoolid, jäämäed. Oma klišeelisuses saavutasid nad omamoodi metafoorilise jõu (McCau-

ghan 1998:137). Muidugi on 20. sajandi suurimat merekatastroofi aidanud elus hoida ka Titanicu Ajalooline Ühing (*Titanic Historical Society*), kuhu kuulub tuhandeid inimesi igalt poolt maailmast. Titanicust "kaevatakse välja" üha uusi seiku ja seni varjul olnud asjaolusid.

Eesti meedias avaldati pärast Estonia hukkumist rohkesti materjale ka Titanicu huku kohta. Kahe katastroofi asjaoludes leiti palju sarnast. Analoogiat ei otsitud ainult reaalistest seikadest, vaid teadlikult või ebateadlikult kõrvutati ka neid muistendeid, uskumusi ja meediahoiakuid, mis mõlemal juhul tekkisid.

Näiteks üldtuntud dramaatiline lugu, titanikoloogide üks arutlustemasid: legend, et orkester mängis Titanicul viimse hetkeni ja viimane esitatud lugu oli "Nearer, My God, to Thee" ("Jumal sul ligemal"). Selle kunagi ameerika meedia võimendatud loo psühholoogilist tausta ning juuri valgustab lähemalt Wyn Craig Wade (1986: 62–63).⁹ Looga Titanicu orkestrist aga haakub üks Estonia-muistend, mis sai alguse küünilisevõitu uudisest ajalehes *Post*:

⁹ A. A. Dick, Kanada reisija, kes eluga pääses, ütles oma intervjuus, et viimane mälestus, kui nad uppuvale laevale tagasi vaatasid, olid laevalael vaikselt seisvad ja oma lõppu ootavad mehed ning orkestri viimane lugu "Jumal sul ligemal". Paraku oli see ainult poeetiline visioon, mis võeti avalikkuse poolt omaks ja mõjus kuidagi rahustavalt üldises õnnetuse poolt tekitatud kaoses. Tegelikult leidis kinnitust ainult see, et orkester tõepoolest mängis lõpuni, aga viimane lugu oli tol ajal üpris moodne ja tunduvalt robustsema meloodiaga "Sügis-(unistus)" ("Songe d'automne"). Autori arvates võis proua Dick mäletada ja oma jutustusse põimida ühe teise, 1905. aastal aset leidnud laevahuku, kus ellujäänud laevalt Valencia laulsid "Jumal sul ligemal". Seda kuuldi paadilt, mis neid päästma tuli. Ilus lugu kinnistus inimeste mälus ja on leidnud kasutamist nii filminduses kui kirjanduses. Laul ise aga muutus pärast õnnetust menuhitiks. On tähenduslik, et sedasama lugu tuletavad vahetult enne Estonia huku meelde rootslastest reisijad, kui veedavad aega laeva köikavas baaris (vt Härstedt 1996: 36–37).

Ühe ärapäasenud pealtnägija kirjelduse kohaselt olevat Urmas Alender 28. septembri saatuslikul ööl olnud kella 1 paiku purjus. Kui laev vajus küljele, siis sattusid paljud korstna peale seisma. Ka Alender hoidnud korstnast kinni. Ja mida ta tegi – ta laulis! Alender olevat täiest kõrist üle tuuleilide laulnud. Nii meie kuulus trubaduur põhja läkski – uljalt tormi trotsides. Ujuda ta ei osanud (Liiva 1994).

Suulises pärimuses leidub lühenenud variant samast loost, üles kirjutatud 1998. aastal Tartus:

Olen kuulnud selliseid legende, et Urmas Alender kallistas laevahuku ajal korstent ja lõi laulu (EFA I 32, 26 < Tartu 1998).

Urmas Alender oli ilmselt eesti üldsusele kõige tuntum ja armastatum persoon laevas. Pärast õnnetust avaldati trükisõnas veel mitmeid artikleid seoses Urmas Alenderile pühendatud kontserdiga ja heliplaadi ilmumisega ning tihti rõhutati sealjuures, et laulja looming ja õnnetuseelne käitumine viitasid fataalsele ettemääratusele.¹⁰ Lauljast jutustavates kirjutistes kasutatakse selliseid lauseid nagu: “Urmas Alenderi apokalüptiline lõpp reisilaeval Estonia muutis ta legendiks, Eesti Morrisoniks” (Laulik 1994).

Ka Alenderi-lugu sai tiivad tänu ajakirjandusele, tõenäoliselt toimus seejuures analoogia Titanicu orkestri looga. Ilmselt sobis see inimeste ettekujutusega Urmas Alenderist ja tema viimastest minutitest laeval.

Titanicu ja tema orkestri motiiv muide kordub teistes žanrites, näiteks Soomest (Ulla Lipponeni kogu Soome rahvaluule arhiivis) ja Rootsist kogutud Estonia-naljades:

– Mikä vuosi silloin kun Titanic upposi ja mikä vuosi kun Estonia upposi.

– Silloin kun Titanic upposi, vuosi pohia ja silloin kun Estonia upposi vuosi keulaportti (sõnamäng lähtub soome sõna vuosi kahemõttelisusest, mis tähendab nii ‘aasta’ kui ‘laskis läbi’; M47,144-1);

– Mis orkester mängis Estonial?

– Ei tea!

– Vennad Sügavad (Bröderna Djup)

(rootsikeelses vastuses on kasutatud lühinaljades tuntud sõnamängu, mis viitab kaubamärgile “7 UP”; Hanberger 1996, 116).

Meedia poolt üldisest üksiku fokuseerimine (mis on ju ka popkultuurile omane) konkretiseerib jutuline ja aitab luua lähedasemat ning turvalisemat keskkonda. Õnnetuses leitakse alati oma patuoinad ja kangelased. Kunagi Titanicul kõlanud rüütellikud käsklused “Be British” ja “Women and children first” tekitavad veel praegugi sentimentaalseid ja patriootlikke tundeid. Kapten Smithist usuti, et ta päästis lapse, enne kui läks põhja koos laevaga (McCaughan 1998: 140). Ameerika ajakirjanduse kaudu sai tuntuks keegi proua Straus, kes jäi oma abikaasaga, kuigi ohvitser palus teda paati. Kogu elu vaevas ajakirjanduse poolt lendu lastud kõmu abielupaar Dickinson

¹⁰ Näiteks intervjuu tema isaga BNS-i väljaandes “Mayday Estonia II. Aasta hiljem” ilmus pealkirja all “Artur Alender: Mu poeg tundis hukkumist ette”. Samadele emotsioonidele mängis ka Vahur Kersna 1994. aasta 9. oktoobri saates “Hommikutelevisioon”.

Bishopeid. Nimelt usuti, nagu oleks härra Dickinson laevalt pääsemiseks ja koha saamiseks päästepaati riietanud end naiseks (Wade 1986:324-5).

Estonia huku järel püüdis ajakirjandus luua ilusat lugu kahe noore rootslase pääsemisest ja teineteiseleidmisest (vt Härstedt 1996).¹¹ Nägin ka ise TV-reportaazi haiglast, kus Kent Härstedt kirjeldas enda ja Sara pääsemist tormisel merel. Siin tõusevad esile helged motiivid: kahe võõra inimese üksteiseabistamine ja optimism, kui nad enne laevalt tormisesse merre hüppamist kokku lepivad, et kohutuvad ja söövad pärast pääsemist lõunat Stockholmi luksuserestoranis. See lugu võimaldas üldsusel end emotsionaalselt "maha laadida", traagilisest õnnetusest midagi positiivset ja ilusat leida, et lõpuks tasakaalu ja turvatunnet saavutada.

Lõpetuseks

Tekkinud pärimus peegeldas kriisisituatsiooni kaht tahku, mis täiendasid üksteist ja põimused omavahel, aga olid siiski selgelt eristatavad. Ühelt poolt üksikisiku üleelamised ja nende avaldumine individuaalse jutustuse, uskumuse või käitumise kaudu. Teiselt poolt kriisi ühiskonnas ja selle vastukajad meedias. Rahvasuus ringlesid tähenduslikud unenäod, ended, memoraadid, usundilised ja kõmulised muis-

tendid. Meedia vahendas ja võimendas ühiskonna suhtumist ja hoiakuid ning andis uusi eeskujusid pärimuse tekkeks.

Muidugi on igal Estonia-muistendil nii oma psühholoogiline kui ka folkloristlik tagamaa. Folkloristlikust aspektist toetuvad nad valmis struktuuridele ja nn kollektiivsele mälule, mis on mütoloogias või (jutu)motiivistikus juba varem olemas. Varasemast tuntud instrumentaariumi (motiivid, fragmendid jms) kasutamisega folklooris kaasajastatakse süžee ja selle üldtunnet annab materjalile suurema mõjujõu. Õnnetult hukkunute hingede käigud elavate juurde või kontaktivõtmise elavatega, tänapäeva popkultuuris võimendunud surnutekultuse äärmuslik vorm, kus surnut elavaks peetakse, kirjakohtade ennustamine või kirjandusest võimendatud "Titanicu orkestri"-motiivi kasutamine jms viitavad sellele.

Psühholoogilisest aspektist on igasuguste mütoloogiate ja uskumuste osa katastroofide selgitamisel paratamatu, sest inimõistus püüab juhtunut ka vähese algmaterjali põhjal seletada. Kriisi üle elades otsitakse kindlustunnet, mille annavad muistendid, tähendused, ended ja mitmesugused muud mütoloogilised konstruktsioonid. Meedia osaks jääb siin kaasaaitaja, kiire levitaja ja vahendaja roll.

Psühholoogiliselt vähem tähtis ei ole ka õnnetusest rääkimine, et toimunud vabaneeda ja distantseeruda. Seda aspekti on

¹¹ Rootsi folkloristi Maria Hanbergeri suulise informatsiooni järgi oli see lugu Rootsi meedias ja jutuainesena rohkem käibel kui Eestis.

¹² Nt Dundes & Hauschild 1983 – Auschwitzi koonduslaagri naljad; Oring 1987 – lühinaljad kosmosesüstik Challengeri katastroofist; Hanberger 1996 – parvlaev Estonia katastroofi ja Mattias Flinki massimõrva järel tekkinud lühinaljad.

rõhutanud kriisiolukordades tekkinud naljandite uurijad¹² ja ka professor Juhan Peegel, kes kirjutab Teise maailmasõja aegse sõdurisõnavara kujunemisest: “Tekib taotlus üle olla, üle ka sellest kõige hirmsamast, pisendada, naeruvääristada ümbernimetamisega raskusi ja ohte ning turgutada nõnda oma vastupanujõudu, leida hingeline tasakaal. Sel kombel satub süngel tegelikkus ümbernimetatuna teise, üleolevalt kontrastsesse valgusse ja võib luua psüühiliselt teise, soodsama õhkkonna” (Peegel 1976:340).

Estonia õnnetuse järgses kriisisituatsioonis rääkisid oma elamustest ja vahendasid kuuldut ka need sotsiaalsed rühmad, näiteks nooremapiirid (20–40 aastased) mehed, kes tänapäeva ühiskonnas muidu sellisesse üleloomuliku alltekstiga pärimusse nagu endelised unenäod ja paraelamused eelarvamusega suhtuvad. Kaks esimest õnnetusjärgset kuud oli kõige aktiivsem aeg nende narratiivide levikus. Jutud levisid, võiks öelda, plahvatuslikult. Kolmandal kuul hakkas õnnetusteema ajakirjandusest taanduma. Ühiskond oli oma kriisi välja elanud, aktiivsemasse käibesse jäid veel mõned kõmulised jutud, mida ajakirjandus aeg-ajalt meelde aitas tuletada (laevahuku põhjustest, kapten Pihti kadumisest jms), ning kitsamasse ringi ja perepärimusse põhiliselt usundilise alltekstiga jutud, ka pääsemislood.

Kirjandus

Bird, D. 1976 = A Theory for Folklore in Mass Media: Traditional Patterns in the Mass Media. *Southern Folklore Quarterly*, nr 3&4, lk 285–305.

Dundes, A., Hauschild, Th. 1983 = Auschwitz Jokes. *Western Folklore*, nr 42, lk 243–260.

Hanberger, M. 1996 = Katastrofflore – en studie av vitsar och skämt runt Estonia och Mattias Flink. *Nord Nytt*, 62, lk 109–121.

Hayes, M. 1994 = Sweet Killough, let go your anchor. Belfast.

McCaughan, M. 1998 = Titanic: out of the depth and into the culture. Rmt-s: Symbols in Northern Ireland. (The Institute of Irish Studies The Queen’s University of Belfast.) Lk 133–151.

Oring, E. 1987 = Jokes and the Discourse on Disaster. *Journal of American Folklore*, 100, lk 276–286.

Pakalns, G. 1995 = Ghost Narratives in Latvia – Changes During Recent Years. *Foaf tale News* (Newsletter of the International Society for Contemporary Legend Research), nr 37, lk 1–3.

Peegel, J. 1976 = Eesti rahvuskorpuse sõduriargoost. *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 339–342.

Plunkett, J. 1978 = Strumpet city. London.

Virtanen, L. 1996 = Apua! Maksa ryömiä. Nykyajan tarinoita ja huhuja. Helsinki. Lk 68–69.

Wade, W. C. 1986 = The Titanic: End of a Dream. The Complete, Definitive Story from the Doomed Voyage. Penguin Books USA.

Ajalehed, ajakirjad

Eesti Elu 6. XII 1994 = Kas õnnetused on välditavad? Veel kord Estoniast.

Eesti Ekspress 25. XI 1994 = Estonia katastroofi omapäraseim versioon.

Karp, A. 1994 = Palavikus laps nägi ette "Estonia" katastroofi. *Liivimaa Kroonika*, 20. X.

Laulik, J. 1994 = Roostevaba rujaline maailm. *Eesti Ekspress*, 4. XI.

Liivimaa Kuller 10. XI 1994 = Õnnetuse number 6 ja "Estonia" katastroof.

Liiva, T. 1994 = Urmas Alenderi viimased minutid. *Post*, 10. X.

Muuli, K. 1994 = Kommentaar. *Rahva Hääl*, 9. XI.

Ots, L. 1994 = Surmalaev ja jumalate hukk. *Eesti Ekspress*, 7. X.

Paradoks 1994, nr 11/12 = Pärnu psühhootroonikapäevad.

Paradoks 1994, nr 13/14 = Eesti riigi ja Eesti laeva hukk.

Paradoks 1994, nr 15/16 = Enne ja pärast katastroofi.

Post 28. X 1994 = Miks uppus Estonia.

Postimees 5. X 1994 = Arvutifirma Korel avas Tartus maja.

Reinla, A. 1994 = In Pace? *Eesti Ekspress*, 7. X.

Reinsalu, E. 1994 = Tehnoloogilised katastroofid. *Rahva Hääl*, 1. X.

Soomere, I. 1994 = Reisipraami "Estonia" katastroof uneprohvetusel. *Paradoks*, nr 11/12; Telepaatilised elamused reisipraami "Estonia" hukkumise ajal. *Paradoks*, nr 13/14; Ended, kummitused ja elupäästvad "kokkusattumused", mis seostuvad reisipraami "Estonia" hukkumisega. *Paradoks*, nr 15/16.

Soosaar, E. 1994 = Rajusügis maal ja merel. Kommentaar. *Rahva Hääl*, 6. X.

Vint, T. 1994 = Mustast surmainglist kuldseks päikeseingliks. *Eesti Ekspress*, 21. X.

Väljaots, J. 1994 = Telepaatiline nägemus "Estonia" katastroofist. *Liivimaa Kuller*, 3. XI.

VAATENURK

RUTT HINRIKUS

Postkolonialistlik kiresaaga

KAUKSI ÜLLE. PAAT. Eesti Kostabi-Šelts, Tartu, 1998. 152 lk. Hind 59 kr.

Kauksi Ülle romaan "Paat" näitab veel selgemini kui ta eelmine proosaraamat "Säng", et Ülle ei jää proosas ajutiseks külaliseks. Proosa on ta tõeline kutsumus.

"Paat" on lühiromaan, mille tegevuskohaks tsivilisatsiooni ääremaa ja peategelaseks ürgselt vaba looduslapselik naine. Seesugust lugu võiks pidada üheks maailmakirjanduses arhetüüpseks narratiiviks. "Paadi" peategelase Ainu täielikku rikkumatust kriipsutab alla ta kirjaoskamatus (mis ju tegelikkuses raskesti usutav). Lugu ise on jutustatud Ainu vaatekohalt ja hõlmab umbes pool sajandit. Tegevus algab vahetult sõjajärgsel ajal, kui Ainu on just lapseast välja kasvamas, ja lõpeb enam-vähem kaasajal, kui Ainu lapselaps on täiskasvanuks saamas. Ainu jaoks liigendubki aeg laste saamise järgi. Ent lapsed on lapsed, neil on oma elu, mille pöördelisemad hetked ka Ainule jälje jätavad. Ainu sisemise aja liigendavad mehed Ainu elus. *Tä es olõq tahtnu ütsindä ollaq. Tä oll' kygõ tahtnu paarin ollaq. Kuuli üts, läts' ta tõsõlõ, tüdisi tõnõ, oll' tõsõga* (lk 117). See on ürgne, paratamatu sisemine tarve. Ainu arutleb harva, ta tunneb, elab oma naise-elu nagu loodus ümberringi. Autori meisterlikkust tunnistab teose öko-noomsus ja tihedus, ajalised üleminekud

on loomulikud, teose aega viib edasi Ainu sisemise aja kulgemine.

Ainu on terviklik vaistude järgi elav naine. Eesti kirjanduses on kuulsaim vaistust juhitud lapsnaine Tammsaare Karin, ent tema on juba keskkonnast moonutatud ja tal on teised probleemid. Kitzbergi Tiina ja mõned rahvusromantismi varased kangelannad näitlikustavad eelkõige vabadusideed. Ainu asub tsivilisatsiooni ja traditsioonilise ühiskonna rajajoonel, kuuludes kogu olemusega traditsioonilisse ühiskonda, mis loob ta terviklikkuse.

Esimene sõna, mis "Paadi" iseloomustamiseks keelele tuleb, on *saagalik*. "Islandi keeles tähendab saaga praegugi nii jutustust või lugu kui ka ajalugu," selgitab Arvo Alas ("Islandi saagad ja Eesti", *Looming* 1999, nr 2). Kui paljude teoste kohta eesti kirjanduses üldse "saagalik" öelda saaks? Mats Traat on ehitanud erootilise kire ning hirmu ja julmuse ühiskonna kontrastile oma romaani "Hirm ja iha". Iha osutub ajajärgu painava hirmu ees kõrvaliseks ja laostavaks. Traadi kui eesti küla parima kujutaja teistest teostest võrdlusvõimalusi otsides tundub, et "Paadi" Ainu mütoloogiline aeg seisab juuripidi Traadi "Puud olid, puud olid hellad velled" ajas.

Teine sõna, mis Kauksi Ülle romaani võiks iseloomustada, on *ballaadilik*. See juhib juba otse autori enda, seega Kauksi Ülle varasema loomingu juurde, ballaadikogumiku "Hanõ vai luigõ" juurde. Sealgi on maailma keskmes sageli sünd, sigita-

mine ja surm. Õigupoolest aga tuletab sõna "ballaad" meelde veel ühte kirjaniku, kelle ühe romaani pealkirjas see sõna seisab. See kirjanik on Timo K. Mukka. Midagi samasugust ürgset, ääremaist, piiripealset, mingite teiste seaduste sunnil toimivat, ühtaegu kuuma ja karget, tabudest üleastuvat, kire ja surma keeles kõnelevat õhkub ka Kauksi Ülle romaanist. Eesti ilukirjanduslikus proosas on ballaadilik ainekäsitus harvaesinev, nimetada võiks Aino Kallase novelle, ent Kallas on väga kultiveeritud autor. Ka Kauksi Ülle on kirjutanud oma romaani väga teadlikult, tema algset loomulikku valikuvabadust manifesteerivat keelt võib ju samuti, vähemalt kirjanduses, nimetada kultiveerituks. Kui ta kangelane aga pörkab vastu ühiskonda, siis teeb ta seda, mida ta teeb, ilma teadvustamata. Kirg ei ole tema jaoks patt, kirg on looduse seadus. Kirg ja surm kuuluvad elu juurde erineva määrgiga kõrghetkedena. Kirge ei anta igähele ja suure kire eest tuleb peaaegu alati maksta. See seadus ei lähe ka Ainust mööda.

Ainu on ühiskonnast peaaegu puutumata. Ta ema on sõja lõpul põgenenud kuldhammastega mehega Saksamaale, isast ei tea ta muud, kui et isa võis olla metsavend. Metsas kasvanud on ka Ainu, koolis käimata, vanaema kasvatatud, tihthele külale vastanduv või vähemalt võõras. Kogu ta tarkus ja haridus koosnevad põlvest põlve suuliselt pärandatud teadmistest. Ainu loos vastanduvad perekond ja ühiskond, traditsiooniline maailm ja traditsioonideta maailm ehk tsivilisatsioon. Ühiskond puutub Ainusse sedavõrd, et ta elab ajal, mil ei ole enam

võimalik toimetada ainult oma õue peal.

Ainu sisemise aja dikteerib loodus, nii nagu looduse rütm määrab ka Ainu elu. Kui Karla teeb Ainust naise, valitseb varasuvi, maasikad on valminud, pannakse kokku esimest heina. Ainu viimane armastus Aini vastu kulmineerub sügisel jõhvikaid korjates.

Kõik, mis temaga sünnib, on loomulik nagu loodus ise. Kui ta on noor, siis juhib ürgne sund teda mehe poole. Küla nimetab Ainut sageli hooraks, tema mehega ühtesaamisi kirjeldatakse väga avameelselt. Teda juhib kutse saada seemendatud ja kanda vilja. Kui ta saab vanaks, moodustavad kogu ta maailma lapsed. Noorena läheb ta sageli lohutust otsima metsast, veel enam veest (järvest). Ta animalistlik seotus loodusega on küll lõtvunud, enamasti teadvustamata ja säilinud vaistliku ühtekuuluvustundena. Traditsiooniline maailm ja sõjajärgne ühiskond vastanduvad, kuid Ainu kuulub mütoloogilise maailma ligidusse ega märkagi paljusid tsivilisatsiooni märke. Mida edasi, seda jõhkramalt sekkub tsivilisatsioon Ainu ellu. Ainu esimene mees Karla on sõjast tulnud, metsanurga elu kulgeb talupojaelu traditsioonilises rütmis, kolhoosidest ainult räägitakse. Ainu teine mees Jakap on kolhoosi esimees ja Ainu peab minema lüpsjaks kolhoosi karjalauta. Ent väljaspool kodu toimuv elu jääb Ainule võõraks. Ometi poetub aja märke Ainu maailma üha enam. Mõnest ta kuuleb, teised hakkavad ta maailma lõhkuma. Ta kuuleb, kuidas räägitakse kosmosesse saadetud koerast. Ta sigitab lapse mehega, kes osutub kehvaks meheks, kuid tähtsusetu pole asjaolu, et see mees on partorg,

kes kasutab oma mõju ja saab Jakapi asemel esimeheks. Ainu ei saa enam sünnitada kodus, vaid peab minema haiglasse. Lapsed kasvavad ja võetakse temalt ning pannakse erikooli, et saaksid kohustusliku keskhariduse. Ainu lapsedki sobituvad halvasti ühiskonda, tunnistavad pigem kogukondlikke tavasid, lähevad pahuksisse tsiviliseeritud eluga. Uus aeg ja selle kombad ei too midagi head.

Rasketel hetkedel sõuab Ainu paadiga üle järve ja läheb soo peale. Paat on kirjutatud avara semantikaga kujundiks. Ta viib lahku ja toob kokku, sümboliseerides vahemaa ületamist *seal-* ja *siinpool* oleva vahel. Just paadiga tulevad ja lähevad enamasti ka need kolm meest, kel on tähendus Ainu elus. Siiski on paat kujundina mõneti laialivalgus ja ambivalentne. Tema tähendust peab alatasa meelde tuletama. Peab kinnitama, et paat on Ainule ja ta lastele niisama oluline kui ta mehele Jakapile hobused. Seetõttu on ka ühe hobuse nimi Paat.

Ka hobustel on Ainu jaoks tähendus. Romaan algabki Ainu unenäoga neljast hobusest. See unenägu predestineerib Ainu saatuse. Neli meest on Ainu elus: Karla – *vana kromu*, Jakap – *helle pruu-nakas*, Heino – *hakk hopõn oll' tyhmä kaemisega*, Ain – *nelläs traavsõ ymbretsyryri*. Seda unenägu meenutab Ainu korduvalt. *Ainull tull' jälleki müilde uni hobõstõst. Säält oll' ky'ik alanu pääle* (lk 69).

Teine korduv kujund on *muna*. Muna söömise tähenduslikkust rõhutab korduv viitamine sellele. Kui mardisandid kohtavad Ainu juures Heinot ja Ainul *muna pitsü peon katski*, on sel ka sümboolne

tähendus. Kui Ainu noorem poeg Toivo, kel on anne nagu ta isal Ainilgi naistele rõõmu valmistada, naise juures maha lastakse, siis *muna viirdü lavva päält alla ning läts' katski* (lk 129). Kalev lööb venna mõrtsuka maha *nii et kolp vajju lohku ku keedet muna kuur* (lk 143).

Saatust võtab Ainult need, kellega tal on hea. Seegi on määratud. *Kiä tuu jätt' tä kyikaig ütsindä, kos tuu um, kiä tuu um?* (lk 117). Aga vastust ei ole. Kui Ainu oli noor, juhatas teda Karla, sealt, kuhu ta läks, kui surm ta Ainu juurest viis, või lohutas järvevesi, laskumine algolekusse. Nüüd on ta vana. *Ja järv laksat' lainidõga nii äreväde, niguq olõs tä jäänüq*. Traditsiooniline maailm mureneb, lõhutuna tsivilisatsioonist, kuid Ainu maailma ei kuulu eksistentsiaalne eimiski. Kirjanikule jääb õnneliku sõlmituse võimalus. Kogu Ainu elu on olnud ringkäik. Suguvõsas on ennegi olnud lapsega tüdrukuid. Ka Ainu tütar Hele saab juhtumisi käima peale ja toob ilmale poja – Tennüse. Pool sajandit on möödunud kui viiv. Ainu koduks on Tennüse-nimeline talu, mida tulevad kaema õigusjärgsed omanikud. Ja Ainu lapselaps Tennüs viib paadiga sõitma talu pärijate tütre Rooski. *Kyik tedä sõidutanuq paadimeheq umma no ärq koolnuq. Sjoov parvõga tull' no tagasi, saq kaeq* (lk 152). Nii valitseb predestinatsiooniseadus. Kõik teod on ette määratud ja neist antakse teada unes või mitmete märkide kaudu. Midagi ei saa küll ära hoida, kuid ette määratud saatust on kergem taluda.

Mida kindlamad on väljakujunenud reeglid, seda suurem on žanri ajalooline slepp ja seda kergem on sellesse takerduda. Kauksi Ülle ei takerdu kordagi. Võib-

olla õige pisut päris romaani lõpus. Ent seda veidi naiivset õnneliku lõpu võimlust annab mitmeti tõlgendada. Ring on täis ja algab uuesti. Esindades ehedat lõunaeesti maailmataju, pakub "Paat" eesti postkolonialistliku romaani suurepärase näite.

EVE ANNUK

Naisi nagu ilmasambaid...

Juhtusin ETV-st nägema saadet, kus Kauksi Ülle tutvustas oma uut raamatut "Paat" kui seksuaalsust avameelselt kujutavat, suisa pornograafilist teksti. Meelde jäid ka autori sõnad, et selleteemalise raamatu kirjutamine võttis peaaegu ära soovi sama asjaga reaalses elus tegelda. Muidugi tundus taolise rõhuasetusega raamatut tutvustus müügile orienteerituna: eelduses, et seksuaalsuse kujutamine müüb, on tubli annus lugejaga manipuleerimist. Umbes samamoodi esitleb ennast ka pornokirjandus, ainult selle vahega, et erinevalt ilukirjandusest ei pretendeeri ta kunstilisusele. Kauksi Ülle "Paati" on aga raske tõlgendada kui pornokirjandust, isegi kui autor seda sooviks – tekst lihtsalt käib oma radu. Sest ainuüksi asjaolu, et raamatus kujutatakse seksuaalsust üksikasjalikumalt kui eesti kirjanduses üldiselt tavaks, ei tee tekstist tingimata pornograafilist teksti (nii nagu kulinaarsete üksikasjade ja söömise rikkalik kujutamine tekstis ei muuda seda veel kokaraamatuks). Õigupoolest on lähimineküliku (enese-)tsensuur olnud see, mis nii kaua on säilitanud eesti kirjanduse suhtelise "seksuaalse karskuse", samas kui kas või näi-

100 VAATENURK

teks Põhjamaade kirjanduses on seksuaalsuse eksplitsiitne kujutamine ammu läbi-proovitud võte. Et see Eestis ikka veel teatud elevust tekitab, viitab pigem ühiskonna ja kultuuri varjatud konservatiivsusele, mis aeg-ajalt esile mullistub, ning neile peidetud pingetele, mis valitsevad traditsioonilise ja kaasaegsema kunstikäsituse vahel.

"Paat" on tegelikult üsna maalähedane tekst – sõna otseseski mõttes, sest raamatu keskmes on maaelu kujutamine. Ja kujutata ei ole sugugi Euroopasse pürgiv ja tehnoloogiliselt arenenud taluelu (kuigi praeguse aja eurodiskussioone silmas pidades võiks ju ka sellest rääkiv kirjandus olemas olla), vaid hoopis lähimineküliku pained, sotsialismiajastu raskel käsitsitööl põhinev elulaad. Poolteisesajale leheküljele on mahutatud aeg sõjajärgsest kolhooside loomisest kuni tänapäevase omandireformi poolt tekitatud pingeteni, talude tagastamiseni. Kõike seda kujutatakse peategelase Ainu elukäigu kaudu – raamatu alguses on ta noor, kuueteistkümneaastane tütarlaps, lõpulehekülgedel vana naine. Nende piirdaatumite vahele mahub Ainu naise-elu algus, laste saamine, oma mitme mehe kaotamine, lõpuks ka poja kaotus ja lapselapse süünd keset Võrumaa loodust ja karme inimsuhteid, keset elu halastamatut julmust. Või õieti – meeste varane surm, joomine, õnnetult hukkumine, purjuspäi üksteise mahanottimine on elu tavaliseks koostisosaks sellel ääremaal, kus meestele ei saa kindel olla. Nii ongi Ainu selleks naisalgeks, kes peab kõigele vaatamata püsima jääma ja oma lapsed üles kasvatama, ka siis, kui mehed ta ümbert kaovad: *Kyik tedä*

sõidutanaug paadimeheq ummaq no ärq koolnuq (lk 152).

Teksti lineaarselt jutustavat, realistlikku stiili võimendab veelgi murdekeele kasutamine, mis lisab arhailist hõngu. Samas tekib vastuolu murdekeele arhailise värvingu ja raamatu kujunduse (kaanepildi) vahel, mis eeldaks hoopis teistsugust sisu ja võiks sobida pigem tõesti kaasaegsele pornoromaanile. Arvata on, et ka kaanekujundus on mõeldud peibutuseks: kui palju siis võru keelt valdavaid lugejaid ikka on, nii tulebki otsida võimalusi lugejaskonna (ostjaskonna) suurendamiseks. Ja kuigi raamatus kujutatakse ka Ainu seksuaalseid läbielamisi, ei jää need tekstis peamisena kõlama. Kauksi Ülle ajab ka siin, selles raamatus, ikka oma Võrumaasja, ja isegi seksi kujutamine ei suuda seda taotlust varjutada.

On teisigi eesti kirjanikke, kelle teoseid on seostatud pornograafilise kujutamisiisiga. Heaks näiteks on siinkohal Enn Nõu "Koeratapja", millest vastavasisulisi katkendeid avaldas kunagi ajakiri "Maaja". Ometi ei saa ka "Koeratapjat" taandada sellele ühele plaanile, pigem on huvitav jälgida, kuidas ja milliste taotlustega pornograafilist võttestikku on kasutatud. Heino Kiige romaan "Mind armastab jaapanlanna" on küll rohkem armastusekeskne, peab oluliseks ka füüsilise armastuse kujutamist, ent distantseerub selgesti pornost, määratledes end erootikana. Sedalaadi suuna kaudsema edasiarendajana võiks näha Valev Mirtemi tantrist-

likku erootikakäsitlust. Kauksi Ülle lisab neile meheliikele seksuaalsusekäsitlustele oma, naiseliku(?) variandi, seostades seksuaalsust tingimatult viljakusega, laste saamisega. Ainu ei janune mitte ainult seksuaalse rahulduse, vaid mehe seemne järele (peaaegu kõik seksistseenid raamatus lõpevad mehe seemnepurskega), et nagu maaema lapsi kanda. Viljakusele viitavad ka paat, nuga jm selletaoline sümboolika. Aga, irooniline küll, kas ei ole äkki selles naise himus mehe seemet edasi kanda peidus hoopis mehelik seksuaalsusekäsitlus, tuttav juba Aristotelese aegadest?

Kui võrrelda "Paati" Kauksi Ülle eelmise raamatuga "Säng", siis hakkab silma erinevus autobiograafilisuse määras – "Sängis" oli see varjamatult esil, "Paat" aga pretendeerib rohkem "ilukirjanduslikkusele", fiktsionaalsusele, vähemalt ei ole asjasse pühendamatu lugeja jaoks autobiograafilisus enam nii selgelt äratuntav. Samas sobitub ka "Paat" üsna hästi Kauksi Ülle kirjanikuimidžiga, nende ootustega, mida ollakse harjunud ta tekstidega seotama: realistlikkus, maaelu kujutamine, murdekeele kasutus, naisteema, ehk siis sellega, mis peaks moodustama kirjaniku kaubamärgi. Kas nüüd tuleks siia lisada veel üks aspekt, seksuaalsus?

P. S. Tegelikult poleks üldse paha, kui Eestis mõni ehtne pornoromaan kirjutataks. Vähemalt oleks, millest mõõtu võtta.

KAUKSI ÜLLE

Miskid nii keeba

BERNHARD VIIDING. TÄHE TÜDRUK. Laulud 1995. Tallinn; Tartu, 1998. 96 lk. Hind 45 kr. BERNHARD VIIDING. LAEV KAINDLUS. Teine laulude raamat. Vanu äälestama ning uusi tegema akatud 1995. Tallinn, 1998. 96 lk. Hind 44 kr.

Eesti paikkondlike keelte kasutamine luules ulatub tagasi regilaulude aega, kui iga laulik laulis ka mujalt kuulnud laulu oma sõnadega. Kirikuga toodud kirjaski tähendati luulet üles paikkondlike keeltes. Nii on Kristjan Jaak Peterson mulgi mõjutustega, Oldekop seevastu Põlva kihelkonna sugemetega, ehkki tookord oli olemas ka ametlik tartu keel. Paikkondlik keel ei kadunud kirjandusest ka ärkamisajal ja pärast seda (Hurda luuletused, Räppo laulutekstid, Lattik jpm) ega Eesti Vabariigi ajal (Adson, Adamson, Jaik), see viidi kaasa pagulusse (Kolk, Lindsaar) ja säilis ka okupeeritud Eestis (Lättemäe, Baturin, Iher). (Näited puudutavad ainult Lõuna-Eestit, sest neid jälgi olen ise ajanud, teisi mitte.)

Viimased kümme aastat on toonud peale poliitilise iseseisvuse kaasa ka paikkondliku keelelis-kultuurilise ärkamise. Nii on suurenenud paikkondlike keelte kasutamise ilukirjanduses (võrukeelse näitekirjanduse teke, noorte luuletajate – Rahman, Ruitlane, Kuningas – esiskogud, Mari Vallisoo idamurdeline looming), ilmunud on võru aabits ja lugemik ning hakatud neid koolides tarvitama, Võru Instituudi kooliõpetajate täiendkoolituse seminaril tegi Arne Merilai ettepaneku

mitme paikkondliku lugemikuvariandi loomiseks ja esitas näitena võru kirjandusõpiku kava (artikkel on avaldatud ka *Õpetajate Lehes*).

Kui viibisin 1997. aasta suvel seminaril Urjalas, tõesid seal soomegi kriitikud, et seoses Soome eurostumisega pöörduvad kirjanikud vastukaaluks üldeuroopaliku kultuuri tulekule rohkem oma kodukandi pärimuse ja kõnepruugi poole. Ilmselt on ka elavnemine meil niisugusest oma identiteedi teadvustamisest põhjustatud.

Luulekeel on kujunenud inimese loitsudest, mis hõimule või muule lähikonnale ühised, ja seetõttu on minu jaoks eriti loomulik, et iga eesti luuletaja luuletab oma kodukandi sõnade ja kujunditega. Eesti peaks olema paikkondlike keele- ja kultuurikogukondade liit. Seni ent on lõunaosariigid keelelis-kultuuriliselt lindpriiseisundis. Nagu Läti liivi kultuuri finantseerib samas mõõdus kui üht elevanti, nii on ka võru kultuuriga Eestis. Praegu on küll moodustatud valitsuskomisjon Lõuna-Eesti kultuuri säilitamiseks ja arendamiseks. Ühe ametliku keele kehtestamine koos vastava järelevalvega aga on tegelikult soodustanud ja tagant õhutanud inimeste sallimatust ja võõrastust vaba keeletarvituse vastu, ka murrete vastu.

Mul on olnud sellise sallimatuse põhjusi raske mõista. Omal ajal tüdinesin eesti luulest kiiresti ja veetsin ülikooliaastad peamiselt regilaule lugedes ja hiljem lauldes. Enamasti, näiteks Tedre antoloogias, olid eri paikkondade üheteemalised laulud esitatud koos ja nii võisingi üht teemat või motiiviarendust jälgida paljude kihelkondade keeli. Eesti luule tundus selle kõrval nii üksluine. Ehkki hilisemal

vaatlusel nägin, et sealgi on üht-teist paikkondlikku varjatud kujul alles. Näiteks nn Visnapuu koolkond, rida lõunaestsi sõnu ülddeestikeelses luuletuses: “Panen üska oma pää, ema sina oled hää” (minu konstrueeritud näide). Või siis tänapäevane Contra-fenomen: kirjalikus tekstis ei saa aru midagi, et võru luule, küll aga suulisel ettekandel, kui tugevate sõnalõppudega (*tahat, lähät*) muutuvad poolriimid täisriimideks.

Võin küll mõista inimese ehmatust, kui räägitakse kõvasti mõnd talle võorast murrakut. Sattusin kord mulgi seltsi peole, kus mulgi keeles kõneldi ja õnnitleti, ning tundsin samuti midagi sellesarnast. Nii et võisin isegi aru saada, kust oli tulnud mõnede inimeste tigidus võrukeelsete raadiosaadete vastu: olukord teravdas valvsust ja enda võõrana tundmist ning järelikult lõhkus turvatunnet, sünnitas pahameelt ja soovi keelata ning vältida. Üheks mu ülikooliaegseks lemmikluuletajaks aga oli Hendrik Adamson ning teda lugedes ei tundnud ma mingit võorastust.

Bernhard Viidingu luulest on mul keeruleine kirjutada tavapärase mõttes retsensiooni – tegemist on ikkagi sõbranna isaga, kellega olen isiklikult tuttav. Ka ei ole ma selle paikkonna kirjandusega eriti tegelema (lähimaks kokkupuuteks jääb, et arvustasin kunagi Hiiumaalt pärit Pent Puulaane raamatut “Ranna Ingel”). See-eest olen Jursi külas suvitanud, nii et natuke ikka tunnen neid paiku. Olin lugenud ka Bernhard Viidingu mõningaid varem ajalehes ilmunud luuletusi, aga polnud eriti süvenenud. Nüüd raamatute juurde asudes selgus juba lugemise algul, et see on väga minu maitse järgi luule, ei

mäletagi tükk aega nii tugevat luuleelamust. Miks see luule mulle meeldib?

Ilmselt on selle taga kergendustunne, et võrulased ei harrasta rõhutatult oma paikkondlikul keelel rajanevat kultuuri üksi (saarlased liitlastena vabadusvõitluses olid hinnatud juba muinasajal!). Saare luule ilmumine ja ka näiteks Sünteri Sassi asutatud Saaremaa rahvaluule asutus liisavad kindlust.

Peale keele on tähtis ka luuletuste meel. Tegemist on maarahva meesteluulega. Kahest hästi kokku pandud luulekogust esimesse on jagunud armastusluuletused, teise mere- ja Saaremaa-luuletused. Esimene raamat mõjub nagu kimp maakeelseid palveid ja kannab tagasi iidsetesse aegadesse, kus oli üldlevinud praegu alternatiivseks tunduv mõte, et teise ilma lahkunutega saab – mitte just rääkida, aga *suhelda* (ei leia siia paremat eestikeelset sõna). Teine raamat on lõbusama ja uljama sisuga, mille kohta kehtib Madis Kõivu Jaigi kohta kirjutatu, et tõsisest asjast tõsiselt rääkida on tsurr.

Bernhard Viidingu luule viib maarahva meelestadvuse maailma ja see on meeldivalt tervistav elamus. Samasse maailma on viinud ka näiteks Aleksander Suumani, Hando Runneli, Kivisildniku või Contra tekstid. Runneli tekstid aga on liiga kurjad ja haiglased, et neid lõpuni nautida. Kivisildnik vigurdab ja sõnum on krüptitud – ta katab seda vormide ja kujunditega, et see haavatav maailm välja ei paistaks. Contra ja Suuman on vahetumad ja sellele alusele kõige lähemal.

Bernhard Viidingu tekstid esitavad rahvuspsühholoogia ja etnograafia seisukohalt usutava maailmamudeli, kuid nagu

Suumani ja Contragi puhul ei ole see ometi mitte museaalne, vaid tänapäeva luule. Moodsa Contraga ühendab Bernhard Viidingut ka kaverite loomine (ta autoriõhtul Legendis lauldi maha enamik Saaremaa-ainelisi rahvalikke laule – aga Bernhard Viidingu sõnadega).

Eriti “Tähe tüdruk”, nagu öeldud, mängib iidsetel teadvusekihtidel. Tähenaluslik on isegi raamatu kaanevärv, sest valdavalt kollased triibud kooti leinaseelikule. Juba avaluuletuses pöörduetakse maarahva jumalate poole: “tamme alla ma põlita palvesse / elu aaks so kõrvas jae valvesse / täna jumalaid armastuse eest”. Sealsamas põimuvad rahvaluulepäraseid linnukujundid täiesti loomulikult tänapäevaste automarkide nimetuste jms-ga: “sünni valged ergud ellad / lähvad nad / luige kõrvas luik /.../ tule mäe kõma kumas / sööstvad nad / Buicki kõrval Buick /.../ ane päävad ane reas / koarna päävad teiste seas” (lk 84). Nii lisandub ajamõõtmele teine telg ja luule maailmanägemine pole korraga enam iidne ega moodne, vaid igavene.

Loodan, et nende raamatute luuletusi lauludena käibelega lähevad, kooli ja kodulooraamatutesse jõuavad ning järgijaid leiavad.

HANNU OITTINEN

Elo “V” ehk tühjade lehekülgede võlu

ELO VIIDING. V. Tuum, Tallinn, 1998.
+47 ja -47 lk. Hind 77 kr.

Kuninganna Elo V luulekogu eelmäng hakkab pihta “halbade” luuletustega, järgnevad “keskmised”, siis “head luuletused”. Tuleb välja, et just nii ongi! Lugeja kiidab autori ettepaneku heaks – ja satub lõksu: “heade luuletuste” osa koosneb tühjadest lehekülgedest.

Need leheküljed tuletavad tahes-tahtmatult meelde Sass Suumani lühikest, aga sisult kaalukat luuletust “Mida ma tean Hollandist? “ – seal järgneb pealkirjale tühi lehekülg. Samuti kui selle tähendusks pole ainult nali – sest me ikka teame Hollandist midagi –, nii on ka “V” autori võttega. Tal on olemas võimalus kirjutada häid luuletusi. Aga ta ei kasuta seda võimalust ära, vihjab, et ei ole suuteline seda tegema. See jälle on mõnes mõttes pettus, sest luuletusteks saab ikkagi pidada ka tühji lehekülgi. Samas on tühjad leheküljed ka “luulevälised”, mõjuvad lugejale nagu kalendrimärkmiku tühjad leheküljed või värviraamatu pildid – kirjuta ning värvi ise!

Mida ma tean Elo Viidingust? Kui uskuda “Eesti kirjarahva leksikoni”, siis tema kogumikus “Laeka lähedus” (1993) domineerib teadlikum mängulisus (kui esimeses kogus “Telg”, 1991). Algul öeldust on juba selge, et ka “V” on väga mänguline raamat. Või: mängulisus varjab mõningaid EV poolt loodud luuletusi. Aga mis on mäng? Härra Lotmani sõnutsi

on see "seaduspäraste ja juhuslike protsesside teatav taasloomine". Midagi, kus "hälve muutub eriti tähenduslikuks". Jah, loomulikult – kuidas muidu saaks rääkida luuletusena millestki, mida üldse olemas ei ole, näiteks tühjusest.

Peab ka aru saama, et autoril on hirmsasti lugejat vaja, sest üksinda mängida ei saa. Lugemisel ei tohi iseennast uskuda, vaid tuleb meeles pidada, et sisemine autor viib lugejat pidevalt ja sihilikult eksiteele kuskile tõlgendusterägastikku. See ongi normaalne ning ootuspärane nähtus mängus, kus on teised reeglid kui normaalses elus. Hälvet on vaja, et lugejat eksitada; mängu on vaja, et luuletused luuletusteks saaksid, et nad ei jääks liiga isiklikeks. Hälve ja mäng teenivat sama funktsiooni – luuletuste efektiivsust.

Äkki sisemine autor valetab? Ei, mäng ei ole valetamine, sest mängu kohta ei saagi eriti öelda, et ta oleks tõene või väär. Me ei saa öelda, et "Meie kooli" õpilaste nimekirjas mainitud Karl-Marx Sinimägi oleks "väär". Seda mitte, aga ega ta "tõene" ka ei ole. Ta alles hakkab eksisteerima autori ja lugeja mängus, kui lugeja on jõudnud raamatus küllalt kaugele ehk leheküljele -20. Mis veel hullem, tema olemasolu võib osutuda püsivaks. Nii nagu me räägime Tootsist ja Teelest, Vargamäe Indrekust, Antti Rökkast, Buck Mulliganist ja Gustav Aschenbachist, on ka Karl-Marx Sinimäel võimalus meie maailma igaveseks rikkuseks saada ning seejuures hakata tähendama midagi väga tähendusliku ehk lausa suuremat. Me kiidame selle Sinimäe olemasolu mängult heaks, aga samas teeme ta päriselt omaks.

Mängu huvitavus seisneb asjade liigen-

damises. Kui me jõuame leheküljelt -47 leheküljele +0, teatab "Tsentraalsõna" nähtamatu sõnastaja seal lugejale, et kellegi "teile" ei lähe korda käesoleva luulekogu alapealkirjad. Peale juba mainitud luuletsükli(te) on need: "Meie kool", "Kõiketalletav tolmuimeja", "Lily", "Disident", "Meteoroloog", "Kolm viimast".

Kuigi nad korda ei lähe (kui nüüd ikka uskuda seda tsentraalsõnastajat), juhtub lugeja ajus ikkagi midagi. "Meie kool" tuletab meelde üht arvuti konfiskeerimise lugu, "Lily" ei jää Marleenita, "Kõiketalletavasse tolmuimejasse" on paigutatud autori kõik ülejäänud luuletused ja nii edasi. Aga kuna "kordaminek" selle tsentraalsõnastaja arvates võib-olla ei tähendagi seda, et lugejale lihtsalt kargavad mingid asjad pähe, ei jää meile, lugupeetud *hypocrite lecteur*, muud üle kui söimata mainitud tüüp läbi ning harida teda info-ga, et tal pole üldse mingit pistmist sellega, mis meie nende luuletustega teeme.

Puudu jääb vaid sellest, et ta jutlustaks, et me loeme seda raamatut kuidagi vales-ti!

Kas "V" on hea raamat? Küsimus on pisut nõme. Aga kuna ka mängud kas on mängijatele huvitavad või mitte, siis seegi raamat kas tõmbab tähelepanu endale või mitte. Minu jaoks on EV mäng huvitav, järelikult raamat on hea.

"V" nimeks on lihtsalt V. Peale sõnamängu tahetakse siin uhkustada sellega, et autor on avaldanud enne juba neli luulekogu ja et ta niimoodi lülitub ilusti eesti naisluuletajate lõpmatusse hulka. Pärine kavatsus kõigi oma hälvete ja mängudega on tal ikkagi peita seda tõsiasja, et nagu

eesti naisluuletajatelgi on ta kogumik puhas armuühenduse kirjeldus. Lõpuks on kõik selge: kena mäng, aga autor ise jäi lõksu.

ENE-REET SOOVIK

Usu ja kaalutluse kaleidoskoop

JEANETTE WINTERSON. KIRG. Inglise k tlk Kätlin Kaldma. Varrak, Tallinn, 1998. 144 lk. Hind 112 kr.

David Lodge on Jeanette Wintersoni "Kirge" arvustades tähendanud, et teoses pöörduakse tagasi romantilise traditsiooni juurde, mis tegeleb harjumatuga, ületab teadaoleva piire ning kannab lugeja puhtkujuteldavale territooriumile. Teisalt on seesugust allumatust argitegelikkuse kammitsatele seostatud just realismi-mõistega, ehkki nihestatud tähenduses, mille see termin omandab sõnapaaris "maagiline realism".

Puhtinglise kirjanduses ilmneb viimane eredaimal kujul naisautorite loomingus, krestomaatiliseks nimeks Wintersoni kõrval – või enamasti ees – oleks Angela Carter, kelle samast "Iirise"-sarjast tuttav "Õhtud tsirkuses" küllap "Kirele" heaks ettevalmistavaks sammuks oli. "Kire" järelsõnas on mainitud Carteri raamatu ühisjooni Wintersoni järgmise romaaniga, ent "Kirelegi" jagub konkreetsemaid kokkupuutepunkte "Õhtutega..." – lisaks ühisele, muinasjuttu ajalooliste olude ja tõikadega segavale paradigmale, mis ammutab ainest müüdist, legendist ja teistest kirjandusteostest.

"Õhtud tsirkuses" laseb reaalsel ja üle-

loomulikul põimuda 19. sajandi viimasel aastal, "Kire" imetabased sündmused on niisama täpselt dateeritud tolle sajandi algusaegadega, leides aset Napoleoni sõjakäikude aegses Euroopas. Muinasjutuline on Napoleon isegi, legendaarse kujuna nagu siinmail ehk Kaarel Kaheteistkümnnes või Peeter Suur seisab ta faktilise ja fiktsionaalse piiril. Omal ajal on Napoleoni kujutatud nii irratsionaalselt/romantiliselt kui ka klassitsistlikult/ratsionaalselt – nagu "Kirgki" meenutab, maalib teda David, nimetades ta pead täiuslikult roomalikuks (lk 35). Ratsionaalsuse ja irratsionaalsuse valdkondi inimeses ja tema ümber kompab ka Winterson.

Geograafiliselt seisab romaani keskmes pragmaatikute labürintjas linn Veneetsia, mis jääb leige, süstematiseeritud Prantsusmaa ning kesk lund ja jääd põleva Venemaa vahele. Napoleoni vägede marss talvisele Venemaale joonistab paralleeli tsirkuseringreisiga Carteri romaanis, lääneliku mõistusparaga korraldatud armeed ja otserööpmeil kihutavat rongi ootab mõlemal puhul häving. Carteril väljuvad muinasjutusündmused Venemaal peategelase pajatusest, milles neid on võimalik kahtluse alla seada, ning hakkavad aset leidma raamatu tegelikkuses. Wintersoni Venemaa elab läbikäimises loodusvaimudega, sügavas usus ning uskumatus ohverduses. "Moskva on kuplite linn, väljakute ja jumalakummardamise linn, kauniks ehitatud. Ma tõepoolest nägin seda, koraks. Kuldsed kuplid süttisid kollaseks ja oranžiks ja inimesed olid läinud" (77), kommenteerib üleiniimlikku leegitsevat usku Napoleoni kokapoiss prantslane Henri, kelle elus pole olnud mingit tuli-

sust ja kes ometi on soovinud olla püha mees ning lasta tulle hüpates oma pattudel põleda.

Veneetsia kirikud, milles jumal istub sarikatel ja pilkab kuradit (69), seevastu on inimestele peesisklemiseks; lisaks ilmuvad ja kaovad nad omatahtsi nagu muugi ses linnas. "Igal pool leidsin ma kirikuid ning mõnikord tundus, et ma leidsin sama väljaku, ainult teistsuguste kirikutega. (...) Ainus mõistuspärane paik selles linnas on avalik park ning isegi seal tõusevad udusel ööl neli sünget kirikut ja matavad enesete alla mändide rügemendid," leiab Henri (101). Veneetsia, mis Bonaparte'i poolt planeeritud pargi ratsionaalse kesta all omapäi pulbitseb ja kasvab, ongi Wintersoni peamine mängumaa. Selles nõiutud linnas tunduvad kõik asjad võimalikud olevat (69), sest pragmaatiku seisukohast, nagu seda on Wintersoni lestjalgne veneetslanna Villanelle, on imetegude eitamisest mõttekam neid katseliselt järele proovida ja aktsepteerida. Kangelannagi osas võib tõmmata paralleeli Carteriga, kelle tiibadega tsirkuseartist Fevversil on Villanelle'iga mõndagi sarnast, alates füüsilisest normivälisusest kuni iseseisva, häbitult rehkendava ellujääjaiseloomuni. Ka Carteri teosest teosesse korduval mitmekesisel ebarditegaleriil on "Kires" oma mahendatud vaste: Henri sõjasõbrad kääbus Domino ja liigterava silmanägemise eest ametist tagandatud vaimulik Patrick.

"Veneetsias peab inimene üles äratama oma usu. Uskudes on kõik võimalik," leiab Villanelle (47). Usu olulisust ennustab juba teose – tõlkes paratamatult ahenenud – pealkiri, mis tegelikult suisa pühakirja puudutab: *The Passion* tähistab ju ühtlasi

otseselt Kannatuslugu. Ühisjooni Önnistegijaga leiab kummagi jutustaja puhul, kelle kaudu lugu meieni jõuab. Kihlveo kaotanuna annab Villanelle end võitnud sõdurile ristilöödu poosis, käed kõrvale sirutatud, ning kõnnib kanalite veel (63–64). Henri leiab uusaastaöö missal peopesalt armulauakarika märgid. "Kas need on siis minu pühad märgid? Kas ma veritsen iga surma pärast ja elan iga surma läbi?" (42). Samas on teda õpetanud preester talle lapsepõlves öelnud, et Napoleon võib olla tagasi tulnud jumalapoeg, kes tuleb tule ja mõõga, mitte rahuga (20). Oma kirgede ja kannatuste risti kannavad nad kõik.

Piiblitunne rangelt religioosse kasvatuse saanud Winterson läbi ja lõhki, ehkki on tunnistanud, et tegemist oleks nagu maonahast kohvritega, mis tänapäeval asjatult tähelepanu köidavad ja mida on raske endaga kaasas tarida. "Kirg" on läbi põimunud nii Vanast kui Uuest Testamendist, lisaks Jeesusele ja Neitsi Maarjale ilmuvad naistemees Simson ja Jumalalt kutse saanud Samuel.

Ülesehituselt aga meenutab romaan, ehkki äraspidisel kujul, pigem Henri lapsepõlvepreestri seest õõnsat piiblit, milles too kaardipakki hoiab. Pühakirjalike kujundeid ja keelt sisaldav "Kirg" jaguneb neljaks peatükiks otsekui kaardimastideks, mis võimaldavad teatavate erinevustega korduda samadel elementidel, teos on kaleidoskoopiline segu korduskujunditest, mida on segatud, jagatud ja tõstetud. Nii mõndagi kirjakohta romaanis võib lugeda teose enesepeegeldusena: "Kirg on magusam kui võtta seda üksikosade kaupa. Üha uuesti laiali jaga-

tuna nagu elavhõbe, siis alles viimasel hetkel kokku kogutud” (55).

Lisaks Wintersoni tekstile on tükeldatav ja kildudena ümberpaigutatav ka tema inimkeha. Kui Carteri puhul tuleb kehaosade teisaldatavust ette klounide meeletustes või, kaudsemalt, dubleerimisena tegelaste mehhaaniliste nukkversioonide näol, siis Winterson ei sea sellele piiranguid. Terve keha võib toimida või tajuda ositi, näiteks osalevad suudlustes ainult huuled (55). Samas võivad üksikud elundid või jäsemed kehast lahkuda. Juudi noormees Salvadore hoiab oma südant emailkarbis (88), Villanelle'i süda aga läheb sootuks kaotsi ning leitakse kapi-põhjust särgi sisse keeratud kruusist (108), rinnakorvi tagasi paigutamiseks tuleb see pingutuse saatel alla kugistada. Kehaosade eraldamine võib olla ka vägivaldne: Villanelle'i abikaasa süda lõigatakse noaga kehast välja (115); külmast ja näljast hullunud sõdurid söövad omaenese käsi (75); tükeldamise läbi surma mõistetud mänguri kätest saab kasiino seinakaunistus (85); hiljem aga tunduvad need olevat üle kolinud Henri vangistusse määranud advokaat Pierole, kellele tema imeilusad valged käed nagu ei saakski õigusega kuuluda (124).

Eraldiesinevad või -vaadeldavad ihuliikmed on piisavalt estetiseeritud, et mitte tekitada lihakarsti efekti. Venemaa talvest läbi kaevudes vaatab Henri oma külmunud käsi, otsekui polekski need talle kuuluvad tundlikud kehaosad: “...vaatasin, kuidas mu käed tõmbusid punasest valgeks, valgest imeilusaks meresiniseks, milles veenid muutuvad peaaegu purpurseks, peaaegu anemoonivärvi” (91). Pu-

nane ja sinine on keha värvid, väljalõigatud südame ja ka Prantsuse armee kahu-riliha värvid: “Me oleme valged, meil on punased ninad ja sinised sõrmed. / Trikoolor” (10).

Inimese esinemist n-ö tükati võib täheldada ka nt T. S. Elioti varase loomingu linnapiltides. Ning tõepoolest, teine alustekst, millele “Kirk” korduvalt viitab, on Elioti luulelooming – üsna ootuspäraselt fragmentaarne ning religiooniga seotud, ehkki Lodge'i viidatud romantilisusele eeldatavasti vastanduv ning pealegi üpris misogüünne. Romaani liidetud tsitaadid-allusioonid lahknevad küll Paul-Eerik Rummo tõlgetest, mistõttu seostamine eesti keeles nii otseselt ei toimi, ent inglise keeles on luuletaja kohalolu tuntav.

“Kire” viimane osa, “Kaljurüngas”, kannab originaalis sama pealkirja nagu Elioti kiriklik näitemäng “The Rock”. Kolmas, “Allanullitalv”, tuleneb pisut teisenenuna “Nelja kvarteti” viimasest osast “Little Gidding”. “Venemaa pakane on ettekujuteldamatu allanullitalv,” ütleb Henri (74). “Kus suvi on, see kujuteldamatu / nullpunkti suvi?” esitab küsimuse “Little Gidding”, mis hiilib sisse ka Villanelle'i monoloogi lõppu. “Jäätumise ja sulamise vahel. Armastuse ja meelegeite vahel. Hirmu ja seksi vahel on kirk” (69) kõrvutub luuleridadega “Hingemahl võib biseb / sulamise ja jäätumise vahel” ning “Õõnsate meeste” kordustega “Ihalduse ja spasmi / vahele / võime ja olemasolu / vahele / olemuse ja põlvnemise / vahele / langeb Vari.”

Elioti esimese kvarteti, “Burnt Nortoni” ajakäsitlus: “Aeg, mis on, ja aeg, mis on möödas, / on ehk mõlemad olemas

tulevas ajas / ja tulev aeg selles, mis möödas. / Kui kogu aeg on koguaeg olemas, / siis on kogu aeg lunastamatu” peegeldub arutluses “Tulevikku ennustatakse mineviku pealt ja tulevik on võimalik ainult tänu minevikule. Ilma mineviku ja tulevikuta on olevik poolik. Kogu aeg on igavesti kohal ja nii on kogu aeg meie” (57). Ja Villanelle’i mõtisklus ihadest vabanemise üle – originaalis on redeliks taeva ja maa vaheline Jaakobi redel – “Oma unenägudes rabeleme me mõnikord ihade ookeanist tormiredelit mööda üles sinna korrapärasesse paika. Siis inimeste hääled äratavad meid, ja me upume” (67) saadab ülevalt tagasi langenu samasugusesse surma nagu üpriski kirevaba “J. Alfred Prufrocki armulaulu” lõpetus: “... kuni inimhääled äratavad meid, ja upume.”

Samuti viitelise Carteri jutumaailma

lopsakusega võrreldes on Winterson siiski rangem ja piiritletum. Lõpulehekülgedel jõuab seni teisi tekste endasse imenud “Kirg” kriitilise momendini, mil iseennast tsiteerides näidatakse ära võimalus, et järgnev hakkab toitu saama juba sama teose varasematest lehekülgedest: Henri hakkab ise oma päevikut üle lugema ja tsiteerima, teatades: “Ma jätkan kirjutamist, nii et mul alati oleks, mida lugeda” (141). Ellu seda võimalust siiski ei viida ning hermeetilisse eneseküllasusse romaan keerlema ei jää. Ometi tõukub teos ilmselt pigem kultuurist kui natuurist, meenutades oma lihvitud läbikomponeerituses rohkem teadlikult püüatud prantsuse parki kui romantikute metsikut loodust. David Lodge’i tähelepanekust hoolimata ei tarvitse “Kirge” ehk siiski läbinisti romantiliseks pidada.

KALEIDOSKOOP

PRIIDU BEIER

Läti kunstisügis Tartus

Nõukogude ajal tuli riiklikel kunstimuseumidel kohustuslikus korras tutvustada vennasvabariikide kunsti. Loomulikult pöörati siis Eestis pilk kõigepealt lõunasse lätlaste ja leedulaste poole. Eriti just läti kunstil on mitmeid ajaloolisi ühisjooni eesti kunstiga ja seetõttu sattus möödunud kümnendil Tartu Kunstimuseumi näitusesaalidesse ka mõni läti kunstnik, nagu Janis Pauljuks või Janis Madnis.

Mingit üldpilti läti viimase paarikümne aasta kunstist pakub ka Matti Miliuse erakogu, millest on Tartus tehtud mitmeid ülevaatenäitusi. Kahe läti tänapäeva kunsti suurnime näitused eelmisel sügisel Tartus väikeses Legendi galeriis olid samuti Matti Miliuse poolt kureeritud. Eesti ajakirjanduses vaikiti need näitused täiesti maha ja seepärast on ehk põhjust neist siin tagantjärelegi juttu teha. Meil valitsevale soome kunstimallile pakkusid lätlased ometi alternatiivi. Soomlasi võime küll puhtast südamest armastada, aga lätlastega käsib meil ühte hoida terve mõistus ja ühine ajalooline saatus. Lõpuks andis Koidulagi jah-sõna hoopis lätlasele Michelsonile.

Läti kunstisügis algas septembris Ilmars Blumbergsi graafikanäitusega ja lõppes detsembris suletud Miervaldis Polise repromaalide ja joonistuste näitusega. Mõlemad mehed on läti "keskmise", nõukogude ajal kunstikarastuse saanud põlvkon-

na tipptegijad. Nendeta pole läbi saanud ükski viimase aja läti kunsti ülevaatenäitus Läänes ega Idas.

Eesti kunstipublikule on ilmselt tuntum ILMARS BLUMBERGS (1943), kes on saanud 1989. aastal Tallinna graafika-triennaali Grand Prix'. Blumbergs on võitnud auhindu ka varasematel Balti vabariikide plakati- ja stsenograafiatriennaalidel. Blumbergs on väga laia ampluaaga meister. Ise peab ta end tagasihoidlikult eelkõige lavakujundajaks ja ongi teinud umbes 50 lavakujundust, peamiselt Adolf Šapiro sõna- ja Riia Ooperiteatri muusikalavastustele. Eestis on ta kujundanud Juhan Viidingu lavastuse Aleksandrs Čaksi luule ainetel "Mängi, pillimees!". 1999. aasta sügisel tahab ta koos vene lavastaja Juri Ljubimoviga tähistada suure teatriprojektiga Jeesus Kristuse 2000. sünnipäeva Riia Ooperiteatris. Viimasel aastakümnel on Lätis suurt tähelepanu äratanud ka Blumbergsi kolm suurejoonelist raamatukujundust: Hesiodose poemidele "Tööd ja päevad" ning "Teogoonia" ja läti 60. aastate põlvkonna luuletaja Imants Ziedonise lüüriliste mõttefragmentide kogumikule "Epifaanid". Muide, epifaania tähendab jumala ilmumist mingi elusolendi kujul, kristluses mõistetakse selle all Jeesus Kristuse sündi inimesena.

Eelneva põhjal võiks oletada Blumbergsi kunsti tugevalt religioosset põhja. Aga jumal seda teab, Legendi galerii näitusel, mis oli kunstniku esimene perso-

naalnäitus Eestis, valitses aegade algusele omane metafüüsiline tühjus. Tegemist oli kõige minimalistlikuma kunstiprojektiga, mida olen Tartus näinud.

Ekspositsioon koosnes seintele riputatud pisikestest puutahvlikestest, mille süüdi oli vaevuaimatava pliiaatsiga täiendatud, galeriiruumi põrandal ja seintel võis näha veel sama napis vormikeeles väikegraafikat. Blumbergsi viimase aja firmamärgiks näib olevat ühel jalal seisev paisutatud kummipall-rinnaga meesfiguur. Sellest grotesksest ja kummalisest siluett-kujust on ta teinud ka terveid galeriiruumi täitvaid monumentaalseid teiseid. Tartus olid tal kaasas ainult pisifiguurid.

MIERVALDIS POLIS (1948) tuli läti kunsti Blumbergsiga ühel ajal – 70. aastate alguses, kuid tema kunstikeel on hoopis avatum, minakeskem ja epateerivam. Sel ajal tõi Polis läti kunsti fotorealismi, mida ta on irooniliselt kõrvutanud stalinistliku sotsrealismiga. Polis ongi jäänud truuks noorpõlve iroonilisele ja mänglevale kunstilaadile, pole muutunud “tõsiseks” kunstnikuks nagu meie Ando Kesküla või Andres Tolts.

Legendi väljapanek tutvustas tema kummastavaid kunstifantaasiasid 17. sajandi okultsete kujundite, Vermeeri ja Davidi krestomaatiliste maalide ja sajandivahetuse fotodega. Tema lemmiknipiks on oma autoportree lisamine mõne maali reproduktsioonile või arhitektuursele fotole.

Nii võib kohata noort Miervaldist juba 1970. aastate algul ühe Veneetsia arhitektuurile pühendatud prantsuskeelse raamatu lehekülgedel ringi rändamas. Selle seeria efektseima tööna tundus Davidi maali

“Bonaparte Sankt Bernhardti mäekurul” reproduktsiooni täiendamine Miervaldis Polise pronksja kujuga, mis on ilmunud Bonaparte'i tagajalgadele tõusnud hobuse ette.

Miervaldis Polise egotsentriline isiksus on sünnitanud “Egocentrs'i”, mis annab juba 1976. aastast välja samanimelist kunstiordeeni. Ordeni on seni pälvinud vaid 13 välismaa kunstisuurust – Miervaldis Polist toetavate tegude või omaenda egotsentriliste kunstisaavutuste eest. Kolmeteistkümnendaks “Egocentrs'i” ordeniga autasustatud isikuks sai eestlane Matti Milius, kellele ordeni näituse avamisel Polise enda käega rinda kinnitati. Lätlastest on Polisel kavas esimesena “Egocentrs'i” ordeniga autasustada president Guntis Ulmanis, aga alles siis, kui too presidendiametist loobub.

Läti kunstisügist käis Tartus septembrikuus avamas praegune Läti juhtiv kunstikuraator HELENA DEMAKOVA. Tema loengut läti kaasaegsest kunstist tuli Tartu Ülikooli humanitaarainete majja kuulama auditooriumijagu noort publikut. (Eestlaste silmis pidid lätlased olema praegu kõige sümpaatsem rahvas, kinnitavad viimased sotsioloogilised uurimused.) Demakova kuulub Läti Sorose Fondi juhatusse ja on kureerinud mitmeid sealseid suurprojekte. Andris Škele valitsuse ajal oli see sarmikas noor daam Läti peaministri kunstinõunik ja eelmise aasta sügisest sai tast Škele juhitud Rahvaparei saadik Läti parlamendis.

Oma loengu juhatas Demakova sisse komplimentidega leedu kunsti ja eesti kunstikriitika (Sirje Helme, Ants Juske, Reet Varblane) aadressil. Läti kunsti rah-

vusliku stiili rajajatena tõi ta välja sajan-divahetusel töötanud Vilhelms Purvitise ja Janis Rozentalsi. Tänapäeva läti kunstis pidas ta mõjukamaks kolme suunda: metafoorne stiil (I. Blumbergs), konstruktivism (M. Argalis) ja hüperrealism (M. Polis).

Läti metafoorset stiili on ühelt poolt mõjutanud poola sürrealism, teiselt poolt aga läti rahvalaulude neljarealistide dainade ülimalt kontsentreeritud maailmanägemisviisi. Blumbergsi pidas Demakova Anselm Kieferi paralleeliks läti kunstis. Metafoorset stiili esindavad kujukalt ka Aija Zarina tööd.

Läti kunsti eripära nägi Demakova eeskätt vormi ja värviga mängimises, millele liitub poeetiline maailmapilt. Eesti kaasaegne kunst (Leonhard Lapin, Raul Meel, Jaan Toomik) tundus talle hoopis ratsionaalsem ja sedavõrd külmem. Leedu kunstis nägi ta eelkõige katoliiklikku müstikat ja sellest lähtuva ekspressiivse tundemaailma avaldumist.

Eesti kunsti silmapiiri pidas ta hetkel siiski laiemaks, sest läti kunstis puudub Mare Tralla mõõtu feminism, seal pole avalikku *gay*-kunsti ja näha pole ka etniliste minoriteetide kunsti. Demakoval on valminud ülevaade kaasaegsest läti kunstist, mis pidi raamatuna ilmuma aastavahtuseks, nii läti- kui ingliskeelsete paralleeltekstidega.

Suurematest Läänes toimunud näitustest rõhutas Demakova eriti 1988. aastal Lääne-Berliini Kunsthales toimunud 23 läti kunstniku näitust, mis avas läti kunstile tee Euroopasse.

Näib, et läti kunst on leidnud paremat vastuvõttu just saksa kultuuriruumis, kuid

ka USA-s, kus on saja tuhande liikmeline läti immigrandide kogukond. Juba 1990. aastal korraldasid lätlased Riias läti kunsti maailmanäituse, kus esinesid nii kodu- kui välisläti kunstnikud. (Eestis on organiseeritud seni vaid väliseesti kunsti näitus Tallinnas.) 1998. aastal tööd alustanud Läti Kultuurkapitalilt on loota lisatuge ka kujutatavale kunstile.

Edasi keskendus Demakova loeng peamiselt 1993. aastal loodud Läti Sorose Fondi näituste ja seal esile kerkinud kunstnike nn uue põlvkonna tutvustamisele. Pikemalt analüüsis ta Olegs Tillbergi ja Gints Gabransi kunstiprojekte.

OLEGS TILLBERGS kuulub Demakova meelest poeetilise ja metafoorse kunsti esindajate hulka, kuigi on tuntuks saanud oma tehnikalistlike installatsioonidega. Neis on ta kasutanud nii tühje värvipangesid kui ka lennukeid ja helikoptereid, mis sümboliseerivad minevikku vajunud nõukogude suurtööstust. Tillberg sai esimesena 1994. aastal soomlaste asutatud Läänemere regiooni ARS Fennica kunstiauhinna ja sellega kaasas käinud 200 000 marka. Ta on esinenud ka Sao Paulos.

Mõnikord ühendatakse Tillbergi looming koos Leonardis Leganovskise omaga ka sots-arti mõiste alla.

GINTS GABRANSI näitustest tõstis Demakova esile kaht: suitsukonidest tehtud eksponaatidega "Suitsetada või mitte suitsetada", mille pealkiri oli laenatud Renoiri filmist, ja Riia Börsihoones klaasvitrinides demonstreeritud kulinaarset näitust pitsadest, salatitest jne "Kunst pole selleks, et seda süüa".

Viimase näituse taiesed jõudsid kahe-

nädalase lahtiolekuaja jooksul kattuda soliidse hallituskorraga.

Lõpuks rääkis Demakova mõnedest 1997. aasta kunstitsensuuri juhtumitest Lätis. Esimene politsei sekkumist vajanud juhtum oli seotud lõuendile kleebitud Extasy tabletiga, mida demonstreeriti kunstinäitusel.

Teine juhtum oli seotud Oscar Wilde'i "Salome" lavastuse ja lavakujundusega, kus Ristija Johannest oli kujutatud seksmaniakina ja kasutatud kujunduses *sex-shop*'i atribuutikat.

Noor lavastaja kaotas oma töökoha. Kolmanda, Sorose Fondi "Ooperi"-projekti raames toimunud intsidendiga seoses tunnistas Demakova aga, et oli Fondi juhatuse liikmena ka ise olnud kahekümneaastase modellist naiskunstniku töö eksponeerimise vastu. Noor daam oli püüdnud teha nalja lätlaste kirjandusklassiku Janis Rainise kulul, aga oli kasutanud selleks ühe vanema põlvkonna skulptori Kunstifondist laenatud Janis Rainise portreeskulptuuri ilma autori käest luba küsimata. Ta oli eksponeerinud Rainise portreed ironilises kontekstis riidega kinni kleebituna. Nali oli tekitanud protesti ka paljudes läti kunstnikes.

Peale Demakova hoogsat ja faktiküllast loengut jäi ainult kahetseda, et seni pole Eestisse jõudnud ühtki suuremat ülevaate- näitust läti kaasaegsest kunstist.

MAREK TAMM

Pariisi kiri. Talvine raamatuhooaeg

Novembri kirjanduspreemiate jagamise ning märtsi rahvusvahelise raamatumessi (*Salon du Livre*) vahele jääv talvine raamatuhooaeg möödub Pariisis võrdlemisi rahulikult.

Jõulud saabuvad siin pea märkamata, põhjustamata suuremat elevust raamatupooides.

Tänavune talv ei toonud endaga kaasa ka märkimisväärseid "kirjandusafääre"; inertsist jätkusid vaibuvad vaidlused Houellebecq'i ja Bourdieu ümber, nende kõrval kujunes pressis vaieldamatuks lemmikuks võimsat poliitilist *come back*'i sooritav DANIEL COHN-BENDIT, 1968. aasta üliõpilasrahutuste liider, kes juhib prantsuse roheliste valimisnimekirja lähenevatel Euroopa parlamendi valimistel. Cohn-Bendit on valimiste künnisel maha saanud ka mitme teosega (peamiselt intervjuuraamatud), millel paistab olevat üksjagu menu.

Näib, et 1998. aasta oli prantsuse kirjastajatele üldiselt edukas, ajalehtedes ilmunud statistika näitab läbimüügi suurenemist ning taskuraamatute jätkuvalt suurt menu.

Üldine tendents paistab samas olevat väikekirjastuste väljasuremise või liitumise suunas, üha suurema osa raamatutest üllitavad viis-kuus kirjastusgiganti (Gallimard, Hachette, Seuil...), nende osaks langeb ka enamik kirjandusauhindadest ja pressis tähelepanust. Suurkirjastuste käibed annavad välja korraliku töösusettevõtte mõõdu, näiteks planeerib

Gallimard'i kirjastus 1999. aasta käibeks 1,2 miljardit franki (*Le Monde*, 12. 02. 1999).

Philippe Sollersi "Tiigriaasta"

Märkimaks lähenevat sajandivahetust otsustas kirjastus Seuil 1990. aastal paluda kümnel prantsuse kirjamehel pidada aastapäevad päevikut, nõnda et nende päevamärkmete abiga moodustuks mosaiiklik ülevaade sajandilõpu vaimuelust. Alates 1991. aastast on ilmunud niisiis juba kuus päevikukõidet, teiste seas on olnud võimalik lugeda näiteks ajaloolaste Michel Winocki (1991) ja Jacques Julliard'i (1995), kirjanik Françoise Giroud' (1993), filosoof Edgar Morini (1994) jt päevaraamatut. 1998. aasta pävikupidamine usaldati kirjanik Philippe Sollersile ja see ilmus trükis juba käesoleva aasta veebruaris.

PHILIPPE SOLLERS on olnud juba aastakümneid prantsuse kirjanduselu värvikamaid figure, kelle teod ja teosed aga Eestis pole veel seni suuremat tähelepanu pälvinud.¹ Kunagisest avangardajakirja *Tel Quel* liidrist, kirjanduslikust eksperimentaatorist ja prantsuse intellektuaalse kogukonna *enfant terrible*'ist on nüüdseks saanud etableerunud kirjanduspatriarh: ajakirja *L'Infini* juht, *Le Monde*'i püsiautor ning Gallimard'i kirjastuse võtmefiguur.

Sollersi läinud aasta päevik, "Tiigriaasta" (*L'année du tigre. Journal de l'année*

1998; pealkiri viitab autori Hiina-kiindumusele), on kindlasti väljapeetum ja vaoshoitum kui suurem osa lugejatest salamisi lootis. Siit ei leia ei arvetediendamist vaenlastega, sissevaateid kirjarahva köögipoolde ega paljastusi autori pere- või armuelust. Kolmandiku päevikust haarab enda alla jooksvate päevasündmuste kommenteerimine (Lewinsky afäär on siin mõistagi esikohal), teine kolmandik koosneb Sollersile lähedaste autorite (Rimbaud, Céline, Heidegger...) tsitaatidest ning ülejäänust saame esmajoones teada, kuidas kirjanik töötab – enamik sissekandest lõppevad märkega: "Õhtul: romaan" vms. "Tiigriaastale" lisab diskreet-sust seegi, et kaasaegseist on nimepidi mainitud ainult vähesed, üldjuhul on tegemist X-de ja Y-tega. Abikaasa Julia Kristevagi on peidetud nimelühendi J. K. taha; viimasest saame peamiselt teada, et tal on valmimas uurimus Hannah Arendtist.

1998. aasta märkis Sollersile eeskätt raamatu "Imetusväärne Casanova" (*Casanova l'admirable*, kirjastus Plon, 1998) ning romaani *Passion fixe* (pole veel ilmunud) kirjutamist. Selle põhitöö kõrvalle mahtusid mõned reisid (eeskätt Veneetsiasse, autori südamelinna), üks film, paar ühiskondlikku väljaastumist, ajakirja *L'Infini* toimetamine, mitmed intervjuud ajakirjanikele jms. Lennukalt kirjutatud päevik on Sollersi austajatele tänuväärne kingitus, laiemale lugejaskonnale on selle tähendust raske ülehinnata.

¹ Ainsa näitena tema mahukast loomingust on ilmunud aastate eest antoloogias "Prantsuse novell" (Tallinn, 1973) lühike tekst "Reekviem", mida on muuseum novellikski võrdlemisi raske pidada, kuna see kujutab endast järelehüüdu varalahkunud sõbrale.

Uute ja vanade filosoofide tüli

Viimane aastakümme on olnud tunnista-
jaks olulistele ümberkorraldustele prant-
suse filosoofilisel väljal. Perifeeriasse on
surutud suur kogus kirjasõna, mida
1960.–70. aastatel innuga loeti (Althus-
ser, Deleuze, Derrida...), varjust on välja
toodud ridamisi kõrges eas või juba lah-
kunud filosoofe (Ricoeur, Levinas, Janké-
lévitch...), tsentrisse on tüürimas terve
plejaad nooremapoolseid esseiste (André
Comte-Sponville, Luc Ferry, Alain Re-
naut...), kelle tekste tosina aasta eest po-
leks keegi julgenud väga tõsiselt võtta:
tegemist on valdavalt juhustega heaks ja
õnnelikuks eluks Jumala-vabal ajastul, mis
ammutab oma aimest väga mitmekesisest
filosoofilisest pärandist (Konfutsiusest
Kantini).

Muutused pole toimunud muuseas,
mõne aasta jooksul on produtseeritud
terve rida poleemilisi "isatapu" tekste.
Esimeseks ja olulisemaks võib pidada Luc
Ferry' ja Alain Renaut' 1985. aastal ilmu-
nud raamatut "1968. aasta mõtteviis",
mis kantiaanlikult aluselt põrmustab ar-
mutult kõik eelmise põlvkonna mõtlejad
(Foucault'st Derridani).² Trükisõnast va-

hest suuremgi kaal on "vanade" filosoofide
kukutamisel olnud mängida meedial:
meelsasti end kaamerate ees avavad ka-
rismaatilised "uued" filosoofid³ on suu-
remad rünnakud ette võtnud just tele- ja
raadiostuudiotest, levitanud oma sõnumit
suusõnaliselt.

Nüüdseks on uus plejaad moraalifilo-
soofe võtmepositsioonid juba endale haa-
ranud: neile usaldatakse üha kõrgemaid
ameteid, neid kohtab ülepäeva tele- või
trükipildis, nad avaldavad ridamisi teo-
seid, mida haaratakse lennult: André
Comte-Sponville'i "Väike traktaat suur-
test voorustest" (*Petit traité des grandes
vertus*, kirjastus PUF, 1995), Luc Ferry'
"Inimene-Jumal ehk Elu mõte"
(*L'homme-Dieu ou le Sens de la vie*, kir-
jastus Grasset, 1996) ning samade auto-
rite hiljutine kahasse kirjutatud kiriteos
"Uusaegsete tarkus: kümme küsimust
tänapäevale" (*La sagesse des modernes:
dix questions pour notre temps*, kirjastus
Robert Laffont, 1998).

Kuid näib, et pole nendegi kuningriik
tuhandaastane, kostmas on esimesi tõ-
sisemaid kriitilisi häáli, mis on pälvimas
üha ulatuslikumat toetust ajakirjandusväl-
jaannete poolt. Usun, et filosoof

² Raamatule ilmus paar aastat hiljem järg, mis ajendatuna 1986. aasta õpilasrahutustest aren-
dab mõningaid väiteid ning vastab kriitikutele: L. F e r r y, A. R e n a u t, 68–86. *Itinéraires
de l'individu*. Paris, 1987.

³ Ei pea siin silmas 1970. aastate lõpul esile kerkinud "uusi filosoofe" (*nouveaux philosophes*),
nagu Bernard-Henri Lévy või André Glucksmann, kes säilitasid vaatamata kõigele siiski ti-
heda sideme eelmise põlvkonna filosoofidega (Lévy oli Althusseri õpilane, Glucksmann aga
endine maoist). Meediat armastavad küll nemadki. Mõistagi on visandatud skeem "uute" ja
"vanade" filosoofide tülist lihtsustav, 1960. aastatel esiletõusnud filosoofe on kritiseeritud ka
teistelt alustelt, näiteks analüütilise filosoofia pinnalt (Jacques Bouveresse, Vincent
Descombes).

DOMINIQUE LECOURT'i uue aasta hakul ilmunud raamat "Haledad mõtlejad" (*Les piètres penseurs*, kirjastus Flammarion) märgib kujunevas suhtumises teatavat pöördepunkti. Teose üldiseks taotluseks on selgitada tänapäeva noortele 1968. aasta põlvkonna ideaale. Konkreetsemalt püüab Lecourt, endine Althusseri õpilane, kummutada "uute" filosoofide lihtsustavat kriitikat, juhtida tähelepanu nende teoste naiivsusele ja kitsale haardele ning visandada alternatiive prantsuse filosoofilise mõtte arenguks.

Iseloomustamaks 1990. aastatel esilekerkinud filosoofe pakub Lecourt välja mõiste "haledad mõtlejad" (*les piètres penseurs*), eristades neid nii viisi sõnamänguliselt 1960. aastate filosoofide põlvkonnast, keda André Glucksmanni järgi tavatsetakse nimetada "mõtlejad-õpetajad" (*les maîtres penseurs*).⁴ Lecourt'i arvates on "haledad mõtlejad" suutnud mõne aastaga hüljata suurema osa traditsioonilistest filosoofilistest püüdlustest, taandades need lihtsameelsetele ja tühjadele mõistetele ning probleemidele. "Haledad mõtlejad" püüavad, Lecourt'i silmis, rahvale selgitada, kui suurepärase asi on headus ning kui laiduväärne kurjus, kui kasulik on armastada ja kui kahjulik vihata.

Lecourt'i raamatu ilmumine annab märku, et 1960. aastate filosoofiline pärand pole Prantsusmaal lõplikult prügikasti heidetud. Samas on kõigi Lecourt'i argumentidega raske nõustuda, nii nagu ta heidab "uutele" filosoofidele ette eelmise põlvkonna mõtlejate meelevaldset ühtesidumist, võib talle endalegi pahaks

panna eriilmeliste ja -tasemeliste tekstide naeruvääristamist *in corpore*; viimaste seast võib leida mõndagi lugemisväärsset (mõned Luc Ferry' raamatud näiteks).

Barthes ja Bourdieu revisited

Albin Micheli kirjastus üllitas jaanuarikuu esimestel päevadel kaks tähelepanuväärset raamatut, mis esitavad pädeva sissevaate vastavalt Roland Barthes'i ja Pierre Bourdieu mõtteilma.

Esimene, "Barthes'ist Balzacini" (*De Barthes à Balzac. Fictions d'un critique, critique d'une fiction*, 1998) on kahe nimeka kirjandusteoreetiku, prantslase CLAUDE BREMOND'i ja ameeriklase THOMAS PAVELI ühistöö, kus luubi alla on võetud Barthes'i raamat "S/Z" (1970). Mäletatavasti seisneb viimane Balzaci võrdlemisi vähetuntud jutustuse "Sarrasine" detailses analüüsis ning on Barthes'i esimene "poststrukturealistlik" uurimus.

"Barthes'ist Balzacini" jaguneb kolmeks osaks. Esimene, Thomas Paveli poolt signeeritud peatükk määratleb "S/Z"-eelist ja -aegset Barthes'i prantsuse kirjandusteoreetilise mõtte ja intellektuaalse ajaloo kontekstis, püüdes selgitada Barthes'i lahtiütlemist strukturalismist ning teaduslikust kirjandusuurimisest subjektiivse, naudingu-printsibiist lähtuva "lugemise" kasuks.

Teine, Claude Bremond'i kirjutatud alaosa kujutab endast "S/Z'i" kriitilist vaatlust, selles leiduvate vastuokstuste ja

⁴ A. G l u c k s m a n n, *Les maîtres penseurs*. Paris, 1977.

ebakõlade väljatoomist ning Barthes'i erinevate narratiivi-koodide eristamisel põhineva uurimismeetodi üsnagi veenvat lammutamist. Kolmandas peatükis on autorid mestis välja pakkunud omapoolse lähenemise Balzaci jutustusele, mis püüab kontekstuaalse analüüsi kaudu selgitada "Sarrasine'i" kohta ja tähendust Balzaci loomingus tervikuna. Peab tunnistama, et selline asjade esitus, kus kõigepealt põrustatakse kellegi varasem analüüs, mille asemele pakutakse uus, teksti tegelikku tähendust avav käsitlus, ei tundu läbinisti veenev. Kui autoritepaar väidab uurivat seda "mida tal [Balzaci – M. T.] oli öelda, mitte seda, mis meile meeldiks, et ta oleks öelnud", siis eeldab see autoriintentsiooni vahetut tundmist, mis jääb paratamatult kättesaamatuks taotluseks.

Bremond'i ja Paveli raamatu üldisemaks paatoseks võibki pidada üleskutset tagasi pöörduda kirjandusteksti tähenduse uurimise juurde, puhastada tolmu alt probleem autoriintentsioonist ning suhestada see lugeja rolliga – ühesõnaga, taas ausse tõsta "poststrukuralismi"-eelsed kirjandusuurimise põhimõtted ning otsida neile vastuseid ühe kogemuse võrra rikkamana.⁵ Kui palju on sel üleskutsel järgijaid, näitab tulevik.

Prantsuse sügisese raamatuhooja ülevaates juhtisin tähelepanu Jeannine Verdès-Leroux' võrdlemisi õnnestunud kriitilisele essele Pierre Bourdieust. Pelgalt mõned kuud hiljem ilmus müügile LOUIS PINTO raamat "Pierre Bourdieu

ja sotsiaalse maailma teooria" (*Pierre Bourdieu et la théorie du monde social*, 1998), mis püüab vastukaaluks kriitikutele tähelepanu juhtida Bourdieu loomingu suurusle ja originaalsusele. Louis Pinto, võrdlemisi tuntud prantsuse sotsioloog, kes on kirjutanud põneva raamatu Nietzsche retseptioonist Prantsusmaal⁶, analüüsib Bourdieud viimase enda meetodite järgi: esimeses osas visandatakse Bourdieu intellektuaalne trajektoor 1950.–60. aastate kontekstis, järgmistes esitatakse detailne ülevaade tema teooria tuumterminoloogias (rõhuasetusega kahel: *habitus* ja väli) ning viimaks piiritletakse ja eksplitseeritakse ta poliitilisi vaateid. Etteruttavalt olgu öeldud, et see viimane osa on teoses nõrgim – autoril on seal raskusi kirjeldava ning õigustava positsiooni eristamisega. Raamat tervikuna kujutab endast Bourdieu apoloogiat, Pinto ei esita teose jooksul pea ühtegi kriitilist küsimust, vaikimisi aktsepteeritakse kõik Bourdieu eeldused ja järeldused; kuid see kiindumusega kirjutatud tekst on teostatud pädevalt ja taiplikult ning kujutab endast minu hinnangul seni sobivaimat sissejuhatust Bourdieu sotsioloogilisse süsteemi.

Pinto hinnangul on Bourdieu suurim panus sotsioloogiasse sümboolse dimensiooni rõhutamine ühiskondlikus elus, mida ta nimetab Bourdieu "sümboolseks revolutsiooniks". Suurema osa oma tödest on Bourdieu pühendanud mitmete selliste sümboolsete struktuuride nagu

⁵ Sarnase üleskutse leiame ka läinud aasta kevadel ilmunud Antoine Compagnoni tähelepanuväärsest raamatust "Le démon de la théorie. Littérature et sens commun" (Paris, 1998).

⁶ L. P i n t o, Les Neveux de Zarathoustra. La réception de Nietzsche en France. Paris, 1995.

haridus, kunst, kirjandus, filosoofia... sotsioloogilisele analüüsile ning näidanud "sümboolse kapitali" keskset rolli inimes-tevahelises suhtlemises.

Le Goff 75, Lévi-Strauss 90

Läinud aastalõpul täitus ümmargune arv Jacques Le Goffi ja Claude Lévi-Straussi sünnist. Kumbki nimi ei vaja ilmselt enam lähemat tutvustust;⁷ üks on tänapäeva tähtsamaid ajaloolasi, teine aastasaja suurimaid etnolooge.

Le Goffi 75. sünniaastapäeva puhul andis Gallimard'i kirjastus välja mahuka köite (ligi 1400 lehekülge!) tema valitud töid üldpealkirja all "Teistsugune kesk-aeg" (*Un autre Moyen Age*, 1999), mis hõlmab neli varem ilmunud raamatut ning mõned seni avaldamata artiklid. Esimesele köitele peaks peagi järgnema teine, mis koondaks ühiste kaante vahele autori ülejäänud tähtsamad kirjatööd. Lisaks sellele ilmus samalt kirjastuselt Jean-Claude Schmitti ning Jacques Reveli koostatud pühendusteos "Ajaloolane-inimsööja. Jacques Le Goffi ümber" (*L'ogre historien. Autour de Jacques Le Goff*, 1999)⁸, mis ei ole tavapärase akadeemiline *Festschrift*, mille saatuseks on

tolmukogumine kusagil raamatukoguriiu-lil, vaid elavat *hommage*, kus kõrvu int-tiimsete sissevaadetega Le Goffi "ateljees-se" leiame uue allikmaterjali põhjal läbi kirjutatuna suure osa Le Goffi elu jook-sul paelunud teemadest. Lisaks seitsme-teistkümnemele artiklile sisaldab raamat Le Goffi tööde enam-vähem täielikku biblio-graafiat.

Mõlemat mainitud raamatut esitleti juubilaril pidulikult vastuvõtul tema "ko-duülikoolis" Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociale'is 19. jaanuaril. Kohale oli kogunenud suur osa Pariisi intellek-tuaalide koorekihist ning mitmeid kollee-ge üle ilma. Le Goff, kes oli äsja parane-nud raskest haigusest, astus üles lühike-se autobiograafilise etteastega, talle sekun-deerisid pühendusteose koostajad.

Lévi-Straussi 90. juubel möödus raa-matuturul pea märkamatu; ilmus vaid ajakirja *Critique* erinumber, kus kümme-kond autorit võrdlemisi vaimutulult vaevad etnoloogi elu ja loomingu mõningaid tahke. Ajakirjanumbri pidulikuks üleand-miseks toimus Collège de France'is kitsa ringi koosviibimine, kus Lévi-Strauss pi-das väikese improviseeritud sõnavõtu, mida tasub siinkohal osaliselt tsiteerida: "Montaigne ütles kunagi, et vanadus ka-handab meid iga päevaga nõnda, et surma

⁷ Le Goffi kohta vt *Vikerkaar* 1998, nr 5/6. Varraku kirjastuselt peaks loodetavasti lähiajal ilmuma Lévi-Straussi autobiograafiline teos "Nukker troopika" ning Le Goffi raamat kesk-aegsetest rahavahetajatest – "Raha ja elu"; mõlemad tõlketeosed on varustatud seni avalda-mata intervjuudega. Kirjastus Kupar valmistub välja andma Le Goffi üht peateost "Keskaegse Euroopa tsivilisatsioon".

⁸ Teose tavatu pealkiri viitab ühele Marc Blochi fraasile tema raamatust "Ajalo apoloogia": hea ajaloolane on sarnane muinasjutu inimsööjale; haistes inimese lõhna, teab ta, et seal on tema saak.

saabudes saab viimane inimesest endale ainult veerandi või poole. Montaigne suri viiekümne üheksa aastasel ning ta ei saanud kogeda seda äärmist vanadust, mis on minu osaks praegu. Selles kõrges eas, milleni ma ei arvanud kunagi jõudvat ning mis kujutab endast üht mu elu huvitavamat üllatust, tunnen ma end justkui purustatud hologrammina. See hologramm pole enam terviklik, kuid see-eest, nagu see kehtib iga hologrammi puhul, säilitab selle iga osa pildi tervikust. Nõnda

leidub minus praegu üks tegelik mina, mis on ainult veerand või pool inimesest, ja virtuaalne mina, mis säilitab veel elavana idee tervikust. Virtuaalne mina visandab uue raamatu kavandi, asub organiseerima peatükke ning sõnab tegelikule minale: “Sinu ülesandeks jääb asi lõpule viia.” Ning tegelik mina, kel puudub selleks jõud, vastab: “See on sinu asi. Sina näed ainsana tervikut.” Mu elu kulgeb praegu sellises väga veidras dialoogis.”⁹

⁹ Lévi-Straussi kõnet tsiteerib mälu järgi oma artiklis “Claude Lévi-Strauss et ‘l’hologramme brisé’” Roger-Pol Droit (*Le Monde* 29. 01. 1999). Lisaks *Critique*’ile märkis Lévi-Straussi juubelit raadio France Culture, lastes kolmel pühapäevaõöl järjest eetris kõlada aastakümnete eest lindistatud raadiovestlust Georges Charbonnier’ ja Lévi-Straussi vahel, kus peamiseks jututeemaks oli kunst ja selle tähendus traditsioonilistes ühiskondades. Vt G. C h a r b o n n i e r, Entretiens avec Claude Lévi-Strauss. Paris, 1961.

VIKERGALLUP

Eesti kirjandus 1998

Vähe, häbemata vähe oli noid noori arvustajaid, kellele küsitluse mängureeglid lubasid tänavu Vikergallupi saata. Küsitud sai 16-lt, vastas 15.

Neli kriitikut pidas parimaks 1998. aastal ilmunud uudisraamatuks eesti ilukirjanduses KALEV KESKÜLA luuletuskogu "VABARIIGI LAULUD" (kirjastus Tuum), kaks – Peeter Sauteri jutukogu "Kogu moos", ühe hääle pälvisid Jaan Kaplinski luuletuskogu "Öölinnud, öömõtted" ja Aare Pilve luuletuskogu "Päike ehk päike" ning terve esinduslik rida romaane: Andres Ehini "Seljatas sada meest", Kauksi Ülle "Paat", Kaur Kenderi "Iseseisvuspäev", Jaan Krossi "Paigalend", Madis Kõivu "Kalad ja raamatud" ("Studia memoriae 4"), Olev Remu "Haapsalu tragöödia 1" ja Toomas Vindi "Kunstnikuromaan".

Esikraamatutest eelistas kuus vastajat KAUR KENDERI romaani "ISESEISVUSPÄEV" (kirjastus Täht), kolm häält said Marko Kompuse luuletuskogu "Koirohusein" ja Kirsti Oidekivi luuletuskogu "Tigudele" ning ühe Arne Merilai luuletuskogu "Merlini aare" ja Olavi Ruitlase luuletuskogu "Inemise sisu"; üks arvustaja ei teadnud ainsatki pürgamisväärset debüütraamatut nimetada.

MART VELSKER:

Paari-kolme kuuga on läinud üldisesse käibesse küsitlus 1998. aastast kui tõsisest

proosa-aastast. Arvatavasti võib sellest välja lugeda küllalt pikaajast ootust, mis algas Tode "Piiririigi" aegu ja kinnistus Ehlvesti raamatudebüüdiga kolme aasta eest. Nüüd tekkis esimest korda üle pika aja olukord, kus proosa andis põhjust kõnelemiseks mitme autori ja raamatu näol, üksikud rahva lemmikud ja vaenlased leidsid endale äkki tugeva tagala. Isenesest ei toimu mingit luule-proosa maavõistlust, ka siis mitte, kui kirjandusteadvus muudab oma vaatamissuunda. Miski ei räägi ju luule langusest, jätkus tulvamist NAKi, Erakkonna, Huma jt firmamärkide alt. Oli kena olemist luules, vähemalt üks tähelepanuväärne kammpäkk, ja eriti palju neid, kes ilmselt hakkavad veel edaspidi kirjanduses midagi tähendama. 1998. aastal taastatud Betti Alveri debüüdiauhind valis välja Kirsti Oidekivi raamatu "Tigudele", aga jagas tunnustust ka Lauri Sommeri "Laurilale". Luulest räägiti ikka. Peeter Sauteri "Lauakõne" dramaatiline vastuvõtt märgib ka midagi – ilmselt rohkem kirjanduselu jõuvahekordade ning vähem teksti suhtes.

Sauteri tekstiline jõud koondus jutukogusse "Kogu moos" – vahest kõige proosalisemasse raamatusse möödunud aastal. See, et Sauter kirjutab endiselt suurest ja poeetilisest mittetoimumisest, ei ole eriti määrav, ja ka tema poeese võetakse jutuna. Võimalus kogeda luulet proosa kaudu hakkas mind tegelikult huvitama mitmel juhul – miks mitte lugeda Jaan Kaplinski või Kalev Kesküla just sel viisil. Või

miks mitte hakata edaspidi lugema Kauksi Ülle värsse tema romaani "Paat" taustal.

Proosas oli nii üllatusi kui etteaimata-vaid naudinguid – viimast minu jaoks eriti Sauteri ja Kõivu abiga. Kauksi Ülle raamat oli üks meeldivatest üllatustest. Ta algatas korraga kaks asja – võru kirjandus sai endale esimese tõsiseltvõetava romaani ja ettekujutus Kauksi Ülle tekstidest teise näo. Teine algatus tuli debüüdiga: Eestis pole olnud eriti sage see, et autori esimene raamat on tugev ja peaaegu et tavatu proosateos. Kaur Kenderi "Iseseisvuspäeva" tugevus on kas või seegi, et ta suudab lugejat vedada sisseelavasse lugemisse, ilma et kirjutaja ise distantsti teksti ja tegelastega kaotaks. "Iseseisvuspäev" on iseseisvusmanifest, olgugi et ma Kenderi innukasse austamisklubisse päriselt ei kuulu.

Kindlasti paneb südame arütmiliselt põksuma arusaamine, et proosa tulevik ei ole enam üksnes noorema keskea vihases haardes. *Loomingus* ja *Vikerkaares* käis vilgas jutuvestmine, ilmus NAKi "Hea raamat" ja noorsookirjanduse rubriigis veel üks ladusa jooksuga esikteos – S. K. Richardsoni "Ühe nohiku seiklused". Samas on ka mitu vanema põlve kirjaniku enne uut sajandit vahepealsest ebamäärasest seisust välja tulnud. On üsna kindel, et "Paigallend" osutus Jaan Krossi viimase kümne aasta suurimaks kordaminekuks. Pilt oli jälgitav seinast seinale – ealiselt, sooliselt, keeleliselt, temaatiliselt. Poliitilise korrektsuse täiskomplektist jääb puudu vaid rassiline kirevus, nimetagem seda puudust siis eripäraks.

Kirjandusesõbralik kriitik maalib aastast aastasse ilusaid pilte. Kas need ei

hakka pikapeale devalveeruma? Meie kirjanduse alaväärsuskomplekside taustal vahest tõesti, tahetakse vaheldust ja massendust. Jään sellest hoolimata tagasihoidliku arvamuse juurde, et Eestis on selle sajandi jooksul kirjutatud palju häid raamatuid.

KADRI TÜÜR:

Mitte et ma eesti uusimat kirjandust nii hästi tunneksin, kui võiks, kuid vist enamikku möödunud aasta jooksul ilmunud raamatuid vähemasti raamatupoes näpandanud olen küll, kui valvas myyjatädi selja on pööranud. *Vikerkaare* poolt lahkesti jagatud teostenimekirja ylalt alla ja alt yles uurides tekib tunne, et isegi kui olla lugenud ainult K-tähga algavate nimedega autorite mullu ilmunud loomingut, siis olekski olulisematest asjadest ja seisudest ja trendidest mõnesugune ylevaade saavutatav.

Vanemad ja tuntud tegijad teevad ikka hästi (Kaplinski, Kross, Kõiv). Keskealised on ennast leidnud ja paika sättinud (Kauksi Ülle, Kesküla, Kingo). Mõned kirjutavad novelle (Kruus, Kuik). Debyteerijate ymber lyyakse kõige rohkem kepsu (Kender, Kompus). See viimane tundub olevat tähelepanuväärne: kas on ehk tegu meie uusimasse kirjandussegi jõudnud noorusekultusega või teevad debyteerijad praegu tõesti midagi seni olematut?

Enamasti kirjutavad nad, nagu paljud teisedki kirjanikud, luuletusi. Minu jaoks huvitavamad luulekogud on tõepoolest just noorematel autoritel (Kompus, Oidekivi, Pilv, Sommer), proosa puhul aga kalduvad eelistused pigem juba "tun-

tud headuses” autorite poole.

“Kenderi fenomeni”, mis mitmel pool kirklikke arutelusid on synnitanud, ei saa ka siinkohal muidugi märkimata jätta. Aga isegi Indrek Hirvel õnnestus oma loomingutee alguse mitte-nii-silutud värs-sidega mõned naisarvustajad “yrgmasku-liinsuse” järele õhkama panna, asi see siis nyd Kenderil suures osas üksildastest naisharitlelastest koosnevat lugejaskonda verbaalmachondusega rabada. Enne hõiskava hinnangu andmist ootaksin siiski meelsasti ära Kenderi järgmise raamatu.

EPP ANNUS:

Häbi tunnistada, aga mulle eesti kirjan-dus meeldib. Meeldib see, et siin sees sünnib pidevalt midagi uut. Et 90ndate lõpu kirjandus on juba hoopis teist nägu kui 90ndate alguse oma. 90ndate alguse kuumad tulijad proosas, eelkõige Sauter ja Õnnepalu, on nüüd juba vanameistrid, Kivisildnikust on saanud klassik, Õnne-palu ümbritseb juba üsna krossikaline oreool. Kuna omaksvõtmine eeldab üld-arusaadavust, siis on Ehlvest siiski veel “noorte vihaste meeste” kildkonnas, kuigi teda on varjutamas Ervin Õunapuu jõu-line ja selgemini määratletav esiletõus. Selle aasta parimad lugemiselamused pä-rinevad Mart Kivastikult, kes omas laadis läheneb üha enam täiuslikkusele, ja Ervin Õunapuult – kummaltki küll uut raamatut sel aastal ei tulnud. Õunapuu esiletõus nihutab eesti narratiivseis žanreis (proosa, draama, film) Andrus Kiviräha poolt algatatud binaarsete opositsioonide võimendamisel baseeruva poeetika vaat et uuenduslikkuse keskmesse. Tundub, et luule on 90ndate lõpuks jäänud pisut

tagaplaanile, narratiivseis žanreis seevastu on loobunud kindlast spetsialiseerumisest, tekste tekib nii ekraani, lava kui üksildase tugitooli tarbeks.

Selle aasta tähelepanuväärseim ilukir-jandusse puutuv tekst aga puudutab ilu-kirjandust metatasandil – kuigi suudab seejuures püsida ilusa kirjutuse stiilitasan-dil.

JAN KAUS:

Kuna tuleb valida ainult üks, siis pole see raske. Kohe löi pähe kaks raamatut.

Kõigepealt Jaan Krossi “Paigallend”. Ning vist mitte ainult selletõttu, et raama-tu lõpust aimub sellesama maailma lõh-nu, milles siinkirjutaja oma lapsepõlve mööda saatis. Pigem toob “Paigallend” meelde spenglerliku ajalookäsitluse, mille kohaselt saab ühe kultuuri elu näha läbi botaaniliste, zooloogiliste ja ka aastaring-sete võrdpiltide. Ühe kultuuri hilissügist või talve, vanadusiga iseloomustavad hästi ismid, kultuuri talv ongi ismide aeg. Vana-Kreeka talve iseloomustas Spengleri mee-lest Zenon ja stoitsism. Kui lubada hull-julget võrdlust, siis Jaan Kross on teatud viisil stoik ja selle õpiraamatuks ongi just “Paigallend”. Ullo Paerand on keegi, keda elu, ühiskondlikud hoovused pilluvad. Andeka ja fenomenaalse mälu omava mehe võimeid ei lase ühiskondlikud olud (ehk nende püsimatus) realiseerida. Kuid see pole kaugeltki kõik! Kas Paerand kaebleb, kas ta kibestub? Kui, siis moel, mis mõjub harjumatuna. Paerannas on midagi ideaalset, peaaegu jumalikku. Ta on väärt loorbereid, aga need jäävad te-mast alati kaugele. Ning ikkagi suudab ta elu heitlikkuse koorma all säilitada teatud

meelekindlust. Ta on väikese inimese Marcus Aurelius, oma saatusega leppija; mees, kes tegutses vastavalt ümbruse hoo-
vustele, kuid kes iial ei jooksnud ennast
ümbruse vastu puruks. Marcus Aurelius
luges Colosseumi tribüünil raamatut –
selline on stoiku kangelastegu. Paeranna
kangelaslikkus seisneb aga selles, et temast
ei saanud kangelast. Kummaline – aga
“Paigallennu” maailm tundub kohati
reaalsem kui reaalsus (mida kogu aeg on
püütud idealiseerida) ise. Ideaalne lugu
väikese inimese suurest elust. Teisisõnu:
suure inimese väikesest elust.

Debüütraamatutest jäi tugevamini
kõlama Kirsti Oidekivi “Tigudele”. Tun-
dub, et luuletused on kirjutatud kõõgis.
(Autori meelest ma nii väga ei eksigi!)
Kuid tegemist pole teab mis tahes kõõgi-
ga. Kõõgis istuv Kirsti Oidekivi kuulub
selliste inimeste ritta, kes vaatavad kõõ-
giaknast välja. Ning vaadates kõõgiaknast
välja, vaatavad nad justkui tervesse maa-
ilma ja endasse. Camus’ meelest pole ab-
surdne mitte inimene või maailm, vaid
nende samaaegne eksisteerimine. Kirsti
Oidekivi näitab, et lisaks sellele on maa-
ilma ja inimese samaaegne eksisteerimi-
ne ka kergelt kurb, aga samas väga värvi-
line. Oidekivi kõõgiaknast paistab terve
maailm ja tundub, et kõik, mida vaataja
on vaadanud, on talle meelde jäänud. Kui
õhtu libiseb mände mööda maa poole, siis
näeb Oidekivi ka sipelgaid rohus, merd,
mägesid ja kõiki olnud unesid. Ning hoo-
limata mälestuste ja mäletavate sõnade
paljususest viivad Oidekivi sõnad kõne-
tuseni.

Eks oli neid ilukirjanduslikke raama-
tuid veelgi. Aga ma meelega rohkem ei

ütle, kuna nimetatud kahest raamatust
piisab, et kolmesaja kuuekümne viiel
hommikul mitte ainult ärgata.

ANNELI MIHKELEV:

Parimaks möödunud aastal ilmunud raa-
matuks on Kalev Kesküla “Vabariigi lau-
lud” – hästi komponeeritud, harmooni-
line, ühtviisi nii tõsine kui naljakas, sisal-
dab kilde, mis jäävad hästi pähe ning
mida on seltskonnas, kes lugemisega end
eriti ei vaeva, hea peast tsiteerida: saab
vaimukuse eest plusspunkte teenida.
Kesküla värsside vorm on allusiooniks
Kalju Lepiku luulele ning selle kaudu si-
demeks varasema eesti ajaluulega. See on
ilmselt raamat, mis kõige paremini toimib
lugejasse just käesoleval ajahetkel, sest viie
või kümne aasta pärast võib Vabariigil
juba hoopis teine pale ja hoopis teised
laulud suus olla. Seepärast tuleb seda
raamatut just praegu nii kiita kui lugeda.

Parimaks debüütraamatuks on (sot-
siaalsele “Vabariigile” vastukaaluks) Kirsti
Oidekivi “Tigudele”. Vabariigid tulevad
ja lähevad, nende ühiskonnakord muu-
tub, aga liimukad olid olemas enne ini-
mest ja on ka nüüd koos inimesega – ikka
tasapisi, koda-kodu seljas, iga hetk valmis
oma õrna ihu peitma, ise uskudes, et mi-
nu kodu on mu kindlus. Oidekivi kirju-
tab sellest, mis elab üle kõik Vabariigid,
ja sellest, milleta poleks olemas ühtegi
vabariiki. Sellepärast võiks selle raamatu
ka üleüldse parimaks tituleerida, aga kuna
Kesküla pole debütant, siis jäägu talle
parima tiitel.

Tähelepanu äratavaid teoseid oli eel-
misel aastal veel: Indrek Hirve “Fuuga-
must” ja Peeter Sauteri “Kogu moos”

(kuigi see koosnes suuremalt osalt vana-dest lugudest) väärivad pingereas kindlasti kõrget kohta. Kahjuks pole ma veel saanud lugeda Jaan Krossi bestsellerit "Paigallend". Raamatukogutädi ütles, et sellele on lugemisjärjekord, ja lubas lahkelt mind sinna lülitada – nagu Savisaare-aegsesse saiasabasse. Savisaare ajal ma loobusin saiasöömisest, sest ei viitsinud sa-
bas seista, ja nüüd loobusin Krossi-sabast – loen siis, kui pakkumine ületab nõud-
mise.

Kirjanduselus on oluline see, et pro-
vintsi raamatupoes müüakse jälle veidi
suuremas valikus luuletusi, mitte ainult
üht-kaht raamatut. Siiski pole seal saada-
val kaugeltki kõiki "Vikergallupi" nime-
kirjas esitatud teoseid, ei proosas ega ka
luules. (Väiksemas naaberprovintsis oli
riiulis paraku ikka ainult kolm luulekogu
ja needki mitte eesti, vaid tõlkekirjandus.
Poetädi ütles, et kui Alliksaar, Runnel ja
Viiding on otsas, siis sellega nagu oleks
otsas kogu luule – muid luuleraamatuid
lihtsalt ei osteta ega isegi ei küsita.) Eri-
ti raske (isegi suuremas provintsis) on
kätte saada EK\$i ja Erakkonna väljaan-
deid, mida tuleb mööda ilma tikutulega
taga ajada. Enamik neist ei jõua isegi
kohalikesse väikestesse raamatukogude-
se. Ometi tahavad ka provintsinoored
eesti noorema põlve moodsa luulega end
värskendada!

Tähtsamad (kui mitte kõige tähtsa-
mad) sündmused olid kindlast Jaan
Unduski raamatu "Maagiline müstiline
keel" ja Arne Merilai artikli "Kõnetegude
teooria. Artur Alliksaare luule pragma-
atika II" ilmumine. Need annavad teadus-
liku aluse lootusele, et (ka eesti) sõna-

kunst end niipea ei ammenda, sest selle
materjal – keel – on ikka veel pehme,
plastiline ja ettearvatu. Mida kõike
keelega teha saab, seda demonstreerib ka
Merilai enda debüütikogu "Merlini aare".

Suundumustest hakkab silma, et ikka
huvitab eesti kirjamehi ajalugu, milles
tahetakse selgusele jõuda, sh lähiajalugu,
mida lahkab Mait Raun oma "Wake
up'is". Päris noori ajalugu nii väga veel ei
huvita, nemad lõõbivad rohkem kaasaja
teemadel (Contra). Kivisildnik on kusa-
gile ära kadunud ja kaasa võtnud ka skan-
daalid ning meediamullid. Sellest on na-
tuke kahju, sest ka kirjandusele on vaja
laiemat tähelepanu tõmmata – sõnakunst
ei pea ju olema hall hiireke teiste kunstide
seas. Kus on meie noored elavad legendid,
publiku ja rahva lemmikud, romantisee-
ritud ja idealiseeritud? Ehk tasub võtta-
gi ajalugu eeskujuks – Jessenin ja Ma-
jakovski näiteks? Või Eestist Johnny B.
või Viiding?

MIHKEL NUMMERT:

Nagu paljud ülevaatajad ja kokkuvõtjad
juba öelnud on, oli 1998 eesti kirjandu-
ses üsna tubli aasta. Ilmus mitugi algupä-
rast teost, mida veel järgmisel aastatuhan-
del on põhjust mäletada.

Silmahakkavaimaks "tendentsiks" mul-
luse kirjanduse üldpildis on ehk uute ja
originaalsete lähenemiste leidmine eesti
kirjanike ühele lemmikteemale – Eesti
Vabariigile, selle ajaloole ja rahvuslikule
identiteedile. Kunagi ammu ilmunud raa-
mat "Piiririik" (ja päris aegade hämaru-
sest pärit "Kolme katku vahel" ning
"Keisri hull") leidsid endale väärikaid
kaasakõnelejaid. Tähelepanuväärne on

seejuures, et värskest ei vaadata mitte ainult ajaloolisi sõlmpunkte, vaid osatakse üsna adekvaatselt sõnadesse panna ka üheksakümnendad aastad, millega ajalooline distants praktiliselt puudub.

Seda arengut silmas pidades tõstaksin "Vikergallupi" pjedestaalile kaks juba riiklikku tunnustust leidnud teost: debüüdina Kaur & Kenderi "Iseseisvuspäev" ja vanade tegijate seast Olev Remsu "Haapsalu tragöödia". Muidugi on säärase valiku tegemine keeruline, sest nimetatutega võrdselt häid raamatuid oli teisigi, näiteks üks luulekogu.

Ka "kunstilises" mõttes pakkus möödunud aastane ilukirjandus suurepäraseid lugemiselamusi (kuigi hingekosutav eesti dekadents või proustilik meelisklemine on endiselt äärmiselt defitsiitne). Avastasin enda jaoks kolm-neli autorit, kellesse olin varem ükskõikselt suhtunud – aga ei oska öelda, kas on eesti kirjanikud ühtäkki paremini kirjutama hakanud või tingib mu entusiasmi kogu mulluse proosatoodangu kohustuslik läbilugemine *Loomingu* aastaülevaate tarvis. Võib-olla poleks mõnda raamatut, mida nüüd kiidan ja ülistan, vabatahtlikult kättegi võtnud. Kes seda eesti ilukirjandust ikka nii väga loeb.

Nüüd on mu silmad avanenud. Nüüd ma tean. Eesti kirjandus on *cool*.

VALLE-STEN MAISTE:

Kõigil kordadel, mil ma Vikergallupile vastanud olen, on mu tekst ehitunud nüri-meelselt ühesugusele skeemile – kuigi meie kultuuriruumis ilmub külluses ülipõnevaid tekste, on see, mida eestikeelseks algupäraseks ilukirjanduseks nimetatakse, igav ja tähelepandamatu. Möö-

dunud kirjandusaastat vaadates süvenes minus see tunne veelgi. Samas on meie kirjandusmaastik üks väheseid piiritlemata areene, mis võimaldab esile tõusta ideedel ja maailmanägemustel, millel suurema sisemise monoliitsusega institutsioonide raamides kardetavasti eostudagi ei võimaldata. Väljund ei ole muidugi paljude muude areenidega ka võrreldav, olles väheatraktiivne ja tundmatult tegijalt ka omafinantseerimist nõudev, aga ta on siiski olemas.

Möödunud kirjandusaasta kõige suurem üllatus, kuigi küll mitte mingi suurüllatus oli minu jaoks Hedda ja Mariaa autorinimedega tituleeritud proosa noortekogumikus "Kruogan". Mulle vihjati, et nimedest ühe taga peituvat Savisaare tütar, aga see selleks. Enda raamatukokku võtsin ka loomulikult Kõivu ja Sauteri raamatud, mis siiski tunduvad millegi juba veidi aega tagasi toimunu järelkajana, ning Bernhard Viidingu kogud, mis meenutavad kunagisi suviseid õllejoomisi ja nendevahelisi rõõmsamaid ja kurvemaid päevi, kuid aasta tippkirjandus see siiski pole. Nii ei jäänudki muud üle kui hääletada nüüd rohkem moraliseerimisega tegelema hakanud Priidu Beieri tuules jätkuvalt tasemel iroonilisi tekste tootva Kesküla ning debüütidest Kaur Kenderi poolt. Kuigi nende teoste tunnustamine on pigem praeguse kirjanduspildi paratamatus kui osasaamine meelepärasest kirjandustükikesest. Arne Merilai "Merlini aarde" poolt hääletamata ei jätnud ma mitte onupojapoliitika peitmiseks, vaid seetõttu, et pole temasse süvenenud piisavalt, leidmaks midagi, mida sealt eeldatavalt võiks otsida.

Eesti algupärase ilukirjanduse maastikult väljudes tahaksin lõpetada siiski positiivselt. Raamatuid lugeva inimesena ma meie kirjandusruumis igavust küll ei tunne.

TÖNU KAALEP:

Aasta uudisteoste nimekirjas on üht-teist loetavat, mida võiks teistelegi soovitada, paras hulk raamatuid, millel puudub igasugune eneseõigustus, ja paar teost, mis on autori tahte vastaselt vapustavalt naljakad.

Puudu on endiselt:

a) noorautori luulekogu, milles ei möllaks mingi rikkis Hirvele sobiv paatoslik sõnamäng ja mis samas ei oleks Raadio 2 hommikukava vemmälvärss või koolipoisisürr. Eesti noort luulet on mul endiselt piinlik lugeda, õelgu Tartu seltskond mis tahes.

b) moodne romaan üldloetaval teemal, ühtaegu nauditav stiili- ja vorminäide ja tegelikkusega kontakteeruv tekst.

c) raamat, kus saaks ohjeldamatult nalja ja mille autor samas poleks Andrus Kivirähk.

d) tuntud eesti kolumnisti poleemiline teos, mis räägiks avalikkust ärritavas toonis, samas veenvalt ja vaimukalt, mis on praegusel Eestil ja eestlasel viga.

See, et kuskil on kirjanduselu, mingid noored loevad avalikult luuletusi ja mõnes mailinglistis käib tõsine arutelu eesti kirjanduse seisu üle, on väga hea. Sel pole aga olulist seost ilmuvaga.

Ja eelmise aasta gallupis antud lubaduse kohta (vt *Vikerkaar* 1998, nr 3): esimesed katsed trendikirjaniku loomiseks on Kaur Kenderi näol tehtud!

OLAVI RUITLANE:

1998 oli näiteks Võru kirjandusele hülgava aasta, mille käigus valmisid paljud asjalikud projektid. Kuna 1999 on kuulutatud Võru kirjanduse aastaks, jätkub mul optimismi lootmaks, et see tuleb veelgi edukam.

Eesti Kultuurkapitali poolt aasta viimases kvartalis väljamakstud summade põhjal oli see üks väga närune aasta. Ja 1999 tuleb veel närusem.

Debüütraamatutes domineerisid kaks äärmust. Yhelt poolt jätkuvalt satiiri ja musta huumori ülekuul, teisalt väljapidamatu lüüriline soig. Luule puhul tundub tihtipeale, et kujundlikkus ja alltekst on ristsõnadest kehvema tasemega. Aga muuhulgas pudenes ju paar pärlitki! Mis sest et pisikest!

1998. aastal teise või enama raamatu avaldanute puhul on pilt muidugi märksa jõulisem. Aga kirjutajate tase on ikka nii neetult erinev... Kui ikka näiteks mitu raamatut välja andnud luuletaja paneb rütmiga kännu taha, siis mida on üldse nõuda debüüterijailt?

MIHKEL SAMARÜÜTEL:

Parimaks raamatuks võiks minupoolest olla Toomas Vindi "Kunstnikuromaan" – lihtsalt, et inimene oli vaeva näinud igasugu käsitööga ning viitsib seda järjekindlalt produtseerida. Samas tekstki on küllalt huvitav (loetav). Õnneks pole eelnevat lugenud, seega maitse rikkumata. Debyyti ei oskaks nagu kellelegi pakkuda. Pole Kenderit lugenud ning luulet ei tunne. Suurte reservatsioonidega võiks ju anda selle igavese au ja kuulsuse Wimbergile ("Kruogani" kogumikust). Miks? Paar

proosateksti olid ypriski elusad (samas teised tekstid lähenevad pigem saastale).

1998 oli igav ning kirjandust huvitab jälgida peamiselt ajakirjade veergudelt. Armastatakse realismi ning modernismi, rahvale läheb peale kivrähklike noorte rahmeldamine. Kuskil kõrguses liigub Kõiv, aga see sobib valitutele. Raamatud on kallid ja igavad ning raamatukogu ei soovi neid lihtsurelikega jagada. Ja ikka pole tõlgitud Joyce'i.

LAURI SOMMER:

Paistab, et ka kirjanduspublik on muutunud manipuleeritavamaks või ollakse väsinud iseseisvalt uut-põnevat otsimast. Mitmegi suureks kiidetud teose taga polnud muud kui hästi organiseeritud meediahype. "Dinosaurustele" vastukaaluks ilmus ka parasjagu pisitiraažilisi almanahhe ja netikirjandust. Samizdat sünnib ymber. Debytandid moodustasid ilmunud uudisilukirjandusest umbes kolmandiku – 25 raamatu ringis. Tulv, millest vaevalt ükski kriitik detailset ylevaadet omab. Korporatiivsus on debyteerimise puhul yldiselt soosingus. Positiivsete erandite eest tänu Doris Karevale, õlekõrte heitjale yksildastele uppujatele.

Enamasti käib asi nii: kui algajal õnnesubki abiraha saada, ähvardab "kirjanduslikest gängidest" (NAK, TNT, Erakkond, Õigem Valem, Mustrid) väljaspool tulijat ikkagi mahavaikimine. Erandiks muidugi meediatargad ja vanad tegijad. Fenomen pole uus, kestnud enamvähem läbi yheksakymnendate. Kas või 1996. aastal loetud huvitav kogu (Arsi Alberg "Ära lahku igatsuste kaunidusest"), mis mu

mäletamist mööda vastukajata jäigi. Näiteid leiab aastatega yha rohkem. Selektiivsus järeldeb paljusest praegu kuidagi liiga viisakusetult ja ylesõitvalt. Pea iga debytant on ära teeninud kasvõi pisukese tähelepanu ja mõistmiskatse, olgugi turg täis. Nii mõnigi kriitik võiks korraks lakata kamraadi viimast teost ylistamast ja vaadata ringi kasvava kirjanduse järele. Mul pole illusioone selle praeguse taseme suhtes, kuid otsinguid ja täiustumist tuleks toetada homsele mõeldes. Ära löö last, anna talle asu, ytleb ka laulusalm. Mahavaikimine või yhene taunimine ei aita kedagi kuhugi, diskreetne nõustamine võib-olla.

Sooviks, et lastekirjandus (ka laiemas mõttes) rohkem tagasi tuleks. Ei oska rõõmustada kapitalismi, biologismi laiutamise, odava vodevilli ja *beat*'i vördvorme üle.

URMAS VADI:

Häda saba pärast. Viimasel ajal on silma torganud paljude rühmituste ja muude koondumiste tekkimine. Algul NAK, siis Erakkond. Nüüd Tallinnas T.N.T. (Tallinna Noored Tegijad). See ju tore. Aga! Võimalik, et mu jutt on mõjustatud äsja-möödunud valimistest, kuid viimasel ajal on silma torkinud ka oma saba kergitamine. Esiteks Ivar Silla (T.N.T.) artikkel 5. märtsi *Sirbis*, mida kirjutaja nimetab "Intermodernse luule manifestiks". Heakene küll, manifeste ju enne kah nähtud, kuid kirjatüki ülesanne jäigi oma saba kergitamiseks. Kui T.N.T. peab end rühmituseks ja kirjamees räägib "minu ja võib-olla ka teiste sama noorte luuletajate loomelaadist", siis enda kõrvale Mihkel Samarüüt-

lit, Aare Pilve kõrvale Wimbergi kirjutades ning siis loomelaadile mõeldes, lõikavad käärid silma küll. *Sirbi* kõrvalleheküljel on Silla ja Jürgen Rooste luuletused, mis peavad siis kajastama intermodernset kirjandust. Selline on siis intermodernsus? Ka räägib kirjutaja Kivisildnikust kui noorte (NAKi) upitajast. Huvitav, mis-moodi see Kivisildnik siis upitab? Telepaatiliselt vä? Sest Tartus pole teda juba aasta otsa näha olnud. NAKi upitab siis järelikult Kivisildnik, Sild upitab end aga ise, kirjutades oma nime Kompuse, Samarüütli kõrvale. Ju see käib kah intermodernsuse juurde. Mis see Silla intermodernsus on, niiöelda manifestist välja ei lugenud.

Teine sabakergituse näide oli 12. märtsil Tartu Kirjanduse Majas, kus 1998. aasta eesti luule ülevaadet tegi Veiko Märka (NAKist). Märka rääkis pooles oma ettekandes NAKist, põhjendades seda sellega, et ta neid inimesi hästi tunneb. Mida annab eesti kirjandusele juurde Märka tutvus Aapo Ilvese või Contraga? Samuti oleks võinud käituda Berk Vaher, kes tegi proosaülevaadet. Kuna Vaher on Erakkonnast, oleks ta võinud rääkida ainult Heinsaarest või Pilvest. Aga ta ei teinud seda.

Nüüd "Vikergallupile" häält andes tabas seesama probleem mind ennast. Eesti on üks kilukarp, kus kõik on olnud kõigiga abielus, kus kõik on olnud kõigi armukesed. Seega mingisugusest objek-

tiivsusest siin rääkida ei saa. Näiteks kui ma tahan anda oma häält Kauksi Ülle "Paadile", tekib sellega hulganisti probleeme. Kauksi Ülle toimetab mu jutukogu, kuidas ma saan talle hääle anda? Siis oleks kohe selge, et mina talle, tema mulle, et tädi Üllele peab ikka andma, muidu annab veel rihma ja enam ei upita. Igavene häda nende sabadega. Muidugi tekib Kauksi Ülle puhul küsimus, kas "Paadi" eest üldse saakski talle häält anda. On ju teine võru keeles ja kas ta üldse eesti kirjanduse alla käibki. See selleks. Muidugi on võimalus oma häälest loobuda ja olekski mure kaelast. Aga ei ole. Siis tekib sama situatsioon, mis riigikogu valimistel. Kui ma ei lähe valima, läheb keegi pensionäär ja valib Savisaare. Seega, kui ma ei anna oma häält näiteks Olavi Ruitlase poolt, äkki siis saab debüüdiauhinna Marianne Ravi oma ribade eest. Mine hullu tea. Pealegi ei kaasne Vikergallupiga rahalist toetust. Siis ei hakka vähemalt raha mängima, et annan hääle oma tädile, pärast jagame raha ära, saan telefoniarve makstud. Seda ohtu pole. Ja kui toimetus ise määraks võitja, poleks kah jälle õiglane. Kokkuvõttes sai mu jutust üks mull, mida puhudes ei lähe ta katki ega kao. Eks need sabad ole olnud ja jäävad arvatavasti ka edaspidi.

PS. Hea, et Tartu Legendi-õhtute kõrvale tekkisid Tallinnas kirjanike maja õhtud.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 646 4059.
Marika Mikli 646 4054.
Kajar Pruul 44 19 75 (Tartu).
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054.
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062.
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062.
Masinakiri Viivi Tammik 646 4062.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn.

Trükk: "Printall".

"Vikerkaar" nr. 4/1999.

Vikerkaar

4/1999

ISSN 0234-8160

9 770234 816012

78245